

EKSPERTYZA
DOTYCZĄCA EFEKTÓW DZIAŁANIA LOKALNYCH GRUP DZIAŁANIA
W WOJEWÓDZTWIE LUBELSKIM W OKRESIE 2007-2019

TOM 1

LIPIEC, 2020

ZLECENIODAWCA: STOWARZYSZENIE LOKALNA GRUPA DZIAŁANIA RAZEM KU LEPSZEJ PRZYSZŁOŚCI
W IMIENIU POROZUMIENIA NA RZECZ ROZWOJU I WSPÓŁPRACY LOKALNYCH GRUP
DZIAŁANIA WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO

ZESPÓŁ AUTORÓW:

DR HAB. PIOTR NOWAK, PROF. UJ – UNIWERSYTET JAGIELLOŃSKI

DR INŻ. MAŁGORZATA BOGUSZ – UNIWERSYTET ROLNICZY W KRAKOWIE,

MGR ADAM DĄBROWSKI – UNIWERSYTET JAGIELLOŃSKI,

DR LESZEK LEŚNIAK

DR INŻ. KRYSZYNA VINOHRADNIK – PAŃSTWOWA WYŻSZA SZKOŁA ZAWODOWA W TARNOWIE

ZESPÓŁ EKSPERTÓW WYRAŻA PODZIĘKOWANIA DLA WSZYSTKICH LOKALNYCH GRUP DZIAŁANIA
WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO ORAZ ICH BENEFICJENTÓW
ZA UDZIAŁ W PROCESIE BADAŃ ZWIĄZANYCH Z TEMATEM TEJ EKSPERTYZY

SPIS TREŚCI

WYKAZ SKRÓTÓW	4
STRESZCZENIE	6
1. WPROWADZENIE	7
2. PODEJŚCIE LEADER W ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH	9
2.1. Geneza i cele podejścia LEADER	9
2.2. Ewolucja podejścia LEADER	11
2.3. Główne zasady LEADER	12
2.4. Wdrażanie podejścia LEADER w Polsce	15
3. UZASADNIENIE CELU OPRACOWANIA EKSPERTYZY	17
3.1. Kontekst	17
3.2. Problem badawczy i cele badań	17
3.3. Zakres badań	19
3.4. Metody badawcze	20
3.5. Opis technik badawczych	21
4. CHARAKTERYSTYKA OBSZARU BADAŃ ORAZ LGD W WOJEWÓDZTWIE W UJĘCIU STATYSTYCZNYM	23
4.1. Wybrane aspekty charakterystyczne dla województwa lubelskiego	23
4.2. Charakterystyka LGD działających na terenie województwa i ich potencjału	27
5. DZIAŁALNOŚĆ LGD W WOJEWÓDZTWIE LUBELSKIM	36
5.1. Cele strategiczne działania poszczególnych LGD – w ujęciu statystycznym oraz przedmiotowym	36
5.2. Doradztwo świadczone przez LGD	41
5.2.1. Doradztwo świadczone przez LGD w okresie 2007-2013	42
5.2.2. Doradztwo świadczone przez LGD w okresie 2014-2020	43
5.3. Wdrażanie LSR	47
5.3.1. Wdrażanie LSR w okresie 2007-2013	47
5.3.2. Wdrażanie LSR w okresie 2014-2020	51
5.4. Projekty zrealizowane poza LSR – ujęcie statystyczne oraz przedmiotowe	55
5.4.1. Projekty zrealizowane poza LSR w okresie 2007-2013	55

5.4.2.	Projekty realizowane poza LSR w okresie 2014-2020	57
5.4.3.	Wybrane projekty realizowane poza LSR w okresach 2007-2020 i 2014-2020	60
5.5.	Opis wybranych projektów zrealizowanych na obszarze województwa	68
6.	OPINIE I OCZEKIWANIA ODNOŚNIE PRZYSZŁEGO OKRESU PROGRAMOWANIA	74
6.1.	Opinie i oczekiwania LGD – wyniki badania FGI	74
6.2.	Opinie beneficjentów programów – wyniki badania FGI	96
6.3.	Opinie uczestników warsztatów – wyniki badania ankietą audytoryjną	111
7.	PODSUMOWANIE – STWIERDZENIA, WNIOSKI, REKOMENDACJE	121
8.	ŹRÓDŁA BIBLIOGRAFICZNE WYKORZYSTANE W OPRACOWANIU	128
	WYKAZ TABEL, WYKRESÓW I SCHEMATÓW ZAMIESZCZONYCH W TEKŚCIE	129
ANEKS:	Zestawienia tabelaryczne	T.2

WYKAZ SKRÓTÓW UŻYWANYCH W TEKŚCIE

ARiMR – Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa;

ARR – Agencja Rynku Rolnego

EFRR – Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego

EFRROW – Europejski Fundusz Rozwoju Obszarów Wiejskich

EFMR – Europejski Fundusz Morski i Rybacki

EFS – Europejski Fundusz Społeczny

FAOW – Forum Aktywizacji Obszarów Wiejskich

FAPA – Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa

FGI – metoda zogniskowanego wywiadu grupowego (ang. Focus Group Interview)

FIO – Fundusz Inicjatyw Obywatelskich

FRL – Federacja Rozwoju Lubelszczyzny

GOK – Gminny Ośrodek Kultury

KGW – Koło Gospodyń Wiejskich

KOWR – Krajowy Ośrodek Wsparcia Rolnictwa

KSOW – Krajowa Sieć Obszarów Wiejskich

LEADER – metoda wspólnego działania; Powiązania pomiędzy działaniami na rzecz rozwoju gospodarczego obszarów wiejskich; skrót pochodzi od słów francuskich: Liaison – powiązanie; Entre – pomiędzy; Actions – działania; Development – rozwój; Economie – gospodarka; Rurale – obszar wiejski;

LGD – Lokalna Grupa Działania;

LSR – Lokalna Strategia Rozwoju;

MBA – studia podyplomowe z zakresu zarządzania (ang. Master of Business Administration);

NGO – Organizacja pozarządowa (ang. Non Government Organisation)

OZE – Odnawialne Źródła Energii

PO KL – Program Operacyjny Kapitał Ludzki

PO Ryby – Program Operacyjny Rybactwo i Morze;

PO WL – Program Operacyjny Województwa Lubelskiego;

PRINCE2 – metoda skutecznego zarządzania projektami (ang. PRojects IN Controlled Environments)

PROW – Program Rozwoju Obszarów Wiejskich;

RHD – Rolniczy Handel Detaliczny

RLGD – Rybacka Lokalna Grupa Działania;

RLKS – Rozwój Lokalny Kierowany przez Społeczność;

RPO – Regionalny Program Operacyjny;

UM – Urząd Marszałkowski;

WPR – Wspólna Polityka Rolna;

ZSRL – Zintegrowana Strategia Rozwoju Lokalnego;

ZUS – Zakład Ubezpieczeń Społecznych;

STRESZCZENIE

Przedmiotem opracowania jest rola 22 LGD województwa lubelskiego we wdrażaniu programu LEADER, a tym samym ich wpływ na rozwój obszarów wiejskich w mijającym okresie programowania 2014-2020 oraz wyniki ich działalności w poprzednim okresie programowania, tzn. 2007-2013. Podejmując badania założono, że lokalne grupy działania skupiające w swych organizacjach reprezentantów trzech sektorów: społecznego, gospodarczego i publicznego są jednym z głównych aktorów mających realny wpływ na szeroko rozumiany rozwój lokalny. W związku z tym problem badawczy i analityczny skupiony został wokół zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, a więc w odniesieniu do trzech wymiarów rozwoju lokalnego – społecznego, gospodarczego i środowiskowego.

W prowadzonych badaniach określono trzy cele: (1) Analiza wybranych aspektów programu LEADER w województwie lubelskim; (2) Określenie roli i znaczenia LGD w rozwoju potencjału gospodarczego i społecznego obszarów wiejskich województwa lubelskiego; oraz (3) Identyfikacja i prezentacja oddziaływania przykładowych projektów na sferę gospodarczą, społeczną i środowiskową w województwie lubelskim.

W zakresie merytorycznym, badania i analiza objęły cztery podstawowe zagadnienia, a mianowicie: (1) Funkcje programu LEADER w rozwoju lokalnym; (2) Rolę LGD w rozwoju lokalnym; (3) Analizę wybranych aspektów oddziaływania projektów realizowanych w ramach LGD na sferę gospodarczą, społeczną i środowiskową; (4) Określenie oczekiwań LGD odnośnie przyszłego okresu programowania.

Do realizacji tych celów posłużono się szerokim spektrum metod i technik badawczych, a wśród nich: wywiady FGI z przedstawicielami LGD województwa lubelskiego oraz interesariuszami (beneficjentami projektów); ankieta audytoryjna dotycząca oceny efektów zrealizowanych projektów i ich wpływu na sferę gospodarczą, społeczną i środowiskową – ankieta została przeprowadzona z przedstawicielami LGD; studia przypadków prezentujące wybrane projekty zrealizowane przez beneficjentów działania LGD, Dokonano także analizy danych zastanych, w tym m.in. ankiet wypełnionych przez 22 LGD zawierających dane dotyczące LGD jako organizacji, następnie dane związane z funkcjonowaniem każdej z LGD – jej biura i organów statutowych. Ankieta zawierała ponadto charakterystykę ilościową i jakościową działalności LGD – prowadzonego doradztwa, realizowanych strategii w obu badanych okresach programowania, realizowania projektów spoza LSR, osiągniętych wskaźników, etc.

Wyniki badań dały podstawy do sformułowania wniosków oraz rekomendacji dotyczących funkcjonowania programu LEADER a także działalności LGD na terenie województwa lubelskiego.

1. WPROWADZENIE

Podejście LEADER do rozwoju obszarów wiejskich w Polsce od początku wzbudzało zainteresowanie, nadzieje i oczekiwania zarówno po stronie instytucji zarządzających i wdrażających jak i potencjalnych beneficjentów. Jednak w miarę wdrażania Programu LEADER pojawiało się także wiele zarówno pozytywnych opinii jak i uwag krytycznych. Te pozytywne odczucia, to przede wszystkim wiara w wartość społecznego zaangażowania i indywidualnego wpływu na podnoszenie jakości życia. Wiara w ideę podejścia LEADER, zaangażowanie własnych kompetencji, kreatywność i aktywność w podejmowaniu wyzwań przynosiły wymierne efekty zarówno lokalnym grupom działania, jak i beneficjentom programów zapisanych w lokalnych strategiach rozwoju. Postrzegane początkowo jako eksperyment, podejście LEADER stało się z czasem znaczącym narzędziem w rozwoju lokalnym.

W zależności od okresu programowania Program LEADER zmieniał swą strukturę i źródła finansowania. Nie zmieniały się jednak podstawowe cele i podstawowe zasady jego funkcjonowania. Mimo to, wielu specjalistów, doradców i działaczy LGD porównując poszczególne edycje programu LEADER ma odczucie, że wpływ na rozwój lokalny przy użyciu metody wspólnych działań oddolnych napotyka w naszym kraju na pewne trudności. Bariery te, to w ich opinii nadmierne obecnie obciążenie biurokratycznym podejściem przede wszystkim instytucji zarządzającej, co sprawia, że idea aktywizacji społecznej do oddolnego zarządzania rozwojem lokalnym zostaje nieco wypaczona. Jednak analizując działalność LGD i korzystne zmiany na obszarach ich działania w sensie społecznym, gospodarczym i środowiskowym można stwierdzić, że LGD miały duży wpływ na ten rozwój i wciąż mają wielką szansę znaczącego i efektywnego uczestnictwa w procesach zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich w nowej perspektywie finansowej UE 2021-2027.

Stąd w tym opracowaniu problem badawczy i analityczny skupia się wokół zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, a więc w odniesieniu do trzech wymiarów rozwoju lokalnego – społecznego, gospodarczego i środowiskowego. Problem ten sformułowany został jako „rola LGD we wdrażaniu programu LEADER w województwie lubelskim. W jego ramach przeanalizowane zostały cztery zagadnienia merytoryczne:

- (1) Funkcje programu LEADER w rozwoju lokalnym;
- (2) Rola LGD w rozwoju lokalnym;
- (3) Analiza wybranych aspektów oddziaływania projektów realizowanych w ramach LGD na sferę gospodarczą, społeczną i środowiskową;
- (4) Określenie oczekiwań LGD odnośnie przyszłego okresu programowania.

Do realizacji założonych celów posłużono się szerokim spektrum metod i technik badawczych, które szczegółowo zostały zaprezentowane w rozdziale metodycznym.

Opracowana ekspertyza składa się z kilku rozdziałów. Na wstępie przypominamy ideę programu LEADER. Następnie prezentujemy metodykę badań. Kolejny rozdział to charakterystyka obszaru badań, poszczególnych LGD i ich zasobów kompetencyjnych. Następne rozdziały stanowią analizę działalności 22 LGD województwa lubelskiego w obu okresach programowania (2007-2013 i 2014-2020), w tym cele strategiczne zapisane w LSR, doradztwo świadczone przez LGD, projekty zrealizowane poza LSR, projekty finansowane ze źródeł wielofunduszowych, wdrażanie LSR. Prezentujemy tu także wybrane projekty zrealizowane na terenie województwa, które miały charakter innowacyjności. Rozdział kolejny to opinie i oczekiwania odnośnie przyszłego okresu programowania 2021-2027. Ekspertyzę kończy rozdział podsumowujący wyniki badań oraz stwierdzenia, wnioski i rekomendacje. Odrębną część ekspertyzy stanowi aneks zawierający zestawienia tabelaryczne danych, które były analizowane w tekście ekspertyzy.

2. PODEJŚCIE LEADER W ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH

W rozdziale tym zaprezentowane zostały treści związane przede wszystkim z podejściem LEADER w rozwoju obszarów wiejskich, jako głównej metody i źródła finansowania realizowanych na tych obszarach przedsięwzięć. Przybliżono genezę i cele podejścia LEADER, następnie przedstawiono ewolucję tego podejścia będącą efektem zmian w polityce wobec obszarów wiejskich oraz w zasadach finansowania przedsięwzięć na terenach wiejskich w poszczególnych okresach programowania. Zaprezentowane zostały tu także główne zasady programu LEADER, których przestrzeganie i współstosowanie definiuje podejście LEADER jako metodę, a także określa podstawy finansowania przedsięwzięć. W końcowej części przedstawione zostały efekty wdrażania podejścia LEADER w Polsce począwszy od roku 2004, a więc momentu wejścia Polski w struktury Unii Europejskiej.

2.1. Geneza i cele podejścia LEADER

Podejście LEADER w rozwoju obszarów wiejskich zostało wprowadzone w Polsce wraz z jej wejściem w struktury Unii Europejskiej w 2004 roku. Od samego początku wywoływało pozytywne emocje. Ludzie na wsi dowiadawali się, że oto teraz ich wysiłki – aby poprawić swoje warunki życia – będą wspierane środkami unijnymi.

Mieszkańcy wsi od zawsze mobilizowali się do wspólnej pracy, gdy chodziło o budowę drogi, wodociągu, świetlicy, remizy OSP, boiska sportowego, a nawet szkoły. Wówczas jedynym ich sojusznikiem był samorząd gminny (gromadzki). Wspierał zakupem niezbędnych materiałów, a ludzie angażowali się świadcząc pracę.

Można stwierdzić, że mieszkańcy polskich wsi byli gotowi do przyjęcia programu LEADER, a następnie jego zmienionej formy – po włączeniu w główny nurt Programów Rozwoju Obszarów Wiejskich – jako metody oddolnego podejścia do rozwoju lokalnych środowisk, poprzez zarządzanie tymi procesami na najniższym poziomie, najbliżej ludzi i przez tych ludzi.

Do korzystania ze środków unijnych uprawnione są dwa rodzaje podmiotów – to są lokalne grupy działania i rybackie lokalne grupy działania. Ich konstrukcja i zasady działania są do siebie bardzo zbliżone. Są to partnerstwa trójsektorowe zawiązane w postaci stowarzyszeń o specjalnych uprawnieniach. Ich członkami obok osób fizycznych, są podmioty prawne i jednostki samorządu terytorialnego z wyłączeniem województw. Ta konstrukcja nadaje partnerstwu wyjątkowe znaczenie. Otóż w jednej organizacji funkcjonują obok siebie – współpracując ze sobą – mieszkańcy obszaru, przedsiębiorcy i jednostki samorządu terytorialnego. Każdy z tych podmiotów wnosi inny rodzaj potencjału, doświadczenia, wrażliwości społecznej i kulturę organizacyjną. Wspólnie posiadają zdolność

do wpływania na lokalne społeczności, zdolność do kreowania zmiany na obszarze wdrażania lokalnej strategii rozwoju. To właśnie ta zdolność do kreowania zmiany jest sensem funkcjonowania partnerstw, a w połączeniu z lokalną strategią rozwoju – istotą podejścia LEADER.

W pierwszych latach realizacji Wspólna Polityka Rolna była utożsamiana głównie z rozwojem rolnictwa, następnie z zagadnieniami ochrony środowiska, a w mniejszym stopniu z rozwijaniem pozarolniczych funkcji obszarów wiejskich. Potrzeba rozbudowy pozarolniczej aktywności ekonomicznej mieszkańców wsi zyskała na znaczeniu stosunkowo niedawno, co miało swoje odzwierciedlenie podczas kolejnych etapów reformy WPR. Dopiero z początkiem lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku zaczęto przywiązywać większą wagę do wspierania rozwoju obszarów wiejskich. Za ważne uznano miejsce, w którym żyją i pracują rolnicy. Zaczęto poszukiwać skutecznej metody, sposobu, który wspierałby trwały rozwój zarówno gospodarczy jak i społeczny na terenach wiejskich Europy.

Stosowane przed 1990 rokiem, różnego rodzaju podejścia, do rozwoju wsi miały zazwyczaj charakter sektorowy, skupiały się głównie na rolnikach i miały na celu wywoływanie zmian strukturalnych w rolnictwie. Systemy wsparcia były ustalane ogólnie, a potencjalni beneficjenci nie zawsze byli zachęceni do zdobywania umiejętności potrzebnych do kształtowania przyszłości swoich własnych terenów. Postanowiono więc zastosować podejście oddolne do rozwoju konkretnego terytorium, angażujące społeczności lokalne oraz miejscowy potencjał i istniejące zasoby. Podejście to zaczęło skupiać na szczeblu lokalnym różne projekty, pomysły i partnerów. Okazało się ważnym instrumentem rozwoju obszarów wiejskich. Na szerszą skalę wprowadzone zostało w 1991 roku jako „Inicjatywa Wspólnotowa LEADER”, która otrzymała finansowanie w ramach funduszy strukturalnych Unii Europejskiej.

Definiowanie celów podejścia LEADER zmienia się w poszczególnych okresach programowania. Można jednak uznać, że głównym celem podejścia jest poprawa jakości życia na obszarach wiejskich, m.in. poprzez wzrost aktywności lokalnych społeczności oraz stymulowanie rozwoju przedsiębiorczości. Cel ten realizowany jest poprzez opracowanie i wdrażanie lokalnej strategii rozwoju.

W nowym ujęciu Komisji Europejskiej w ramach udoskonalonego mechanizmu pod nazwą Rozwój Lokalny Kierowany przez Społeczność, cele zostały na nowo zdefiniowane jako:

- Zachęcanie społeczności lokalnych do opracowywania zintegrowanego podejścia oddolnego w okolicznościach, w których istnieje potrzeba odpowiedzi na terytorialne i lokalne wyzwania, wymagające zmian strukturalnych;
- Budowanie nowych możliwości lokalnych społeczności i stymulowanie innowacyjności (w tym innowacje społeczne), przedsiębiorczości i możliwości zmian na obszarze wdrażania LSR poprzez zachęcanie do rozwoju i odkrywania niewykorzystanego potencjału obszaru, w tym potencjału ludzkiego;
- Promowanie poczucia własności społeczności poprzez zwiększanie uczestnictwa w obrębie tych społeczności oraz budowanie poczucia zaangażowania i własności, które może zwiększać efektywność regulacji unijnych;
- Wspomaganie zarządzania wielopoziomowego poprzez zapewnienie lokalnym społecznościom pełnego udziału w kształtowaniu realizacji celów UE we wszystkich obszarach.

2.2. Ewolucja podejścia LEADER

Metoda LEADER w rozwoju obszarów wiejskich ulegała pewnym ewolucjom, tak jak zmieniała się wieś i rolnictwo, a także Wspólna Polityka Rolna. W latach 2007-2013 została włączona do głównego nurtu WPR. Przy jej zastosowaniu wdrażana była oś IV PROW 2007-2013. W obecnym okresie programowania podejście LEADER jest obowiązkowe dla programów rozwoju obszarów wiejskich we wszystkich państwach członkowskich UE.

Komisja Europejska wprowadza też ogólniejszą nazwę: „Rozwój Kierowany przez Lokalną Społeczność” (CLLD – RKLS). Metoda ta jest wykorzystywana zarówno na obszarach wiejskich jak i miejskich. W Polsce tylko w województwie kujawsko-pomorskim działają miejskie LGD.

Prowadzone badania nad nową koncepcją rozwoju gospodarczego potwierdzają, że w rozwoju gospodarczym istotną rolę odgrywa kapitał społeczny, a szczególnie takie elementy jak: zaufanie społeczne, normy i wartości społeczne, postawy (np. aktywność obywatelska), a także więzi międzyludzkie i wspólne działanie (np. współpraca na rzecz lokalnego środowiska), czyli jakość kapitału społecznego.

Zaczęto poszukiwać narzędzia, które by integrowało istniejący kapitał społeczny na obszarach wiejskich oraz go budowało, rozwijało, podnosiło jego jakość. Takim narzędziem jest właśnie LEADER. Opracowane i usankcjonowane prawnie zostały zasady zarówno funkcjonowania LGD jak i rozwoju obszaru oraz struktura LGD i kompetencje przyznane poszczególnym organom. Struktura LGD – została tak pomyślana, aby zapewnić charakter funkcjonowania zgodny z zasadami podejścia LEADER. W każdej LGD musi być organ

decyzyjny „rada”, którego zadania są kluczowe. Podstawa funkcjonowania rady to znajomość LSR, celów strategii, lokalnych kryteriów wyboru. Rada, w ramach swoich obowiązków zapoznaje się ze złożonymi wnioskami, dokonuje oceny projektów (operacji) pod względem merytorycznym; czy projekt jest zgodny z LSR oraz ocenia projekty według lokalnych kryteriów wyboru i wreszcie wybiera wnioski do dofinansowania.

Organ decyzyjny, w skład którego wchodzi „elita” danego obszaru, ma za zadanie wybierać projekty odpowiadające na potrzeby lokalnych społeczności, wytycza właściwą ścieżkę rozwoju. Tym sposobem, mieszkańcy, poprzez swoich przedstawicieli w LGD kreują rozwój swoich małych ojczyzn.

2.3. Główne zasady LEADER

Podejście, lub też metoda LEADER opiera się na siedmiu konkretnych zasadach i zależy od tego, czy wszystkie one będą obecne i stosowane razem. Te siedem zasad definiuje podejście LEADER jako metodę i stanowi o jego odrębności od zwykłego programu finansowania. Oto te zasady:

Partnerstwo – Lokalną Grupę Działania (LGD) tworzą na równych zasadach różne podmioty sektora publicznego, społecznego i gospodarczego. Zaangażowanie w partnerstwo oznacza, że ludzie, którzy wcześniej byli biernymi „beneficjentami” polityki, stają się aktywnymi partnerami i napędzają rozwój swoich obszarów. Takie podejście jest cechą charakterystyczną rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność. Należy zauważyć, że żadne dwa partnerstwa nie są identyczne pod względem genezy oraz rozwoju, oraz że żadne partnerstwo nie jest tworzone w sposób doskonały. Partnerstwo musi być dopasowane do danego obszaru oraz realiów lokalnego kontekstu. Członkostwo w partnerstwie zazwyczaj ewoluuje wraz z rozwojem strategii i działalności LGD. LGD powinna być tak skonstruowana, aby reprezentować ogół lokalnych interesów oraz różne sektory społeczno-gospodarcze regionu. Na poziomie decyzyjnym żaden sektor nie może reprezentować więcej niż 49% członków partnerstwa lokalnego. W aktualnej sytuacji forma prawna LGD to stowarzyszenie.

Terytorialność – metoda LEADER i rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność opierają się na nowatorskim sposobie działania łącząc trzy elementy: obszar, partnerstwo oraz strategię rozwoju – w ramach jednego podejścia. Obszar zwykle obejmuje małe, jednorodne, spójne społecznie i funkcjonalnie terytorium, które często charakteryzuje się wspólnymi tradycjami, lokalną tożsamością, poczuciem przynależności i/lub wspólnymi potrzebami i oczekiwaniami. Skoncentrowanie się na takim obszarze umożliwia partnerstwu lokalnemu współpracę w celu zidentyfikowania i działania w kontekście lokalnych atutów, wyzwań oraz możliwości, mobilizując wewnętrzny potencjał i zasoby obszaru. W „podejściu opartym na obszarze” finansowanie programowe ukierunkowane jest na priorytety obszaru

jako całości, a nie na konkretne projekty lub grupy projektów (co odróżnia je od „podejścia opartego na projektach”).

Oddolność działania – oznacza szeroki udział społeczności lokalnej w tworzeniu i realizacji strategii rozwoju. Podejście oddolne stanowi istotę podejścia LEADER. W myśl metody LEADER lokalni mieszkańcy są najlepszymi ekspertami w dziedzinie kierowania rozwojem ich terytorium. Umożliwia to społeczności lokalnej oraz miejscowym podmiotom określanie ścieżki rozwoju obszaru, która jest zgodna z ich potrzebami, oczekiwaniami i planami oraz jej wspieranie. Pozwala to na przejęcie kontroli nad przyszłością własnego obszaru. Podejmowane decyzje dotyczą lokalnej strategii i wyboru priorytetów, które należy realizować. Na każdym etapie procesu promowany jest aktywny udział lokalnych społeczności, podmiotów i jednostek samorządowych: podczas tworzenia, wdrażania, kontrolowania oraz oceniania LGD i strategii.

Zintegrowanie – metodę RLKS należy stosować w oparciu o zintegrowane i wielosektorowe lokalne strategie rozwoju oparte na obszarach. Taki sposób działania jest cechą poszczególnych generacji podejścia LEADER, która odróżnia je od tradycyjnej odgórnej sektorowej polityki rolnej. Metoda ta ma na celu zbudowanie „*powiązań między gospodarką wiejską a działaniami na rzecz rozwoju*”. Partnerstwa i ich lokalne strategie rozwoju mają zatem na celu wykorzystanie powiązań między sektorami lokalnymi w celu uzyskania efektu synergii. Działania i projekty opisane w lokalnych strategiach powinny zatem być powiązane i koordynowane jako spójna całość. Należy jednak pamiętać, że pojęcie „zintegrowane” wcale nie oznacza „wszechogarniające” – strategie nie powinny zmierzać do rozwiązania wszystkich problemów równocześnie ani przykładać identycznej wagi do każdego zagadnienia. Niektóre kwestie wykraczają poza zasięg oddziaływania lub realizacji podejścia lokalnego. W swoich zintegrowanych LSR, LGD powinny dokonywać wyborów i koncentrować się na tych celach oraz działaniach, które dodają wartość do istniejącego wsparcia i mają największe szanse na przyczynienie się do osiągnięcia oczekiwanych zmian.

Innowacyjność – pozostaje jednym z najbardziej ekscytujących, przełomowych, a także wymagających aspektów podejścia LEADER. Poszukiwanie i wspieranie nowych oraz innowacyjnych sposobów rozwiązywania lokalnych problemów lub wykorzystywania okazji było od samego początku kluczowym elementem LEADER. Innowacje mają zastosowanie zarówno do podejmowanych kroków, wspieranych rodzajów działalności, opracowywanych produktów lub usług itp., jak i sposobów działania. W początkowym okresie swojego istnienia podejście LEADER samo w sobie było innowacją. Tworząc odpowiednie warunki oraz starannie opracowując nowe i innowacyjne pomysły, LGD mogą osiągać znaczne i trwałe zmiany oraz korzyści dla swoich obszarów – to właśnie jest prawdziwą wartością dodaną, która jest jednym z celów podejścia LEADER.

Współpraca – nie jest celem samym w sobie, powinna mieć wyraźny cel i przynosić określone korzyści. Współpraca z innymi regionami może być doskonałym źródłem innowacji i transferu wiedzy dla miejscowej ludności. Dzięki współpracy obszary wiejskie mogą uwzględniać i wykorzystywać swoją różnorodność poprzez wykorzystywanie doświadczeń i spostrzeżeń innych obszarów, a także zapożyczanie i udostępnianie skutecznych podejść oraz dobrych praktyk. Współpraca między terytorialną i międzynarodową nadaje szerszy wymiar rozwojowi lokalnemu na obszarach wiejskich. Współpraca wykracza poza tworzenie sieci, angażując mieszkańców i Lokalne Grupy Działania w dążeniu wraz z innymi podmiotami do wspólnego zrealizowania projektu. Takie przedsięwzięcie może obejmować inne grupy LEADER lub podobnie utworzone grupy w innych regionach, państwach członkowskich, grupy funkcjonujące w ramach innego Europejskiego Funduszu Strukturalnego i Inwestycyjnego (ESI), a nawet grupy spoza UE.

Budowanie sieci – to jeden z centralnych elementów podejścia LEADER oraz sposobu jego funkcjonowania. LGD jest siecią lokalnych partnerów, która poprzez swoją strategię i działania promuje powiązania między lokalnymi podmiotami oraz innymi członkami łańcucha rozwoju. Korzyści wynikające z budowania sieci w ramach LEADER wykraczają daleko poza lokalny horyzont. Sieci lokalne, krajowe i międzynarodowe nabrały olbrzymiego znaczenia, ponieważ łączą ze sobą ludność, miejsca oraz działania na obszarach wiejskich. Wprowadzenie podejścia RLKS oznacza, że rozleglejsze sieci obejmujące połączenia z obszarami innymi niż wiejskie mogą przynieść nowe możliwości. Sieci łączą osoby zaangażowane w rozpowszechnianie i udostępnianie wiedzy, własnych doświadczeń, innowacji, pomysłów oraz informacji, rozwijanie wzajemnego wsparcia, przeciwdziałanie izolacji i rozwijanie potencjału. Tworzenie sieci odgrywa ważną rolę w stymulowaniu i wspieraniu współpracy.

Ponadto dla całościowego spojrzenia na metodę LEADER uwzględnia się **lokalny sposób finansowania i zarządzania** – choć autonomia LGD różni się znacząco w poszczególnych krajach, to cechą charakterystyczną dla wszystkich LGD jest możliwość samodzielnego zarządzania i finansowania na poziomie lokalnym.

LGD, aby być podmiotem w pełni opartym na idei LEADER, musi działać zgodnie z wymienionymi wyżej zasadami i w zgodzie z nimi opracować lokalną strategię rozwoju. Tak więc, LEADER jest przede wszystkim metodą, sposobem, narzędziem integrowania i budowania kapitału społecznego na obszarach wiejskich poprzez działanie i współpracę (partnerstwo). Infografika przedstawiająca główne zasady podejścia LEADER została zaprezentowana na schemacie 2.1.

Schemat 2.1. Główne zasady podejścia LEADER

Źródło: opracowanie własne, 2020.

To, co jest najważniejsze, to rozumienie istoty zmiany, którą LGD kreuje, i którą zarządza. LEADER rozwiązuje problemy poprzez usuwanie ich przyczyn – tych przyczyn, które lokalne społeczności zidentyfikowały na etapie diagnozy w trakcie budowania LSR. Można powiedzieć, że to się ściśle wiąże z oczekiwaniami lokalnych społeczności. Z tymi oczekiwaniami, które sami definiują, wyrażają i chcą, aby zostały zaspokojone. Zatem najważniejsze są zmiany, jakie zachodzą w ludziach i między nimi. Zmiany, jakie występują w relacjach człowiek–środowisko. W końcu zmiany, jakie mają miejsce w samych ludziach wobec siebie, w zakresie rozumienia swojej roli w środowisku, kompetencji, widzenia i rozumienia tego mikroświata, w którym człowiek się znajduje.

2.4. Wdrażanie podejścia LEADER w Polsce

Po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi (MRiRW) podjęło prace nad wdrożeniem pilotażu w ramach Sektorowego Programu Operacyjnego na lata 2004–2006 pod nazwą LEADER+. Pilotaż był realizowany tylko 2 lata 2004-2006. Rolę instytucji zarządzającej pełniło MRiRW, rolę agencji płatniczej powierzono Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR), natomiast rolę instytucji pośredniczącej powierzono Fundacji Programów Pomocy dla Rolnictwa (FAPA). Wdrażanie odbywało się centralnie. W ramach schematu I, w wyniku realizacji projektów dotowanych w wysokości 150 tys. zł na każdy z nich, powstało 167 LGD, które opracowały swoje zintegrowane strategie rozwoju obszarów wiejskich (ZSROW). Do schematu II mogły

przystąpić LGD utworzone w schemacie I. W wyniku oceny wybrano 149 projektów, a następnie jeszcze dodatkowo 101, łącznie 250 LGD (fundacje, stowarzyszenia, związki stowarzyszeń). Każdy wybrany projekt mógł otrzymać do 750 tys. zł. Razem na realizację przedsięwzięć w ramach obu schematów wypłacono wsparcie w wysokości ponad 36 mln euro.

W okresie programowania 2007-2013 LEADER został włączony do Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich jako oś 4. Rolę instytucji zarządzającej pełniło MRiRW, rolę agencji płatniczej powierzono ARiMR, natomiast rolę instytucji pośredniczącej powierzono samorządom województw. Wdrażanie odbywało się regionalnie. Do finansowania zostały wybrane 338 LGD, które objęły swym oddziaływaniem 93% obszarów wiejskich w Polsce oraz 91% ludności zamieszkującej na tych obszarach. Wsparciem za pośrednictwem LGD objęto ponad 40 tys. operacji/projektów na łączną kwotę 620 500 000 euro.

W aktualnym okresie programowania LEADER/RLKS wdrażany jest jako działanie 19. Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020. LGD może funkcjonować jako „specjalne stowarzyszenie”. Do konkursu o wybór LGD i LSR do finansowania przystąpiło 338 LGD składając swoje strategie rozwoju, w tym: 300 LSR zakładających współfinansowanie z EFRROW, z czego 256 LSR zakładających współfinansowanie tylko z EFRROW. Wybrano 323 LSR, w tym 292 LSR finansowanych z EFRROW (w tym 249 LSR tylko z EFRROW), 13 LSR finansowanych z EFRROW i EFMR, 29 LSR z EFRROW, EFS i EFRR, 1 LSR z EFRROW, EFS, EFRR i EFMR. Łączny limit w umowach ramowych na realizację operacji/projektów przez beneficjentów innych niż LGD wynosi: 575 442 834 euro (2 416 859 904 zł). Dotychczasowe efekty rzeczowe LEADER (stan na 31 sierpnia 2019 roku) to: 9 942 utworzonych miejsc pracy, w tym: 5 761 w ramach nowoutworzonych przedsiębiorstw, 4 181 w ramach istniejących przedsiębiorstw, 5 138 obiektów wybudowanej lub przebudowanej infrastruktury niekomercyjnej i ogólnodostępnej infrastruktury turystycznej, rekreacyjnej lub kulturalnej, 802 projekty dotyczące zachowania dziedzictwa lokalnego, 30 inkubatorów lokalnego przetwórstwa produktów rolnych, 623 projekty grantowe.

3. UZASADNIENIE CELU OPRACOWANIA EKSPERTYZY

Podjęcie prac nad przygotowaniem ekspertyzy niezbędnym było odniesienie się do kontekstu, czyli krótkiej charakterystyki obszarów wiejskich, ich sytuacji społecznej, gospodarczej i środowiskowej. Następnie sformułowano problem badawczy w odniesieniu do przedmiotu zlecenia, cel i zakres ekspertyzy oraz metody, które zostały wykorzystane w tym opracowaniu.

3.1. Kontekst

Obszary wiejskie w Polsce, zgodnie z metodologią ich wyodrębniania przez Główny Urząd Statystyczny, opartą na podziale administracyjnym, definiowane są jako tereny położone poza granicami administracyjnymi miast. Są to zatem obszary gmin wiejskich oraz części wiejskie gmin miejsko-wiejskich. Doświadczenia dotychczasowej realizacji programów wspierających rozwój obszarów wiejskich oraz istniejące w terenie powiązania funkcjonalne stanowią istotne argumenty za zaliczeniem do obszarów wiejskich nie tylko terenów wiejskich według dotychczasowej definicji administracyjnej przyjętej przez GUS, ale też małych miast (do 5 tys. mieszkańców), gdyż pełnią one podobne funkcje jak duże wsie, będące siedzibami władz gminnych. Często wyłącznie względy historyczne rozstrzygały, że lokalne centrum administracyjne i gospodarcze ma obecnie status wsi lub małego miasta. Program LEADER może być realizowany na obszarze całego kraju, z wyłączeniem obszaru miast o liczbie mieszkańców większej niż 20 tys.

Tak rozumiane obszary wiejskie (wraz z miastami liczącymi do 5 tys. mieszkańców) zamieszkuje około 15 mln mieszkańców, czyli ponad 40% ludności Polski. Obszary wiejskie różnią się w stosunku do obszarów niewiejskich pod względem szeregu wskaźników społeczno-ekonomicznych, w tym wskaźników strukturalnych. Na obszarach wiejskich dochód na mieszkańca jest mniejszy, wskaźniki aktywności zawodowej kobiet są niższe, sektor usług jest mniej rozwinięty, poziom wykształcenia jest zwykle niższy i mniejszy odsetek gospodarstw domowych ma dostęp do szerokopasmowego Internetu.

W niektórych regionach wiejskich głównymi problemami są oddalenie i peryferyjność. Brak szans zawodowych, kontaktów i infrastruktury szkoleniowej dotyka szczególnie kobiet i młodych ludzi w oddalonych obszarach wiejskich. Sektor rolny stanowi ważną część gospodarki Polski, dając ponad 2 mln miejsc pracy i 4,4% PKB. Sektor ten pozostaje jednak silnie spolaryzowany i rozdrobniony pod względem wielkości wraz z nadmiarem siły roboczej przypadającej na gospodarstwo rolne. Następuje systematyczne zmniejszenie się aktywności rolniczej, spada zatrudnienie, młodzi ludzie migrują do miast, czego następstwem jest depopulacja. Wieś systematycznie starzeje się, następuje degradacja środowiska naturalnego.

Biorąc pod uwagę powyższe zjawiska i tendencje stwierdzić można, iż największym wyzwaniem dla obszarów wiejskich w Polsce jest rozwiązanie wielu problemów społecznych.

Nadrzędnym celem, w każdej strategii dotyczącej rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa, jest zapisana poprawa warunków życia i pracy mieszkańców wsi poprzez wzrost gospodarczy, z uwzględnieniem wymogów ochrony środowiska.

Zrównoważony rozwój definiowany jest jako proces mający na celu zaspokojenie aspiracji rozwojowych obecnego pokolenia z zachowaniem możliwości zaspokojenia tych samych aspiracji przez przyszłe pokolenia. Pojęcie obejmuje trzy wymiary: społeczny, gospodarczy i środowiskowy.

W dotychczasowej polityce, nakierowanej na rozwój wsi, w zbyt małym stopniu wspierało się działania oddolne, powstające na szczeblu lokalnym. Duża skala ubóstwa na wsi doprowadziła, na pewnych obszarach, do apatii i stagnacji. Aby przezwyciężyć to bardzo niekorzystne zjawisko należy konsekwentnie włączać ludność wiejską w proces zmian jej najbliższego otoczenia, a w tym niezwykle pomocne są małe, lokalne programy, a nie tylko te duże, ogólnokrajowe. Niezwykle ważnym sposobem przeciwdziałania marginalizacji terenów, na których coraz mniej ludzi może utrzymać się z rolnictwa, jest podejście (program) LEADER. Inicjatywa LEADER powstała w celu zaspokojenia rosnącego zapotrzebowania na zrównoważony rozwój obszarów wiejskich i zaktywizowania społeczności lokalnych na tych terenach.

Na temat podejścia LEADER pojawiało się i pojawia wiele opinii i krytycznych uwag, formułowanych przez media, polityków i opinię społeczną – na różnych poziomach, a wynikających często z zupełnej nieznajomości tematu oraz celu i zasad funkcjonowania podejścia (programu). Ogólne odczucie większości specjalistów, doradców i działaczy LGD jest takie, że wdrażanie podejścia LEADER w Polsce przebiega z pewnymi trudnościami, że rozminęły się oczekiwania z realiami wymogów w zakresie dokumentów aplikacyjnych i rozliczeniowych. Zatem powstało wrażenie, że metoda aktywizująca lokalne społeczności została obciążona nadmierną biurokracją nieprzystającą do zasad podejścia LEADER – znanych z okresu, gdy był to samodzielny Program UE.

W Polsce – zwłaszcza w lokalnych, wiejskich środowiskach – LEADER wywołał bardzo duże nadzieje i oczekiwania. Mimo, że w wielu przypadkach LGD powstawały z inicjatywy wójtów (burmistrzów), to „znalazły” swoje właściwe miejsce w całym systemie społecznych struktur, powiązań i zależności. Ludzie znów uwierzyli, że warto się angażować, bo są możliwości wsparcia finansowego – i nie tylko (doradztwo, szkolenia, spotkania aktywizujące, wydawnictwa, etc.) – ich własnych pomysłów, które mogą w znacznym stopniu przyczynić się do poprawy warunków życia na wsi. Obserwacja LGD i procesów, jakie zachodzą w ich bliższym i dalszym otoczeniu wskazuje na ciągle jeszcze niewykorzystane możliwości jakie tworzy podejście LEADER dla rozwoju lokalnych społeczności na obszarach wiejskich. Jest to ciągle wielka szansa na znaczący wpływ LGD w procesach rozwojowych obszarów wiejskich niż realna już realizacja tej idei.

Na przestrzeni ubiegłych 30 lat podejście LEADER do rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność – oparte na doświadczeniach inicjatywy finansowanej

z funduszy strukturalnych UE, mające na celu pomaganie podmiotom wiejskim w planowaniu długoterminowego wykorzystania potencjału ich lokalnego regionu – okazało się być efektywnym i skutecznym narzędziem w procesie realizacji polityki rozwoju. Inicjatywa LEADER, dla której stałe wsparcie UE jest zapewniane od 1991 roku, stała się ważnym elementem polityki rozwoju obszarów wiejskich o wysokim poziomie akceptacji na terenie całej Europy.

3.2. Problem badawczy i cele badań

Uzgodniony z Zamawiającym problem badawczy, na jaki odpowiada ekspertyza przygotowana przez zespół ekspertów został zdefiniowany jako: „**Rola LGD we wdrażaniu programu LEADER w województwie lubelskim**”. Problem został skonceptualizowany poprzez trzy wymiary rozwoju lokalnego mianowicie wymiar gospodarczy, społeczny i środowiskowy. Takie założenie kierunkuje myślenie na temat roli LGD we wdrażaniu programu LEADER poprzez wpływ tej instytucji na rozwój lokalny. Podstawową hipotezą popartą założeniami wspomnianego programu jest fakt, że lokalne grupy działania poprzez realizację swoich lokalnych strategii rozwoju są ważnym aktorem mającym realny wpływ na szeroko rozumiany rozwój lokalny. W związku z tym, cały proces badawczy i analityczny skupił się na realizacji trzech celów, mianowicie:

- (1) Analiza wybranych aspektów programu LEADER w województwie lubelskim;
- (2) Określenie roli i znaczenia LGD w rozwoju potencjału gospodarczego i społecznego obszarów wiejskich województwa lubelskiego;
- (3) Identyfikacja i prezentacja oddziaływania przykładowych projektów na sferę gospodarczą, społeczną i środowiskową w województwie lubelskim;

3.3. Zakres badań

Badaniem objęte zostały dwa okresy programowania PROW, mianowicie 2007-2013 i 2014-2020. Okresy programowania różniły się pod względem zasad i możliwości działań LGD, dlatego zbierane dane były w części różne dla obu tych okresów. Do analizy wzięto jednak cały, ponad dziesięcioletni zakres czasowy, aby odpowiedzi dotyczące problemu badawczego były możliwie pełne i uwzględniały całościowy wkład LGD we wdrażaniu programu LEADER, a tym samym rozwój lokalny.

W zakresie merytorycznym, badania i analiza objęła następujące zagadnienia:

- (1) Funkcje programu LEADER w rozwoju lokalnym;
- (2) Rola LGD w rozwoju lokalnym;
- (3) Analiza wybranych aspektów oddziaływania projektów realizowanych w ramach LGD na sferę gospodarczą, społeczną i środowiskową;
- (4) Określenie oczekiwań LGD odnośnie przyszłego okresu programowania.

Wyniki badań dały podstawy do sformułowania wniosków oraz rekomendacji dotyczących funkcjonowania programu LEADER oraz działalności LGD na terenie województwa lubelskiego.

3.4. Metody badawcze

Zaprezentowane wyżej cele badawcze zostały osiągnięte poprzez triangulację metod i technik zbierania danych. W ramach prowadzonych badań w terminie luty-marzec 2020 r., przeprowadzone zostały następujące badania:

- (1) Dwa wywiady FGI – uczestnicy: przedstawiciele 22 LGD województwa;
- (2) Jeden wywiad FGI – uczestnicy: interesariusze (beneficjenci projektów);
- (3) Ankieta audytoryjna dotycząca oceny efektów zrealizowanych projektów i ich wpływu na sferę gospodarczą, społeczną i środowiskową przeprowadzona z przedstawicielami LGD;
- (4) Studia przypadków;
- (5) Analiza danych zastanych.

Dobór próby w prowadzonych badaniach jakościowych został pomyślany w ten sposób, aby uzyskać dane od osób posiadających różne perspektywy i doświadczenia związane z wdrażaniem programu LEADER w województwie lubelskim. W związku z tym przyjęto, że w badaniu wezmą udział przedstawiciele wszystkich LGD, którzy pełnią funkcje dyrektorów biur i/lub funkcje w organach LGD oraz interesariusze – beneficjenci programu realizujący operacje zgodne z zapisami poszczególnych lokalnych strategii rozwoju wdrażanych przez LGD. Łącznie w badaniu udział wzięły 22 osoby ze strony LGD oraz 9 interesariuszy.

W ramach prowadzonych badań przygotowano również opisy pięciu studiów przypadku z zakresu realizowanych w ramach programu LEADER operacji dotyczących rozwoju gospodarczego, społecznego i środowiskowego, a także z zakresu projektów współpracy. Dodatkowo, jeden opis dotyczył zrealizowanego projektu przez LGD, którego finansowanie nie pochodziło z PROW. Taki dobór studiów przypadku wynika po pierwsze, z konceptualizacji problemu badawczego; po drugie, wpisuje się w założenie polityki rozwoju na poziomie UE, kraju i województwa, w oparciu o które powstały strategie rozwoju i narzędzia do ich realizacji.

W ramach prowadzonej analizy danych zastanych do każdego LGD przesłane zostały przygotowane przez zespół ekspercki tabele z prośbą o ich uzupełnienie. Matryce dotyczyły różnych aspektów działalności LGD – zarówno funkcjonowania stowarzyszenia, jak i wdrażania LSR i dotyczyły dwóch okresów programowania PROW 2007-2013 i 2014-2020. Wypełnione przez pracowników LGD ankiety zostały poddane analizie i syntezie. Założenie rzetelności tak gromadzonych danych, w których jednostką analizy był pojedynczy LGD oparte zostało o konieczność dokonywania regularnego monitoringu i ewaluacji w stowarzyszeniach. Dane te nie były zatem zbierane specjalnie na potrzeby prowadzonych badań, a raczej jedynie agregowane w sposób użyteczny na potrzeby prowadzonych analiz.

W przeprowadzonych badaniach ilościowych z wykorzystaniem ankiety audytoryjnej przyjęto dobór próby wyczerpujący, tzn. ankietę wypełnili przedstawiciele wszystkich LGD z województwa lubelskiego. Respondentami byli przedstawiciele organów LGD i/lub dyrektorzy biura. Łącznie w badaniu udział wzięły 22 osoby.

3.5. Opis technik badawczych

Zogniskowane wywiady grupowe (*Focused Group Interview*) mają postać dyskusji na określony temat. Przyjmuje się, że grupa dyskutantów nie powinna być mniejsza niż 6 osób i nie powinna przekraczać 12 osób. Jest to optymalna liczba osób, przy której moderator (osoba kierująca dyskusją w oparciu o przygotowany scenariusz wywiadu) jest w stanie kontrolować dynamikę grupy, której wytworzenie i utrzymanie jest podstawą dobrze przeprowadzonego wywiadu. Do podstawowych zalet FGI zaliczyć należy:

- (1) Wywiad grupowy to sytuacja bliższa sytuacjom rzeczywistym – nasze opinie kształtują się w kontakcie z innymi ludźmi, a nie w odosobnieniu;
- (2) Sytuacja wywiadu grupowego symuluje rzeczywistą sytuację życiową, w której ludzie reagując na bodziec – ujawniają swoje opinie, które często w kontaktach z innymi ulegają pewnym modyfikacjom;
- (3) FGI pozwala na obserwację ludzi podczas procesu kształtowania się opinii i postaw tych osób.

W ramach badań jakościowych przeprowadzono również dziewięć pojedynczych studiów przypadku, które można uznać za niezwykle, tzn. takie, które w sposób szczególny opisują charakter realizowanych działań przez LGD. Lokalne Grupy Działania opisały te projekty, które były zarówno realizowane z innych źródeł niż PROW oraz poza LSR. Jednocześnie projekty te wpisywały się w cele ogólne LSR. Projekty były finansowane m.in. z takich programów jak PO KL, RPO województwa lubelskiego, KSOW, FIO, czy też z Programu na rzecz Aktywności Osób Starszych. Tematyka projektów była zróżnicowana. Jednym z najważniejszych elementów była kwestia aktywizacji lokalnej społeczności, przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu, rozwój przedsiębiorczości. Odbiorcami projektów były takie grupy jak osoby bezrobotne, przedsiębiorczy, rodziny z dziećmi a także seniorzy.

Badania ilościowe zostały zrealizowane za pomocą ankiety audytoryjnej, która jest odmianą badań ankietowych, w ramach których kwestionariusze są wypełniane samodzielnie przez respondentów. Specyfika tej techniki polega na tym, że badani zebrani są w jednym miejscu i czasie, a badacz po rozdaniu narzędzi badawczych (kwestionariusza) prosi o ich wypełnienie, a sam jedynie kontroluje przebieg badań, np. to, czy kwestionariusze wypełniane są samodzielnie i czy wszyscy badani oddali uzupełnione narzędzie. Do podstawowych zalet wykorzystania tej techniki zaliczyć można:

- (1) Krótki czas realizacji – niezależnie od tego, czy próba jest duża, czy mała, przeprowadzenie audytoryjnej ankiety jest szybsze i przez to tańsze niż w przypadku realizacji badań indywidualnych;
- (2) Możliwość zadania wielu pytań – ankieta audytoryjna, wykorzystuje kwestionariusz do zbierania danych, co umożliwia zadanie wielu, zróżnicowanych (otwartych/zamkniętych) pytań w relatywnie krótkim czasie;
- (3) Analiza statystyczna – zebrane za pomocą kwestionariuszy dane, po zakodowaniu i stworzeniu bazy danych można analizować z wykorzystaniem miar statystycznych, co przekłada się na zobiektywizowanie uzyskanych wyników badań;
- (4) Anonimowość – podczas prowadzenia badań ankietowych możliwe jest zapewnienie pełnej anonimowości respondentów, co może przełożyć się na poczucie bezpieczeństwa i bardziej rzetelne wypełnienie kwestionariusza.

Studium przypadku jest „badaniem empirycznym, które zgłębia współczesne zjawisko (przypadek) w kontekście rzeczywistości, zwłaszcza gdy granice między zjawiskiem i kontekstem nie są zupełnie oczywiste. Dotyczy technicznie rozpoznawalnej sytuacji, w której interesujących badacza zmiennych jest znacznie więcej niż punktów i dlatego czerpie dowody z wielu źródeł oraz potwierdza zbieżność danych metodą triangulacji, a podczas gromadzenia i analizy danych odwołuje się do sformułowanych wcześniej założeń teoretycznych” [R. Yin 2015, 48-49]. Metodę tę stosuje się w sytuacji, kiedy badacz chce odpowiedzieć na pytania dotyczące wyjaśnienia jakichś okoliczności, w których istotną rolę odgrywa kontekst. Studium przypadku jest głębokim i szerokim opisem zjawiska, którego dotyczy, dlatego dobrze odpowiada na potrzeby badań nad złożonymi procesami i strukturami. W literaturze rozróżnia się studia przypadku ze względu na ich liczbę – pojedyncze lub wielokrotne studium przypadku – rodzaj przypadku – rozstrzygający, niezwykle, pospolity, odkrywczy, longitudinalny – oraz kategorie jednostek analizy – holistyczny, zanurzeniowy.

Analiza danych zastanych (*desk research*) jest badaniem prowadzonym w oparciu o istniejące już informacje (bazy danych, raporty, dokumenty urzędowe, przepisy prawne etc.) i często polega na analizie danych zgromadzonych i opracowanych przez inne podmioty. W związku z tym, szczególnie istotne podczas prowadzenia analizy danych zastanych jest dbanie o aktualność, dostępność, wiarygodność, rzetelność i trafność źródeł pozyskiwanych informacji. Dane, które poddawane są analizie można podzielić ze względu na ich charakter – pierwotne i wtórne; sposób pozyskania – wywołane i zastane; oraz zaangażowanie badacza i respondenta – reaktywne i niereaktywne. Do podstawowych zalet tego rodzaju badań zaliczyć można:

- (1) Dostępność;
- (2) Relatywnie niskie koszty prowadzenia badań i analizy;
- (3) Przekrojowość.

4. CHARAKTERYSTYKA OBSZARU BADAŃ ORAZ LGD W WOJEWÓDZTWIE W UJĘCIU STATYSTYCZNYM

Rozdział ten dedykowany został trzem zagadnieniom związanym z charakterystyką obszaru badań. Na wstępie zaprezentowany został krótki opis województwa lubelskiego pod względem położenia geograficznego, walorów przyrodniczo-krajobrazowych, gospodarki, aspektów społecznych, w tym demografii. Na koniec zaprezentowane zostały atuty i bariery rozwoju obszaru oraz warunki, jakie należałoby spełnić, by wykorzystać nie tylko walory, ale też sukcesywnie pokonywać bariery i dążyć do rozwoju tego niewątpliwie atrakcyjnego pod wieloma względami województwa. Na te atuty i bariery wskazują już wcześniej inni badacze i autorzy.

4.1. Wybrane aspekty charakterystyczne dla województwa lubelskiego

Województwo lubelskie położone jest w południowo-wschodniej części Polski. Jego powierzchnia obejmuje obszar 25 115 km², stanowi to 8% terytorium kraju. W jego skład wchodzi cztery miasta na prawach powiatu. Ponadto wyodrębnia się 20 powiatów, 213 gmin, w których skład wchodzi 41 miast i aż 4 116 miejscowości wiejskich. Warto zaznaczyć, iż województwo lubelskie jest trzecim pod względem wielkości województwem w Polsce. Obejmuje głównie południową połowę Niziny Południowo-Podlaskiej, Polesie Zachodnie i Wołyńskie (po Bug) oraz Wyżynę Lubelską, mały obszar Wyżyny Wołyńskiej, większość polskiego Roztocza i skraj Kotliny Sandomierskiej. Siedzibą władz wojewódzkich jest Lublin. Jest najdalej wysuniętym na wschód województwem w Polsce.

Współczesne województwo lubelskie obejmuje kilka głównych krain historycznych. Z regionu Małopolski należą do niego prawie w całości ziemia lubelska i większa część ziemi łukowskiej, a ponadto część ziemi stężyckiej i fragment ziemi sandomierskiej. Obejmuje również części Rusi Czerwonej i Polesia leżące przy lewym brzegu Bugu. Od 1809 r. północna część obszaru między Wisłą a Bugiem znajdowała się w siedleckim regionie administracyjnym, nazywanym Podlasiem, obecnie Podlasiem Południowym.

Województwo lubelskie, liczące sobie już 530 lat, jest regionem czystej, nieskażonej przyrody (chronionej w dwu parkach narodowych i 17 krajobrazowych). Powierzchnia obszarów chronionego krajobrazu wynosi 240 200,2 ha, co stanowi 4,3% powierzchni obszarów chronionego krajobrazu w kraju, Natomiast powierzchnia parków krajobrazowych wynosi 302 468,5 ha, co stanowi 9,2% powierzchni parków krajobrazowych kraju. Ponadto województwo lubelskie to region żywych ludowych tradycji i rzemiosła, a do tego wspaniałych, niespotykanych nigdzie poza tym regionem zabytków przeszłości. Takie są np. unikalne w skali Europy kredowe podziemia w Chełmie, jedyne w swoim rodzaju muzeum wewnątrz pałacowych w Kozłowie, najstarszy w Polsce sakralny zespół monastyczny w Jabłecznej.

Województwo lubelskie zaliczane jest do regionów rolniczo-przemysłowych. Jedną z głównych gałęzi gospodarki jest przemysł spożywczy (cukrowniczy, mleczarski, mięsny, piwowarski, młynarski, tytoniowy, spirytusowy, zielarski, owocowo-warzywny). Region ten jest również jednym z największych w kraju producentów warzyw gruntowych oraz owoców z drzew i krzewów. Lubelszczyzna należy do najsłabiej rozwiniętych regionów Polski, gdzie największe znaczenie w strukturze gospodarki odgrywa rolnictwo, które jest specyficznym sektorem gospodarki, ze względu na silny i bezpośredni związek ze środowiskiem przyrodniczym, zarówno przez wykorzystanie w procesie produkcji żywych organizmów roślin i zwierząt, jak i kształtowanie stanu środowiska przyrodniczego.

Województwo lubelskie ma korzystne warunki przyrodnicze do rozwoju rolnictwa, sprzyjające zarówno produkcji roślinnej, jak i zwierzęcej. Potencjał przyrodniczy Lubelszczyzny jest znacznie korzystniejszy w porównaniu do innych regionów w kraju. Jest to region charakteryzujący się znaczącą rolą sektora rolniczego, o dogodnych warunkach do prowadzenia działalności rolniczej (głównie produkcji roślinnej) decydują o tym przede wszystkim korzystne czynniki glebowo-klimatyczne, duży udział użytków rolnych (1 413 tys. ha) oraz najwyższy w Polsce udział użytków rolnych w powierzchni ogólnej (70%).

Powierzchnia użytków rolnych w dobrej kulturze w 2018 roku wynosiła 1 405,1 tys. ha. W gospodarstwach indywidualnych powierzchnia użytków rolnych w dobrej kulturze wynosiła 1 373,0 tys. ha. Przeciętna powierzchnia indywidualnego gospodarstwa rolnego powyżej 1 ha użytków rolnych w 2018 r. wynosiła 8,5 ha. W 2018 r. w województwie lubelskim było 168,0 tys. gospodarstw rolnych posiadających użytki rolne, w tym 167,9 tys. gospodarstw indywidualnych. Gospodarstwa małe o powierzchni do 10 ha stanowiły 79,2% w ogólnej liczbie gospodarstw rolnych, w tej grupie najwięcej było gospodarstw o powierzchni od 5 do 10 ha (45,0 tys.).

Według danych szacunkowych w końcu czerwca 2019 roku w województwie lubelskim mieszkało 2 112 216 osób, co stanowiło 5,5% ogółu ludności Polski. Pod względem liczby ludności województwo lubelskie zajmowało 9. miejsce w Polsce. Wśród mieszkańców województwa lubelskiego 1 023 626 to mężczyźni (48,46%) a 1 088 590 to kobiety (51,54%). Na wsi mieszkało 1 132 050, czyli 53,6% ogólnej liczby mieszkańców województwa. W odniesieniu do końca grudnia 2013 roku, kiedy to województwo lubelskie liczyło 2 156 150 mieszkańców można zauważyć, iż w okresie 2013-2019 liczba mieszkańców zmniejszyła się o 43 934, czyli o 2,04%. Zmniejszeniu uległa liczba mężczyzn o 21 724 do poziomu 1 045 350, czyli o 2,08% i liczba kobiet o 22 210 do poziomu 1 110 800, czyli o 2,00%. Liczba mieszkańców wsi zmniejszyła się o 26 881 do poziomu 1 158 931, czyli o 2,32%.

Od połowy lat dziewięćdziesiątych XX wieku w wyniku występującego ujemnego salda migracji, a od końca lat dziewięćdziesiątych również w wyniku ujemnego przyrostu naturalnego, z roku na rok systematycznie maleje liczba ludności województwa lubelskiego. Według „Prognozy ludności na lata 2008-2035” opracowanej przez Główny Urząd

Statystyczny w Warszawie tendencja ta będzie się nadal utrzymywała. Prognozowany ogólny spadek liczby ludności w kolejnych latach w województwie lubelskim spowoduje znaczne uszczuplenie zasobu potencjalnej siły roboczej. Prognoza przedstawiona przez Główny Urząd Statystyczny zakłada, że do roku 2035 liczba ludności w województwie lubelskim osiągnie poziom 86,7% liczby ludności odnotowanej w roku 2013. Taki spadek (o 286 tys.) oznacza, że liczba ludności będzie spadać do 2035 r. średnio o 0,7 proc. w stosunku do poprzedniego roku. Równoznaczne jest to z corocznym uszczupleniem liczby ludności w województwie średnio o 13,7 tys. osób, doprowadzając do liczebności populacji województwa około 1 870 tys. osób, przy liczebności w roku 2013 wynoszącej prawie 2 156 tys. osób. Prognoza opracowana została przy założeniu, że obecne tendencje demograficzne (np. poziom dzietności) i migracyjne będą się utrzymywać.

Wraz z prognozowanym spadkiem ogólnej liczby ludności w kolejnych latach następować będzie niekorzystna zmiana struktury wiekowej ludności. Przewiduje się znaczny wzrost liczby ludności w wieku poprodukcyjnym oraz wzrost udziału ludności w tym wieku w ogólnej liczbie ludności, co prowadzi do wyższego obciążenia osób pracujących kosztami utrzymania systemów zabezpieczenia społecznego. Zakładając obecne tendencje, w roku 2035 należy spodziewać się, że na 100 osób w wieku produkcyjnym przypadają będzie prawie 50 osób w wieku poprodukcyjnym.

PKB w 2013 roku dla województwa lubelskiego wyniósł 65 738 mln zł, co stanowiło około 4% produktu krajowego. Wartość dodana brutto według rodzajów działalności w 2013 roku wynosiła ogółem 58 376 mln zł, w tym dla działu:

- Rolnictwo, łowiectwo, leśnictwo, rybactwo – 3 576 mln zł,
- Przemysł – 12 187 mln zł,
- Budownictwo – 4 189 mln zł,
- Handel, naprawy, hotele, restauracje, transport, magazynowanie, łączność – 16 571 mln zł,
- Działalność finansowa i ubezpieczeniowa, obsługa rynku nieruchomości – 5 810 mln zł,
- Pozostała działalność usługowa – 16 044 mln zł.

W porównaniu do 2013 roku wartość PKB, w 2017 roku, dla województwa lubelskiego wyniosła 76 039 mln zł. Oznacza to wzrost o 10 301 mln zł, czyli o 13,55%. Natomiast w 2017 r. wartość dodana brutto w województwie lubelskim wyniosła 66 779 mln zł, co stanowiło 3,8% wielkości krajowej i była wyższa w porównaniu do 2013 roku o 8 403 mln zł, czyli o 12,58%.

Warto odnotować, że w styczniu 2020 roku, przeciętne wynagrodzenie brutto w sektorze przedsiębiorstw wynosiło 4 670,16 zł, stopa bezrobocia osiągnęła wskaźnik 7,8%, bezrobotni zarejestrowani to 73,3 tys. osób. Stopa bezrobocia w województwie lubelskim w styczniu 2020 roku wynosiła 7,8%, natomiast w kraju 5,5%. Liczba bezrobotnych zarejestrowanych wynosiła 73,3 tys. osób. Województwo lubelskie, mimo podobnego jak w całym kraju kształtowania się udziału bezrobotnych długotrwale, wykazywało wartość wskaźnika wyższą o kilka punktów procentowych niż średnia dla Polski. Za niepokojące

należy uznać pogłębianie się tej różnicy. Jeśli tendencja ta okaże się być trwała, może to skutkować powstawaniem obszarów strukturalnego bezrobocia i zwiększonymi przepływami z bezrobocia do bierności zawodowej w następnych latach.

Lubelszczyzna nie należy do regionów, które są powszechnie rozpoznawalne dzięki jakiemuś charakterystycznemu znakowi szczególnemu. Nie posiada wysokich gór, rozwiniętego przemysłu, wielkich jezior ani dostępu do morza. Nie stanowi to jednak jakiejś szczególnej wady. W podobnej sytuacji jest wiele innych regionów kraju, jak chociażby Mazowsze. Dla Lubelszczyzny stanowi to zarówno szansę jak i zagrożenie. Z jednej strony, brak silnego atutu w konkurencji z innymi regionami utrudnia specjalizację gospodarki w jakimś sektorze. Z drugiej strony, silna specjalizacja utrudnia adaptację do szybko zmieniających się warunków gospodarczych. W takiej sytuacji, strategia zrównoważonego rozwoju opierającego się na kilku sektorach, jaką zmuszona jest przyjąć Lubelszczyzna, choć trudniejsza może okazać się bardziej korzystna. Na czym taka strategia mogłaby się opierać? Lubelszczyzna posiada co najmniej kilka obszarów potencjału:

1. *Środowisko naturalne i kulturowe.* Lubelszczyzna jest mało zurbanizowanym i nieuprzemysłowionym regionem o relatywnie czystym i różnorodnym środowisku przyrodniczym. Unikalne walory, także z punktu widzenia zagospodarowania turystycznego, posiadają takie obszary jak: Roztoczański Park Narodowy, Poleski Park Narodowy, pojezierze łączyńsko-Włodawskie oraz Kazimierski Park Krajobrazowy. Region posiada także wiele atrakcji o charakterze kulturowym. Jest to przede wszystkim stolica regionu: Lublin, Zamość oraz trójkąt turystyczny Puławy-Kazimierz-Naęczów. Walory te po pierwsze, stwarzają możliwość budowy marki Lubelszczyzny jako czystego i pięknego regionu pogranicza kultur. Po drugie, stanowią one potencjał dla rozwoju turystyki i przemysłów kultury: organizacji widowisk artystycznych, wydawania książek, muzyki oraz udostępniania muzeów i obiektów dziedzictwa kulturowego. Obecnie, potencjał ten ze względu na brak infrastruktury jest wykorzystywany w niewielkim stopniu.

2. *Znakomite warunki dla rozwoju rolnictwa.* Lubelszczyzna posiada jedno z najlepszych gleb w Polsce. Bogate są również regionalne tradycje upraw (zboża, tytoń, chmiel) i hodowli (konie arabskie). Szybki rozwój przeżywa rolnictwo ekologiczne.

3. *Silna baza akademicka i naukowa w Lublinie.* W stolicy regionu działa pięć uczelni publicznych oraz kilka niepublicznych. Uczy się w nich łącznie blisko 100 tys. studentów.

4. *Zasoby naturalne:* węgiel kamienny i gaz łupkowy. Lubelszczyzna jest bogata w surowce energetyczne, ale ich eksploatacja prowadzona jest jak dotąd na niewielką skalę. Wraz z kurczeniem się światowych zasobów tych surowców, ich wydobycie będzie coraz bardziej opłacalne. Może się okazać, że stanowi to prawdziwą szansę rozwojową Lubelszczyzny i zarazem zagrożenie dla środowiska naturalnego i kulturowego regionu.

5. *Niski poziom wynagrodzeń na Lubelszczyźnie.* Faktem jest, że niski poziom zarobków jest przejawem ubóstwa regionu, co trudno postrzegać jako coś pozytywnego. Z drugiej strony stanowi to jednak poważny argument do lokowania krajowych

i zagranicznych inwestycji na Lubelszczyźnie. Napływ kapitału spowoduje zaś w dłuższej perspektywie stopniowy wzrost wynagrodzeń i co za tym idzie dobrobytu mieszkańców regionu.

Pełne wykorzystanie potencjału Lubelszczyzny wymaga przewyciężenia wielu barier, które obecnie stoją temu na przeszkodzie. Wśród nich wyróżnić można przede wszystkim:

1. *Niski poziom inwestycji przedsiębiorstw.* Podstawą wzrostu gospodarczego jest postęp technologiczny oraz wzrost kapitału. Źródłem obu tych czynników są inwestycje, przede wszystkim przedsiębiorstw. Lubelszczyzna charakteryzuje się jednak najniższymi w Polsce nakładami inwestycyjnymi.

2. *Znikoma obecność inwestorów zagranicznych.* Modernizację gospodarki danego regionu często trudno jest osiągnąć własnymi siłami przedsiębiorstw tego regionu. Jednym z rozwiązań tego problemu są bezpośrednie inwestycje zagraniczne, które są źródłem nie tylko dodatkowego kapitału, ale również nowych technologii.

3. *Anachroniczne i rozdrobnione rolnictwo.* Mimo znakomitych gleb i bogatych tradycji Lubelszczyzna nie wyróżnia się na tle kraju pod względem ilości i jakości produkcji rolnej, za wyjątkiem pojedynczych produktów: koni arabskich, tytoniu i chmielu. Jeśli rolnictwo ma odegrać ważniejszą rolę w gospodarce województwa musi nastąpić jego integracja, nawet w obrębie tzw. gospodarstw ekologicznych.

4. *Brak znanych marek produktów żywnościowych kojarzących się z Lubelszczyzną.* Jednym z kierunków rozwoju rolnictwa, szczególnie ekologicznego jest produkcja wysokiej jakości artykułów żywnościowych i sprzedaż ich za odpowiednio wysoką cenę. Konsumenci muszą jednak móc odróżnić takie ekskluzywne produkty od konwencjonalnych. Jednym ze sposobów, aby to osiągnąć jest wypromowanie i ochrona odpowiednich marek i nazw.

5. *Szybkie starzenie się ludności.* Lubelszczyzna jest jednym z pierwszych regionów, w których liczba ludności zaczęła spadać. Wynika to nie tylko z niskiej stopy urodzeń, ale również z wysokiego ujemnego salda migracji. Młodzi, dobrze wykształceni ludzie masowo wyjeżdżają z Lubelszczyzny nie widząc dla siebie perspektyw w tym regionie. Przewyciężenie tego zjawiska jest prawdziwym wyzwaniem.

4.2. Charakterystyka LGD działających na terenie województwa i ich potencjału

W tym podrozdziale została przedstawiona charakterystyka lokalnych grup działania funkcjonujących w województwie lubelskim. Charakterystyka ta obejmuje obszar objęty lokalnymi strategiami rozwoju, skład członkowski LGD, funkcjonowanie organów, zasoby kadrowe oraz działalność szkoleniową w okresie 2014-2020, a także w okresie 2007-2013.

Analizując liczbę członków LGD można stwierdzić, że wzrosła ona z 1 944 w okresie 2007-2013 do 2 261 w okresie 2014-2020, czyli o 317 osób indywidualnych i podmiotów, co oznacza dynamikę wzrostu na poziomie 14,02%.

Wśród członków LGD w okresie 2007-2013 najliczniej reprezentowany był sektor społeczny. Do wszystkich LGD w województwie lubelskim należało 833 mieszkańców i 402 organizacje pozarządowe, łącznie sektor społeczny liczył 1 259 członków. W okresie 2014-2020 odnotowano wzrost liczby członków w tym sektorze o 103 i aktualnie sektor społeczny reprezentowany jest w LGD przez 1 362 członków, w tym 863 mieszkańców i 481 organizacji pozarządowych. Dynamika wzrostu liczby członków reprezentujących sektor społeczny wyraża się wskaźnikiem 7,56%. Na drugim miejscu pod względem liczby członków w LGD znajdował się sektor gospodarczy. W okresie 2007-2013 sektor ten był reprezentowany przez 423 podmioty, a w okresie 2014-2020 przez 539 podmioty, oznacza to wzrost liczby członków reprezentujących przedsiębiorców o 116 podmioty. Dynamika wzrostu wyraża się wskaźnikiem 21,52%. Najmniej liczny jest sektor publiczny. W okresie 2007-2013 sektor ten był reprezentowany przez 354 podmioty, a w okresie 2014-2020 przez 355 podmioty, oznacza to wzrost liczby członków reprezentujących sektor publiczny o jeden podmiot. Dynamika wzrostu wyraża się wskaźnikiem 0,28%. Sektor publiczny jest najbardziej stabilną częścią LGD, ze względu na swój charakter. Są to jednostki samorządu terytorialnego, które na poziomie podstawowym wyznaczają obszar LGD, a także podmioty zależne od jednostek samorządu terytorialnego. To właśnie członkostwo tych podmiotów stanowi o stabilności LGD, a także buduje ich prestiż w lokalnych środowiskach. Najbardziej dynamicznie wzrasta liczba członków LGD reprezentujących podmioty gospodarcze. Może to być spowodowane faktem, że w okresie programowania 2014-2020 LGD dysponuje atrakcyjnymi formami wsparcia dla podejmujących, a także rozwijających działalność gospodarczą. Sektor społeczny wykazuje dużą stabilność, mimo że zwiększa się liczba organizacji pozarządowych w szeregach LGD.

Dane dotyczące stanu i zmian liczby członków LGD województwa lubelskiego w okresach 2007-2013 i 2014-2020 przedstawia tabela 4.1 zamieszczona w aneksie.

Obszar objęty przez 22 LGD w województwie lubelskim w okresie 2007-2013 wynosił ogółem 22 900,95 km², składał się ze 189 gmin (miast i gmin oraz miast) i był zamieszkały przez 1 287 390,00 tys. osób. W okresie 2014-2020 obszar zwiększył się o 1 081,23 km² i obecnie obejmuje 207 gmin i wynosi 23 982,18 km², co stanowi 95,5% całego obszaru województwa lubelskiego.

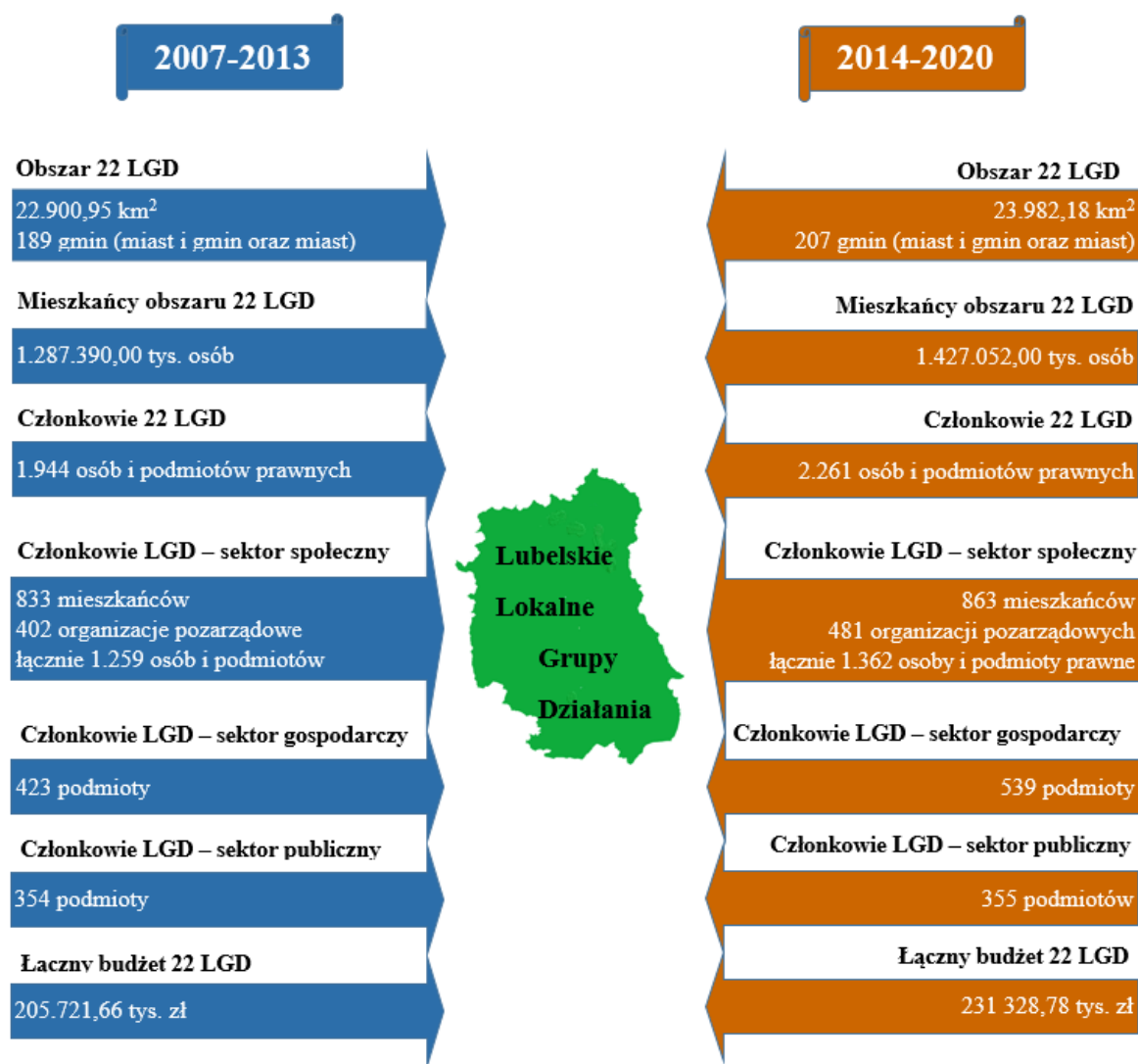
Ludność zamieszkująca obszar LGD w okresie 2014-2020 liczyła 1 427 052,00 tys. osób, co stanowi 67,55% ogółu mieszkańców województwa.

Wszystkie 22 LGD w województwie lubelskim w okresie 2007-2013 dysponowały łącznym budżetem w kwocie 205 721,66 tys. zł, natomiast w okresie 2014-2020 w kwocie 231 328,78 tys. zł. Pomiędzy okresami nastąpił wzrost budżetów LGD o 25 607,12 tys. zł, czyli o 11,07%.

Analizując wielkość obszaru, liczbę mieszkańców, liczbę członków oraz budżet lubelskich LGD można przyjąć, że do największych z punktu widzenia parametrów formalnych należą następujące LGD: Białkopodlaska, Kraina wokół Lublina, Zielony Pierścień, Ziemia Biłgorajska.

Szczegółowe dane dotyczące charakterystyki obszaru działania LGD w okresie 2007-2013 oraz w okresie 2014-2020 zostały przedstawione w tabeli 4.2 zamieszczonej w aneksie, natomiast wybrane cechy LGD prezentuje infografika zamieszczona na schemacie 4.1. Zwracamy uwagę, iż w okresie 2007-2013 było faktycznie 26 LGD, ale ponieważ analizujemy istniejące obecnie 22 LGD, stąd dane zamieszczone na schemacie dotyczą właśnie tych 22 LGD w obu okresach.

Schemat 4.1. Wybrane cechy LGD województwa lubelskiego w okresie 2007-2013 oraz 2014-2020

Źródło: Opracowanie własne, 2020.

Liczebność organów LGD najczęściej powiązana jest z liczbą gmin wchodzących w skład danej LGD mimo, że nie jest to zasadą. Zarząd liczył w okresie 2007-2013 średnio 7,2 członków. W LGD Ziemi Kraśnickiej funkcjonował jednoosobowy zarząd, a w pozostałych LGD zarządy składały się z 4 do 12 członków. Natomiast w okresie 2014-2020 zarząd LGD liczył średnio 6,3 członków. Podobnie jak w poprzednim okresie w LGD Ziemi Kraśnickiej funkcjonował jednoosobowy zarząd, a w pozostałych LGD zarządy składały się z 3 do 14 członków.

Organ decyzyjny (rada) liczył średnio w okresie 2007-2013 po 18,3 osób, a w okresie 2014-2020 po 13,4 osób. Najmniej liczne rady w okresie 2007-2013 składały się z 9 członków, a najliczniejsze z 36 członków. Natomiast w okresie 2014-2020 najmniej liczne rady składały się z 8 członków, a najliczniejsze z 23 członków. Komisja rewizyjna liczyła średnio w okresie 2007-2013 po 4,3 osób, a w okresie 2014-2020 po 4,1 osób. Najmniej liczne komisje rewizyjne w okresie 2007-2013 składały się z 3 członków, a najliczniejsze z 9 członków. Natomiast w okresie 2014-2020, podobnie jak w poprzednim okresie, najmniej liczne komisje rewizyjne składały się z 3 członków, a najliczniejsze z 9 członków. Podobnie jak w przypadku zarządów, również składy komisji rewizyjnych uległy zmniejszeniu. Prawdopodobnie podyktowane było to koniecznością usprawnienia ich funkcjonowania i zapewnienia na posiedzeniach odpowiedniego kworum.

Średnioroczne zatrudnienie w okresie 2007-2013 w lubelskich LGD wynosiło 3,1 etatu, natomiast w okresie 2014-2020 – 3,25 etatu. Jest to nieznaczny wzrost zatrudnienia w porównaniu z poprzednim okresem. W okresie 2007-2013 tylko jedna LGD zatrudniała 6 pracowników, trzy LGD 5 pracowników, dwie LGD zatrudniały po 4 pracowników, w tym jedna LGD dysponowała 3 etatami. Osiem LGD zatrudniało po 3 pracowników, sześć LGD zatrudniało po 2 pracowników, a także jedna LGD dysponowała $2\frac{1}{4}$ etatu. Jedna LGD zatrudniała 1 pracownika. W okresie 2014-2020 dwie LGD zatrudniają po 5 pracowników, siedem LGD zatrudnia po 4 pracowników, osiem LGD zatrudnia po 3 pracowników, a także jedna LGD dysponuje $3\frac{1}{2}$ etatu, cztery LGD zatrudniają po 2 pracowników, żadna LGD nie zatrudnia tylko 1 pracownika. Szczegółowe dane dotyczące liczby członków organów oraz pracowników LGD zostały przedstawione w tabeli 4.3 zamieszczonej w aneksie.

Zarządy LGD odbyły w okresie 2007-2013 średnio po 50 posiedzeń. Rady zbierały się średnio na 28 posiedzeniach, natomiast komisje rewizyjne na 7,3 zebraniach. W okresie 2013-2020 zarządy LGD odbyły średnio po 32,8 posiedzeń, rady zbierały się średnio na 20,6 posiedzeniach, natomiast komisje rewizyjne na 4,3 zebraniach. Szczegółowe dane dotyczące funkcjonowania organów LGD zostały przedstawione w tabeli 4.4 zamieszczonej w aneksie.

W okresie 2007-2013 lubelskie LGD zorganizowały dla pracowników biura średnio po 10,5 szkolenia, dla członków LGD po 9,5 szkolenia (do średniej nie liczone LGD Zapiecek ze względu na brak danych w tym zakresie). Średnio w szkoleniach uczestniczyło około 132 osoby w jednej LGD (średnia liczona na podstawie danych z 20 LGD).

W okresie 2014-2020 lubelskie LGD zorganizowały dla pracowników biura średnio po 11,5 szkolenia, dla członków po 7,8 szkolenia. Średnio w szkoleniach uczestniczyło około 88 osób w jednej LGD.

Dla potrzeb ekspertyzy przeprowadzono również badania dotyczące kompetencji LGD, na które składają się wiedza, doświadczenie, umiejętności, a także unikatowe zdolności. Wyniki tych badań zawierają tabele 4.5, 4.6, 4.7 i 4.8 zamieszczone w aneksie.

Z badań ankietowych dotyczących wiedzy pracowników biura i organów LGD wynika, iż najczęściej wskazywano wiedzę wyniesioną ze studiów i związaną z kierunkiem ukończonych studiów, m.in. w zakresie ekonomii, zarządzania, marketingu, administracji publicznej, finansów, prawa, socjologii, filozofii, pedagogiki, ochrony środowiska, rolnictwa, filologii ukraińskiej, ale także uprawnienia zawodowe, m.in. biegłego rewidenta, czy uprawnienia pedagogiczne. Doceniona została także wiedza wyniesiona ze studiów podyplomowych (choć znalazła się dopiero na dalszym miejscu, ale też mniej osób uczestniczyło w tego typu edukacji). Zakres wiedzy zakumulowanej na studiach podyplomowych dotyczy m.in. zarządzania, w tym zarządzania projektami oraz rachunkowości i finansów, bankowości, polityki rolnej i wykorzystania funduszy UE, studia menedżerskie, szkoła liderów, zamówienia publiczne, trener biznesu i rozwoju osobistego, MBA.

Na drugim miejscu znalazły się wiedza praktyczna wyniesiona z licznych warsztatów prowadzonych z zakresu zasad i procesu opracowania LSR, a następnie jej wdrażania – rodzaju działań, monitoringu i ewaluacji realizacji zadań. Ale także wiedza związana z krajowymi uregulowaniami prawnymi w postaci ustaw, rozporządzeń i innych aktów legislacyjnych dotyczących funkcjonowania LGD, np. prawo o stowarzyszeniach, ustawa o ochronie danych osobowych, rozporządzenia o obiegu i archiwizacji dokumentów i uchwał podejmowanych przez LGD).

Kolejne cechy wymieniane przez respondentów to wiedza wyniesiona z licznych kursów, szkoleń związanych z zarządzaniem projektami, w tym głównie projektami realizowanymi w oparciu LSR. Problematyka tych szkoleń obejmowała m.in. zarządzanie metodą PRINCE 2, zarządzania jakością (w tym wykonywanie audytu wewnętrznego), zarządzanie procesami ISO 9001:2000, identyfikowanie, mapowanie, dokumentowanie, zarządzanie oraz doskonalenie procesów organizacji; system jakości w produkcji oprogramowania; zarządzanie jakością w projekcie informatycznym – metody i narzędzia zapewnienia jakości; skutecznego przygotowania tzw. dobrego projektu, budowania partnerstw lokalnych, księgowości, finansowania projektów, m.in. projektów rewaloryzacji obiektów dziedzictwa kulturowego, projektów w ramach różnicowanie produkcji rolniczej; ale także tworzenia strategii rozwoju, przedsiębiorczości, marketingu, sprzedaży, opracowania produktu turystycznego, czy wreszcie public relations.

Istotna wiedza – zdaniem badanych – wyniesiona została również z licznych szkoleń i kursów z zakresu prawa i aktów legislacyjnych krajowych i Unii Europejskiej związanych z wdrażaniem poszczególnych programów (m.in. LEADER, PROW), zasad finansowania projektów, warunków dostępu do źródeł finansowania, zasad opracowania wniosków aplikacyjnych o wsparcie finansowe projektów, etc. Wiedza z zakresu procedur oceny i wyboru wniosków składanych do LGD (wyniesiona także ze szkoleń i kursów dedykowanych tej problematyce).

W pracy LGD niezwykle ważna jest wiedza z zakresu komunikacji interpersonalnej, wystąpień publicznych, tworzenia komunikatów dla mediów (pisemnych i bezpośrednich), prowadzenia szkoleń, doradztwa, etc. Tego typu wiedza jest przydatna w praktyce, np. w prowadzeniu działań związanych z animacją, aktywizacją społeczną, budowaniu modelu współpracy i partnerstwa publiczno-prywatnego, rozwiązywaniu problemów społecznych; prowadzeniu szkoleń z zakresu inicjatyw ekonomii społecznej, tworzeniu aktów legislacji samorządowej, w zarządzaniu organizacją pozarządową, jaką jest LGD. Szczegóły dotyczące zakresu wiedzy członków LGD zawiera tabela 4.5 zamieszczona w aneksie.

Najczęściej wskazywaną cechą charakterystyczną dla doświadczenia członków LGD, to doświadczenie wyniesione z pracy w innych podmiotach gospodarczych (poza LGD), np. w sektorze finansowo-bankowym, administracji publicznej, własnej działalności gospodarczej oraz innych organizacjach pozarządowych (dotyczy to głównie członków rady LGD, komisji rewizyjnej i innych znaczących członków stowarzyszenia); a także doświadczenie nabyte w czasie wieloletniego okresu pracy w biurze LGD, np. doświadczenie w obsłudze organów stowarzyszenia oraz pracach bezpośrednio w organach wykonawczych stowarzyszenia, co znacznie ułatwia funkcjonowanie organizacji i pomaga rozwiązywać problematyczne kwestie w procesie działania. Znaczące miejsce zajmuje także doświadczenie z pracy w innych organizacjach pozarządowych (stowarzyszeniach i fundacjach). Niezwykle ważne dla respondentów jest doświadczenie w zakresie przygotowaniu dokumentów strategicznych (LSR i inne plany i programy działania w ramach projektów współpracy), a następnie wdrażania tych strategicznych działań. Doświadczenie w zakresie przygotowania wdrażania LSR, w tym doświadczenie w zakresie świadczenia usług doradczych dla potencjalnych beneficjentów i wnioskodawców (indywidualnych, a także grupowych na organizowanych szkoleniach). Ten rodzaj wiedzy jest znaczący przede wszystkim dla pracowników biura, zarządu i rady.

Ważne jest też wieloletnie doświadczenie w okresach naborów wniosków aplikacyjnych, co skutkuje umiejętnością i sprawnością postępowania zgodnie z procedurami, posługiwaniem się kryteriami w analizie wniosków i planów biznesu oraz opracowaniem zwięzłych i rzeczowych uzasadnień oceny (obecnie i w poprzednim okresie programowania). Tego typu doświadczenie przydatne jest przede wszystkim w działaniach biura, zarządu i rady. Respondenci wskazali także, jako znaczące wieloletnie doświadczenie w pracy

bezpośrednio związanej z funduszami unijnymi, co pozwala na przestrzeganie zasad i procedur funkcjonowania i korzystania z funduszy unijnych, a także na sprawne prowadzenie audytu. Na wysokim miejscu znalazło się doświadczenie nabyte w czasie koordynowania wieloma projektami finansowanymi ze środków publicznych (również ze środków przedakcesyjnych, programu PAOW, ZPORR, SPOWKP, POKL, PARP, PHARE, PROW, EFS, RPO). Tego typu doświadczenie zdaniem badanych pozwala na sprawne zarządzanie projektami finansowanymi z wielu źródeł. Respondenci doceniają także doświadczenie nabyte w okresach prowadzonych naborów wniosków aplikacyjnych, które przekłada się na osiągnięcie efektu końcowego oraz coraz większą jakość świadczonego doradztwa dla potencjalnych beneficjentów. Szczegóły dotyczące zakresu doświadczenia członków LGD zawiera tabela 4.6 zamieszczona w aneksie.

Wśród umiejętności, najczęściej wskazywane były umiejętności komunikacyjne – ważne szczególnie dla pracowników biura oraz zarządu. Zdaniem respondentów umiejętności komunikacyjne ułatwiają nawiązywanie kontaktów, zapewniają zyczliwość rozmówcy i pozytywne nastawienie do ludzi, są niezbędnym narzędziem w samodzielnym prowadzeniu szkoleń, doradztwa, spotkań informacyjnych, pomagają w tworzeniu jasnego przekazu informacji i umiejętności zarządzania przekazem werbalnym i niewerbalnym. Według informacji respondentów, w anonimowych badaniach beneficjenci wysoko oceniają poziom wiedzy pracowników LGD oraz jasne i precyzyjne przekazywanie informacji.

Kolejną ważną umiejętnością, ważną przede wszystkim dla zarządu i biura to umiejętności organizacyjne, zarządcze i przywódcze. Zakres zadań LGD jest bardzo obszerny i zróżnicowany, ponadto LGD realizuje inne zadania / projekty poza PROW, przy ograniczonej liczbie pracowników i presji czasu w wykonywaniu zadań, niezbędna jest bardzo dobra organizacja pracy.

Równie ważną – szczególnie dla zarządu i biura – jest umiejętność pracy zespołowej (na różnych etapach rozwoju grupy), zapewnia bowiem m.in. skuteczną realizację większych projektów, w tym projektów współpracy z innymi LGD.

Kolejne trzy grupy czynników związane z umiejętnościami organizacyjnymi, zarządczymi i komunikacyjnymi, to umiejętności ważne dla właściwego wykonywania powierzonych zadań (co i jak wykonać) oraz umiejętności podejmowania decyzji i zapewnienia dobrych relacji w grupie. Wśród tych umiejętności respondenci wskazali m.in.: sumiennosc, dokładność, rzetelność, konsekwencja i systematyczność w działaniu, terminowość wykonywania powierzonych zadań; a także kreatywność w działaniu, negocjacyjność i koncyliacyjność, logiczność w planowaniu i rozwiązywaniu problemów, oraz samodzielność w podejmowaniu decyzji; asertywność i odporność na stres, oraz umiejętność wyrażania konstruktywnej krytyki. Za ważne uznano także umiejętności związane z predyspozycjami zawodowymi nabyte w pracy zawodowej lub działalności społecznej w organizacji opartej na partnerstwie i współpracy, determinujące właściwe

wykonywanie zadań zarządu (np. zarządzanie zespołem, delegowanie zadań, zarządzanie zmianą, słuchanie innych i akceptacja odmiennego zdania, wzajemna motywacja do wspólnego działania, dbałość o dobre relacje/atmosferę w zespole LGD, umiejętności negocjacyjne; praca według procedur. A więc są to właściwie umiejętności zarządcze, jakkolwiek stanowiące w badaniach wydzieloną grupę z uwagi na charakter LGD, jako organizacji pozarządowej opartej współpracy międzysektorowej.

Wskazane praktyczne umiejętności prowadzenia warsztatów z zakresu komunikacji, automotywacji, zarządzania, przedsiębiorczości obejmują kształtowanie u innych m.in. następujących umiejętności: tworzenia planów biznesu radzenia sobie ze stresem, planowania pracy, asertywności, skutecznych metod poszukiwania pracy przez bezrobotnych, sporządzania dokumentów aplikacyjnych, prowadzenia rozmowy kwalifikacyjnej, autoprezentacji z praktycznym sposobem wykorzystania mowy ciała, coaching, wieloaspektowe analizy rynku pracy, technik sprzedaży i obsługi klienta.

Dla respondentów umiejętność identyfikacji projektów innowacyjnych, mających największy wpływ na rozwój obszaru, działań sprzyjających ochronie środowiska i klimatu okazała się jedną z najrzadziej zauważonych. Podobnie jak umiejętność konsolidowania zasobów lokalnych, współpracy z samorządami i innymi lokalnymi liderami, umiejętność tworzenia lokalnych koalicji na rzecz zrównoważonej aktywizacji zawodowej.

Połowa grupy respondentów zwraca uwagę na znajomość języków obcych (umiejętność ta dotyczy pracowników biura), co ułatwia nawiązywanie kontaktów zagranicznych, a także na znajomość prawa, co z kolei ułatwia komunikację i sprawność w organizacji czasu i wykonywania zadań. Szczegóły dotyczące zakresu wiedzy członków LGD zawiera tabela 4.7 zamieszczona w aneksie.

Wśród innych umiejętności, często unikatowych, respondenci wskazali m.in. umiejętności graficzne, w tym grafiki komputerowej. Mimo, iż są to jednostkowe wskazania, nie mniej ważne w funkcjonowaniu, przynajmniej niektórych LGD i wpływają na efekty ich działania. Umiejętności te wykazaliśmy w tabeli 4.8 zamieszczonej w aneksie.

5. DZIAŁALNOŚĆ LGD W WOJEWÓDZTWIE LUBELSKIM

Działalność dwudziestu dwu LGD zlokalizowanych w województwie lubelskim została przedstawiona w ujęciu statystycznym oraz przedmiotowym. Pod uwagę wzięto dwa okresy programowania 2007-2013 oraz 2014-2020. Dla okresu programowania 2007-2013 zaprezentowano wyłącznie zrealizowane projekty w ujęciu statystycznym oraz przedmiotowym. Okres programowania 2014-2020 potraktowano szerzej, a mianowicie zaprezentowano cele i działania poszczególnych LGD zaplanowane w LSR – w ujęciu statystycznym oraz przedmiotowym. Stąd charakterystyka celów i przedsięwzięć tego okresu została zaprezentowana na początku rozdziału. Następnie zaprezentowano działalność doradczą LGD w obu okresach programowania. Działalność doradcza jest jedną z najważniejszych merytorycznych działalności LGD – przybliżono zatem pojęcie doradztwa i omówiono istotę poszczególnych jego rodzajów. Wskazano na kompetencje niezbędne w prowadzeniu tego typu działalności i odniesiono je do kompetencji posiadanych przez pracowników biura i organów zarządczych LGD (analizowanych szerzej w rozdziale 4). Kolejny podrozdział prezentuje analizę wdrażania LSR w obu okresach programowania w ujęciu statystycznym oraz przedmiotowym. W ujęciu statystycznym zaprezentowane zostały dane liczbowe odnoszące się do liczby wniosków aplikacyjnych na różnych etapach procedowania aż po liczbę zawartych umów na wsparcie realizowanych projektów. Analizując zrealizowane projekty dokonano ich podziału na projekty realizowane w ramach konkursów, grantów i operacji własnych, a także projekty realizowane poza LSR. Zaprezentowane zostało także doświadczenie LGD w realizacji projektów finansowanych z wielu źródeł. W końcowej części tego rozdziału zaprezentowano wybrane przykłady zrealizowanych projektów w obu okresach programowania.

5.1. Cele strategiczne i działania poszczególnych LGD w okresie 2014-2020 – w ujęciu statystycznym oraz przedmiotowym

Podstawowym źródłem analizy celów ogólnych i szczegółowych oraz przedsięwzięć lokalnych grup działania były zaktualizowane lokalne strategie działania zamieszczone na portalach internetowych poszczególnych dwudziestu dwu LGD województwa lubelskiego. Ogółem dla okresu 2014-2020 zaplanowano 54 cele ogólne, 138 celów szczegółowych i 267 operacji (tabela 5.1). Wartość przedsięwzięć planowanych do realizacji wynosiła łącznie dla wszystkich LGD 157 816 918,20 zł.

Analizując dane tabeli 5.1, można zauważyć, iż niektóre LGD formułowały nawet pięć celów strategicznych, a inne tylko jeden. Ale dla przykładu, w ramach tego jednego celu jedna LGD zaplanowała do realizacji aż 17 przedsięwzięć. Generalnie liczba celów strategicznych w poszczególnych LGD wahała się w granicach 1-5, celów szczegółowych 3-17, a przedsięwzięć 4-33. W analizowanych przez nas dokumentach zauważyliśmy pewne

niejednoznaczności w nazewnictwie. W kilku przypadkach w dokumentach strategicznych stosowane są wymiennie nazwy operacji, przedsięwzięcie – chociaż chodzi te same działania. Uzналиśmy więc, iż pojęcia te potraktujemy jako tożsame i w tabelach operujemy nazwami „przedsięwzięcie”. Natomiast w ramach tych przedsięwzięć realizowane były projekty i w tabelach zawierających dane o zrealizowanych projektach używamy właśnie tego pojęcia. Ujęcie przedmiotowe celów dla okresu programowania 2014-2020 zawiera tabela 5.2 zamieszczona w aneksie.

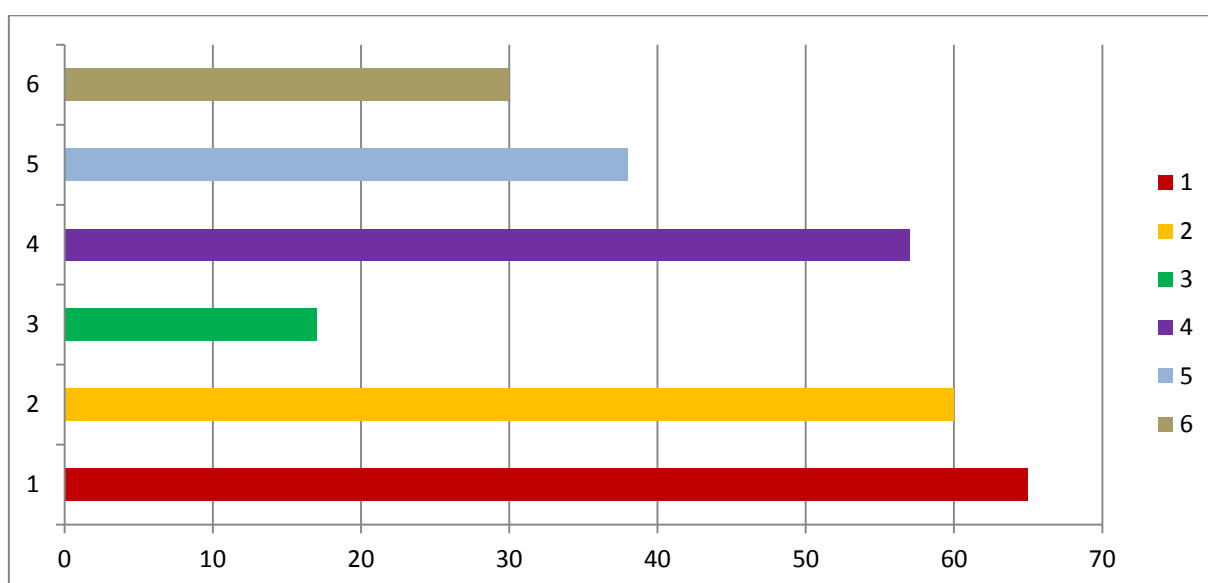
TABELA 5.1. LICZBA ZAPISANYCH W LSR CELÓW OGÓLNYCH I SZCZEGÓŁOWYCH ORAZ PRZEDSIĘWZIĘĆ PLANOWANYCH PRZEZ POSZCZEGÓLNE LGD WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO DO REALIZACJI W OKRESIE 2014-2020

Nazwa LGD	Cele		Przedsięwzięcia
	Ogólne	Szczegółowe	
Bialskopodlaska	4	7	13
Dolina Giełczwi	3	9	4
Doliną Wieprza i Leśnym Szlakiem	1	5	17
Jagiellońska Przystań	2	5	5
Kraina Wokół Lublina	3	10	20
Krasnystaw Plus	1	4	17
Lepsza Przyszłość Ziemi Ryckiej	2	5	11
Lepsze Jutro	3	5	5
Leśny Krąg	2	6	13
Nasze Roztocze	3	5	17
Owocowy Szlak	4	17	33
Polesie	3	11	12
Poleska Dolina Bugu	1	3	10
Promenada S12	3	6	12
Razem ku Lepszej Przyszłości	3	5	8
Roztocze Tomaszowskie	3	6	6
Zapiecek	1	3	7
Zielony Pierścień	2	4	20
Ziemi Chełmskiej	3	6	9
Ziemi Kraśnickiej	1	4	8
Ziemia Biłgorajska	3	7	15
Ziemia Zamojska	3	7	5
Razem	54	138	267

Źródło: <http://lubelskie.ksow.pl/leader/wykaz-igd-województwa-lubelskiego.html> (dostęp 01.2020); oraz ankiety LGD województwa lubelskiego, 02.2020.

Jak już wspomniano, LGD województwa lubelskiego zrealizowały w badanym okresie ogółem 267 przedsięwzięć wpisujących się w nakreślone w LSR cele. Biorąc pod uwagę zakresy przedmiotowe celów i przedsięwzięć, wydzieliśmy sześć grup tematycznych przedsięwzięć, a mianowicie przedsięwzięcia w sektorze gospodarczym, społecznym, środowiskowym, infrastrukturalnym, przedsięwzięcia wchodzące w zakres doradztwa i promocji oraz grupa przedsięwzięć nazwana *inne*, zawierająca te projekty, które w sposób jednoznaczny nie mogły być zakwalifikowane do wymienionych wcześniej grup z uwagi na pewną odrębność w sensie zakresu tematycznego lub kompleksowość, a więc zawierające w jednym przedsięwzięciu wiele elementów wzajemnie się uzupełniających (wykres 5.1).

WYKRES 5.1. LICZBA I RODZAJ PRZEDSIĘWZIĘĆ ZREALIZOWANYCH NA OBSZARZE DZIAŁANIA LGD WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO W OKRESIE PROGRAMOWANIA 2014-2020 (STAN NA 31.12.2019)

Źródło: opracowanie własne, 2020.

Legenda: 1 – przedsięwzięcia gospodarcze; 2 – przedsięwzięcia społeczne; 3 – przedsięwzięcia z zakresu ochrony środowiska naturalnego; 4 – przedsięwzięcia z zakresu infrastruktury technicznej i społecznej; 5 – doradztwo i promocja; 6 – inne;

Wyniki analizy danych wskazują, że wśród wszystkich zaplanowanych do realizacji przedsięwzięć – 65 to przedsięwzięcia w sektorze gospodarczym, w tym m.in. wspieranie nowopowstających firm oraz rozwoju już istniejących, stymulowanie przetwórstwa rolno-spożywczego, organizacja wspólnych rynków zbytu, przedsiębiorczość związana z tworzeniem pozarolniczych miejsc pracy. W wielu z tych przedsięwzięć uwzględniono rozwiązania innowacyjne, proekologiczne, czy też wprowadzenie nowych technologii produkcji. Kolejną, istotną ze względu na liczbę, grupą przedsięwzięć są projekty zrealizowane w sektorze społecznym – przedsięwzięć tych było 60. Były to przede wszystkim przedsięwzięcia związane z aktywizacją społeczności lokalnej, wzmacnianiem i budowaniem jej kompetencji, budowaniem tożsamości i inicjatyw lokalnych, czy realizacji ponadlokalnych projektów współpracy i projektów integracji społecznej i kulturowej.

Trudno jednak ściśle rozgraniczyć przedsięwzięcia gospodarcze od społecznych, ponieważ wiele z nich nosiło znamiona kompleksowości i w jednym przedsięwzięciu realizowane były zarówno cele gospodarcze, jak i społeczne, a często także środowiskowe (takich przedsięwzięć było 29). Stąd w ramach grupy przedsięwzięć gospodarczych i społecznych razem wziętych wydzielono dwie grupy: (a) grupę przedsięwzięć charakteryzujących się zarówno cechami gospodarczymi jak i społecznymi, których było 14, np. animacja przyszłych przedsiębiorców (rozpoczynających działalność gospodarczą); (b) grupę przedsięwzięć gospodarczo-społeczno-środowiskowych, których było 15, np. projekty związane z rozwojem istniejących firm z poszanowaniem walorów środowiska naturalnego i przyczyniające się do zaspokojenia potrzeb społeczności lokalnej.

Przedsięwzięć dedykowanych wyłącznie środowisku naturalnemu zaplanowano 17, np. projekty polegające na popularyzowaniu innowacyjnych przedsięwzięć, w tym dobrych praktyk związanych z ochroną środowiska i zapobiegających zmianom klimatycznym, czy projekty polegające na wspieraniu działań mających na celu ograniczenie emisji substancji powodujących zmiany klimatyczne.

Na trzecim miejscu pod względem liczby znalazły się przedsięwzięcia z zakresu infrastruktury technicznej i społecznej – zaplanowano ich 57. Projekty w tym sektorze dotyczyły głównie infrastruktury turystycznej, rekreacyjnej i sportowej, w tym projekty małej architektury, ale także dla przykładu projekt „Internet na wsi” dedykowany włączeniu społecznemu poprzez umożliwienie dostępu do komunikacji elektronicznej.

Na kolejnym miejscu znalazły się przedsięwzięcia z grupy doradztwa i promocji (łącznie 38 projekty), przy czym 24 przedsięwzięcia obejmowały projekty z zakresu doradztwa, szkoleń i warsztatów. Natomiast promocją obszaru, jego zasobów przyrodniczych i kulturowych oraz poprzez budowę marki i marketing produktów lokalnych, czy promocję różnych rodzajów turystyki wpisywały się w 14 przedsięwzięć.

Z kolei w grupie „inne”, która obejmuje 30 przedsięwzięć, uwzględnione zostały m.in. projekty współpracy – lokalne i ponadregionalne, partnerstwa, projekty sieciowe, inkubatory przedsiębiorczości, centrum inicjatyw lokalnych, wiejskie centra aktywności, inicjatywy na rzecz zachowania dziedzictwa lokalnego (historycznego, przyrodniczego, kulturowego), czy spółdzielnie socjalne.

Generalnie, wszystkie te przedsięwzięcia miały na celu szeroko rozumiany rozwój obszaru w zakresie gospodarczym, społecznym i środowiskowym, a wartością dodaną ich realizacji było podniesienie jakości życia mieszkańców.

A oto wybrane przykłady celów i przedsięwzięć zrealizowanych w badanym okresie przez LGD województwa lubelskiego w kontekście omówionych wyżej grup zakresów tematycznych.

Wśród celów i przedsięwzięć można zauważyć istotne z punktu widzenia gospodarki innowacyjnej, np. jedna z LGD w ramach celu strategicznego o nazwie „konkurencyjna

gospodarka...” zaplanowała realizację celu szczegółowego „rozwój i podniesienie konkurencyjności istniejących przedsiębiorstw z uwzględnieniem innowacyjnego wykorzystania lokalnych zasobów”, a w nim ważne dla regionu przedsięwzięcia związane z rozwojem przedsiębiorstw, w tym przetwórstwa, uwzględniającego innowacyjne wykorzystanie lokalnej bazy surowcowej. Drugi cel szczegółowy pn. „wsparcie istniejących przedsiębiorstw w myśl zasady zrównoważonego rozwoju”, obejmował dwa równie ważne dla obszaru województwa przedsięwzięcia, a mianowicie: podejmowanie działalności gospodarczej wykorzystującej szeroko rozumiany potencjał obszaru LGD oraz animację przyszłych przedsiębiorców. Wymienione tu przykładowe cele promowały zarówno gospodarkę innowacyjną, jak i wykorzystywanie lokalnego potencjału w sensie bazy surowcowej, ale także potencjału gospodarczego i intelektualnego istniejących firm, czego wartością dodaną jest wzrost konkurencyjności zarówno firm jak i regionu.

Wśród innych istotnych celów i przedsięwzięć w sferze gospodarczej znalazły się m.in. „rozwój przedsiębiorczości w oparciu o lokalne zasoby oraz otoczenie społeczno-gospodarcze”; „budowanie przedsiębiorczości przyjaznej środowisku”, w ramach którego zaplanowano rozwój istniejących mikro i małych firm, ale z poszanowaniem walorów środowiska naturalnego, czy „wzrost kompetencji i umiejętności mieszkańców w zakresie ochrony środowiska i przeciwdziałania zmianom klimatycznym” oraz „tworzenie i rozwój przedsiębiorstw z wykorzystaniem innowacji i rozwiązań przyjaznych dla środowiska”. Przykłady tych celów przytaczamy tu z uwagi na to, iż świadczą o przejmowaniu przez LGD i beneficjentów odpowiedzialności za jakość środowiska naturalnego i zachowania jego walorów dla przyszłych pokoleń, a także odpowiedzialności za jakość życia mieszkańców.

Niezwykle istotny z punktu widzenia aktywizacji społeczności lokalnej jest jeden z celów związany z tworzeniem warunków inkluzji społecznej i aktywizacji mieszkańców poprzez wzmacnianie kapitału społecznego dla zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego. Zaplanowano tu np. przedsięwzięcia związane z zastosowaniem rozwiązań innowacyjnych i proekologicznych w zwiększaniu atrakcyjności turystycznej obszaru LGD. Zdaniem ekspertów przykład tak sformułowanego celu świadczy dobitnie o wadze, jaką społeczność lokalna przywiązuje do problemu wykluczenia społecznego, o czym dobitnie świadczą właśnie cele i przedsięwzięcia wpisane w LSR i realizowane w ich ramach projekty.

Uwagę ekspertów zwróciły też cele i przedsięwzięcia noszące cechy kompleksowości, np. cel ”poprawa jakości i warunków życia mieszkańców oraz podniesienie konkurencyjności i atrakcyjności społeczno-gospodarczej obszaru LSR”. Zaplanowano tu cele i przedsięwzięcia związane zarówno ze wsparciem przedsiębiorczości niezwiązanej z rolnictwem, jak i cele związane z rozwojem i promocją produktów lokalnych, przetwórstwem lokalnym oraz lokalnymi rynkami zbytu, a także cele obejmujące swym zakresem podnoszenie kwalifikacji biznesowych mieszkańców z grup defaworyzowanych celem włączenia ich w nurt przedsiębiorczości lokalnej, np. poprzez tworzenie spółdzielni socjalnych, inkubatorów przetwórstwa lokalnego, kreatora przedsiębiorczości lub innych przedsięwzięć w ramach

ekonomii społecznej. Zwrócenie uwagi na ekonomię społeczną już na etapie planowania celów świadczy o dostrzeganiu przez badane LGD możliwości wykorzystania jej różnych form w planowaniu rozwoju lokalnego zarówno w sferze społecznej jak i gospodarczej.

W sferze społecznej można także zauważyć wiele celów i działań związanych z integracją i aktywizacją społeczności lokalnych poprzez np. wiejskie centra aktywności; wspieranie działalności związanej z lokalną tradycją i kulturą, co buduje poczucie tożsamości lokalnej mieszkańców; kreowanie postaw przedsiębiorczych mieszkańców poprzez identyfikację i wykorzystanie nowych produktów lokalnych; inicjowanie zintegrowanych działań celem aktywnego włączenia społecznego – a w tym: wspieranie inicjatyw kulturalno-społecznych integrujących środowisko lokalne; wdrożenie działań poprawiających warunki startu zawodowego skierowane do grup defaworyzowanych. Warte podkreślenia są przedsięwzięcia skierowane na wzmocnienie kapitału społecznego poprzez integrację i aktywizację społeczności lokalnej, w tym m.in. poprzez rozwój potencjału organizacji pozarządowych na obszarze LGD; poprzez ponadlokalne projekty sieciowe w obszarze integracji społecznej i kulturalnej, czy też partnerską współpracę i wykorzystanie dziedzictwa lokalnego. Tego typu przedsięwzięcia służą nie tylko rozwojowi kapitału ludzkiego, ale także budowaniu więzi lokalnych, regionalnych i ponadregionalnych zarówno w sferze społecznej jak i gospodarczej, a więc w efekcie wpływają na szerzej rozumiany rozwój lokalny i ponadlokalny.

Dobrym przykładem mogą być też przedsięwzięcia związane z konkurencyjnością obszaru rybackiego i akwakultury. Zaplanowano tu trzy ważne cele szczegółowe. Po pierwsze, wspieranie działań dostosowawczych i naprawczych środowiska wodnego wynikających z klęsk żywiołowych, szkodliwej działalności człowieka i zwierząt oraz działania łagodzące zmiany klimatu (w tym ograniczenie emisji substancji powodujących niekorzystne zmiany klimatyczne); po drugie, podnoszenie wartości produktów rybackich oraz rozwój usług obejmujących rybactwo i działalność gospodarczą wykorzystującą potencjał obszaru rybackiego (w tym wprowadzanie innowacyjnych technologii, zrównoważoną gospodarkę rybacką oraz chów i hodowlę ryb); po trzecie, promowanie obszaru rybackiego i wytwarzanych w jego obrębie produktów (dobre praktyki) i związane z tym włączenie społeczności rybackich w rozwój lokalny, a także wzmocnienie potencjału i kompetencji osób związanych z sektorem rybackim. Wszystkie te cele zaplanowane przez Rybacką Lokalną Grupę Działania są wdrażane przez jedną LGD, a przedsięwzięcia z tego zakresu są współfinansowane ze środków Europejskiego Funduszu Morskiego i Rybackiego UE. Świadczy to m.in. o kompetencyjności LGD we wdrażaniu przedsięwzięć finansowanych nie tylko z PROW, ale także z wielu innych źródeł, w tym EFMiR, czy RPO WL (o czym szerzej w rozdziale 5.4 tej ekspertyzy).

5.2. Doradztwo świadczone przez LGD

W myśl najbardziej ogólnej definicji doradztwo oznacza udzielanie fachowych porad. W tym kontekście, od osoby świadczącej usługi doradcze wymagana jest kompetencyjność w określonej dziedzinie, a więc odpowiedni zasób wiedzy i doświadczenia, a także umiejętności komunikacyjnych. W przypadku lokalnych grup działania doradztwo leży głównie w gestii pracowników biur. Biorąc pod uwagę zakres doradztwa świadczonego przez LGD można wyróżnić trzy główne grupy: (a) doradztwo ogólne/informacyjne – dotyczące zasad dostępności wsparcia finansowego głównie w ramach inicjatywy LEADER; (b) doradztwo merytoryczne/specjalistyczne związane z przygotowaniem wniosków aplikacyjnych; (c) doradztwo formalne – dotyczące procedur obowiązujących w realizacji projektu – począwszy od etapu przygotowania wniosku do jego rozliczenia po zakończeniu projektu.

W każdym z tych rodzajów doradztwa wymagany jest różny poziom i zakres wiedzy. W przypadku doradztwa ogólnego niezbędna jest znajomość aktów legislacyjnych i zasad działania Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich, w ramach którego mogą być realizowane określone przedsięwzięcia, których celem jest szeroko rozumiany rozwój obszarów wiejskich. Na tym etapie główną formą doradztwa jest doradztwo grupowe (spotkania informacyjne) i doradztwo indywidualne (porady bezpośrednie). W przypadku doradztwa merytorycznego, które świadczone jest przede wszystkim dla potencjalnych beneficjentów, niezbędna jest znajomość szerokiego spektrum aktów legislacyjnych związanych z różnego rodzaju przedsięwzięciami, m.in. znajomość prawa gospodarczego (w odniesieniu do uruchamiania lub rozszerzania działalności gospodarczej), prawa budowlanego (w odniesieniu do inwestycji), procedur administracyjnych (jeśli projekt wymaga niezbędnych pozwoleń, dokumentów etc.), wiedzy ekonomicznej (np. zasad opracowania poprawnego planu biznesu). Na tym etapie prowadzone jest z reguły doradztwo indywidualne dla poszczególnych beneficjentów i w odniesieniu do konkretnych projektów. W przypadku doradztwa formalnego, które związane jest z procedurami postępowania w całym procesie realizacji projektu, od doradcy wymagana jest wiedza z zakresu zasad postępowania na poszczególnych etapach procedowania wniosku, a więc zarówno kryteriów oceny wniosku na poziomie rady LGD, jak i na poziomie UM – jako instytucji zarządzającej. Niezbędna jest także wiedza z zakresu sprawozdawczości i rozliczania projektu. Tego typu doradztwo ma formę indywidualną i kierowane jest do beneficjentów.

Analizując działalność doradczą prowadzoną przez LGD podzielona ona została na następujące grupy: (a) porady indywidualne doraźne dotyczące ogólnych zasad dostępności wsparcia finansowego planowanych przedsięwzięć, udzielane w biurze lub telefonicznie; (b) porady indywidualne prowadzone w ramach naboru wniosków, ale udzielane potencjalnym beneficjentom przed złożeniem wniosku aplikacyjnego, oraz (c) porady grupowe, np. w formie szkoleń dotyczących przygotowania wniosku aplikacyjnego lub

opracowania planu biznesu. Doradztwo to odniesione zostało do trzech grup odbiorców: sektora gospodarczego, społecznego i publicznego w okresach programowania 2007-2013 oraz 2014-2020.

5.2.1. Doradztwo świadczone przez LGD w okresie 2007-2013

W okresie 2007-2013 LGD udzieliły ogółem 15 613 porad, w tym dla sektora gospodarczego 7 314, społecznego – 2 398, publicznego – 3 744 oraz 866 porad, które zarejestrowano bez podziału na grupy odbiorców (tabela 5.3). Ponadto w ramach świadczonego doradztwa zorganizowały 8 wizyt studyjnych dla potencjalnych beneficjentów. Największą grupę wśród porad stanowiły porady indywidualne udzielane doraźnie (53%), następnie porady indywidualne udzielane w ramach naboru wniosków aplikacyjnych (25,6%). Najrzadziej udzielane były porady grupowe, nie oznacza to jednak, że prosiło o nie najmniej osób, gdyż zazwyczaj uczestniczyła w nich znaczna grupa osób, co przedstawione zostało w dalszej części opracowania.

TABELA 5.3. DORADZTWO ŚWIADCZONE PRZEZ LGD W OKRESIE PROGRAMOWANIA 2007-2013 (STAN NA 30.06.2015) – WEDŁUG SEKTORÓW I RODZAJÓW PORAD

Rodzaje porad		Liczba porad			
		Ogółem	w tym dla sektora		
			gospodarczego	społecznego	publicznego
Razem	Ogółem w okresie 2007-2013	14 699	8 019	2 815	3 865
	Porady dorażne ¹	7 201	3 958	1 398	1 845
	Porady indywidualne ²	5 154	2 863	766	1 525
	Porady grupowe ³	2 344	1 198	651	495
Razem liczba porad bez podziału na sektory	Ogółem w okresie 2007-2013	866 + 8	707		
	Porady dorażne ¹	352	352	159 + 8 wizyt studyjnych	
	Porady grupowe ³	355	355		
		159 + 8		159 + 8 wizyt studyjnych	

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ankiet LGD województwa lubelskiego, 2020.

Uwagi:

¹ Porady indywidualne dorażne dot. ogólnych zasad dostępności wsparcia (porady udzielone np. telefonicznie, w biurze);

² Porady indywidualne (doradztwo indywidualne w ramach naboru wniosków, przed złożeniem wniosku aplikacyjnego);

³ Porady grupowe (np. szkolenia dla wnioskodawców w zakresie przygotowania wniosku, opracowania planu biznesu, etc.)

Niektóre LGD nie podały liczby udzielonych porad w rozbiciu na sektory (z uwagi na brak rejestrów z takim podziałem), stąd zostały one zestawione odrębnie i ujęte w odrębnych rubrykach tabeli;

W sumie wszystkie badane LGD w okresie 2007-2013 udzieliły łącznie ponad 15 573 porady. Jednak liczba świadczonych porad doradczych ogółem przez poszczególne LGD jest zróżnicowana i waha się w granicach od 91 do 3 585 (tabela 5.4 w aneksie). Podobnie jest w odniesieniu do poszczególnych sektorów, w sektorze gospodarczym od 1 do 598, społecznym od 42 do 1 050, sektorze publicznym od 8 do 490 udzielonych porad w całym okresie programowania. Porady udzielane przez LGD w okresie 2007-2013 prezentuje w formie zbiorczej tabela 5.3 zamieszczona w tekście, a w formie pełnej, w odniesieniu do poszczególnych LGD – tabela 5.4 zamieszczona w aneksie.

Analiza danych związanych z działalnością doradczą LGD świadczy o ich ogromnej pracy w zakresie prowadzenia usług doradczych. Jeśli weźmiemy pod uwagę nie tylko liczbę usług doradczych, ale też ich zakres przedmiotowy w odniesieniu do grup przedsięwzięć realizowanych w okresie 2007-2013 (tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw; różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej; odnowa i rozwój wsi; małe projekty), to mamy obraz kompetencji, jakie były niezbędne do prawidłowego wykonywania tego typu działań. Lokalne grupy działania wykonały to zadanie z powodzeniem. Miały już wiedzę i doświadczenie zdobyte w poprzednim okresie programowania, ale także poszerzały swą wiedzę i zdobywały doświadczenie poprzez ustawiczne doszkalać – uczestnictwo w różnych formach edukacji (wykłady, seminaria, konferencje, warsztaty i kursy tematyczne, wizyty studyjne, targi, etc.), o czym była mowa w rozdziale 4.2.

5.2.2. Doradztwo świadczone przez LGD w okresie 2014-2020

Analizując dane związane z działalnością doradczą wykonywaną przez LGD w okresie 2014-2020 zwrócić uwagę należy, iż zakres przedmiotowy tego doradztwa zmienił nieco się w porównaniu do poprzedniego okresu. Zmieniły się zasady i formy opracowania lokalnych strategii rozwoju. Zmianie uległy formy i zasady aplikowania o wsparcie finansowe. Zmieniły się też procedury przyznawania środków finansowych i rozliczania projektów. W planowanych przedsięwzięciach pozostawiono działania związane z podejmowaniem i rozwijaniem działalności gospodarczej, czy rozwijaniem ogólnodostępnej infrastruktury, ale wprowadzono działania z zakresu *inkubatorów przetwórstwa lokalnego* i działania z zakresu *wspierania współpracy pomiędzy podmiotami wykonującymi działalność gospodarczą*. Duży nacisk położono na przedsięwzięcia związane ze wzmacnianiem kapitału społecznego, w tym na podnoszenie wiedzy społeczności lokalnej w zakresie ochrony środowiska i zmian klimatycznych, na wykorzystanie w tym celu rozwiązań innowacyjnych; na rozwój ogólnodostępnej, niekomercyjnej infrastruktury; na zachowanie dziedzictwa lokalnego i promowanie produktów lub usług lokalnych. By sprostać tym zadaniom, LGD stanęły zatem przed wyzwaniem poszerzania swych kompetencji głównie poprzez poszerzanie wiedzy i doskonalenie umiejętności. Podobnie, jak w poprzednim okresie

programowania kształcenie ustawiczne i doświadczenie zdobywane podczas wielu warsztatów edukacyjnych przyniosło pozytywne efekty. Świadczą o tym zarówno liczba realizowanych projektów, ich szeroki zakres przedmiotowy, jak i efekty, jakie zostały osiągnięte w wyniku realizacji tych projektów (o czym szerzej w rozdziale 5.4).

W okresie 2014-2020 LGD udzieliły ogółem 14 999 porad, w tym dla sektora gospodarczego – 6 903, społecznego – 5 965, publicznego – 1 270 oraz 861 porad, które zostały zarejestrowane bez podziału na grupy beneficjentów. Największą grupę wśród porad stanowiły porady indywidualne udzielane doraźnie (44,9%), następnie porady indywidualne udzielane w ramach naboru wniosków aplikacyjnych (32,8%). Najrzadziej udzielane były porady grupowe, nie oznacza to jednak, że prosiło o nie najmniej osób, gdyż podobnie jak w poprzednim okresie programowania zazwyczaj uczestniczyła w nich znaczna grupa osób, co przedstawiamy w dalszej części opracowania. Porady udzielane przez LGD w okresie 2014-2020 prezentuje w formie zbiorczej tabela 5.5 zamieszczona w tekście, a w formie pełnej, w odniesieniu do poszczególnych LGD – tabela 5.6 zamieszczona w aneksie.

TABELA 5.5. DORADZTWO ŚWIADCZONE PRZEZ LGD W OKRESIE PROGRAMOWANIA 2014-2020 (STAN NA 31.12.2020)

Rodzaje porad		Liczba porad			
		Ogółem	w tym dla sektora		
			gospodarczego	społecznego	publicznego
Razem	Ogółem w okresie 2014-2020	14 138	6 903	5 965	1 270
	Porady dorażne ¹	6 313	3 654	2 467	192
	Porady indywidualne ²	4 666	1 886	2 462	318
	Porady grupowe ³	3 159	1 363	1 036	760
Razem liczba porad bez rozbicia na sektory	Ogółem w okresie 2014-2020	861			
	Porady dorażne ¹	424	409		
	Porady indywidualne ²	256	106		
	Porady grupowe ³	181	153		
				15	
				150	
				28	

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z ankiet LGD województwa lubelskiego, 2020.

Uwagi:

¹ Porady indywidualne dorażne dot. ogólnych zasad dostępności wsparcia (porady udzielone np. telefonicznie, w biurze);

² Porady indywidualne (doradztwo indywidualne w ramach naboru wniosków, przed złożeniem wniosku aplikacyjnego);

³ Porady grupowe (w tym 114 osób fizycznych) (np. szkolenia dla wnioskodawców w zakresie przygotowania wniosku, opracowania planu biznesu, etc.)

Liczba porad doradczych ogółem świadczonych przez poszczególne LGD jest różnicowana i waha się w granicach od 91 do 3 585 (tabela 5.6 w aneksie). Podobnie jest w odniesieniu do poszczególnych sektorów, w sektorze gospodarczym od 5 do 1 003, społecznym od 2 do 1 448, sektorze publicznym od 6 do 668 udzielonych porad w całym okresie programowania 2014-2020.

Porównując liczbę uczestników korzystających z poszczególnych rodzajów doradztwa w obu okresach programowania można zauważyć, iż liczba ta uległa zwiększeniu o 8,6% w okresie programowania 2014-2020 (tabela 5.7). Uwzględniając jednak liczbę podmiotów, które nie zostały zakwalifikowane do konkretnej grupy beneficjentów, liczba ta wzrosła o 11,9%. Natomiast liczba osób fizycznych, którym udzielono doradztwa w związku z zamiarem podjęcia działalności gospodarczej wzrosła w stosunku do poprzedniego okresu o 7,9%, Liczba przedsiębiorców, którym udzielono doradztwa w związku z zamiarem rozwoju działalności gospodarczej wzrosła o 8,2%, liczba organizacji pozarządowych i innych podmiotów z sektora społecznego, którym udzielono doradztwa w związku z zamiarem realizacji projektów w ramach LSR zwiększyła się o 8,5%. Natomiast w przypadku podmiotów z sektora publicznego, którym udzielono doradztwa z związku z zamiarem realizacji projektów w ramach LSR nastąpił spadek zainteresowania doradztwem o 5,7%. Przyczyną jest prawdopodobnie bardziej ograniczony w bieżącym okresie programowania ograniczony dostęp do środków wsparcia dla tego sektora. Pełne zestawienie obrazujące ten aspekt badań w odniesieniu do poszczególnych LGD znajduje się w tabeli 5.8 zamieszczonej w aneksie.

TABELA 5.7. DORADZTWO ŚWIADCZONE PRZEZ LGD WEDŁUG ZAKRESU PORAD W ZALEŻNOŚCI OD RODZAJU PODMIOTÓW (POTENCJALNYCH BENEFICJENTÓW) W OKRESACH PROGRAMOWANIA 2007-2013 (STAN NA 30.06.2015) ORAZ 2014-2020 (STAN NA 31.12.2019)

Wyszczególnienie		Doradztwo według zakresów – liczba podmiotów, którym udzielono porad				
		Ogółem	w tym			
Nazwa LGD	Okres		A ¹	B ²	C ³	D ⁴
Razem	2007-2013	5 075	2 174	1 099	1 272	530
	2014-2020	5 891	2 741	1 346	1 500	304
Podmioty, którym udzielono doradztwa bez podziału na sektory	2014-2020	150			150	

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych LGD województwa lubelskiego, 2020.

Uwagi:

¹ A-Liczba osób fizycznych, którym udzielono doradztwa w związku z zamiarem podjęcia działalności gospodarczej;

² B-Liczba przedsiębiorców, którym udzielono doradztwa w związku z zamiarem rozwoju działalności gospodarczej;

³ C-Liczba organizacji pozarządowych i innych podmiotów z sektora społecznego, którym udzielono doradztwa w związku z zamiarem realizacji projektów w ramach LSR;

⁴ D-Liczba podmiotów z sektora publicznego, którym udzielono doradztwa z związku z zamiarem realizacji projektów w ramach LSR;

Natomiast analizując doradztwo w postaci szkoleń/ spotkań konsultacyjno-informacyjnych świadczone przez LGD przed naborami wniosków aplikacyjnych w obu okresach programowania można stwierdzić, iż jedynie w przypadku szkoleń z zakresu podejmowania bądź rozwijania działalności gospodarczej ich liczba wzrosła, ale liczba uczestników była mniejsza. W przypadku działań z zakresu rozwijania ogólnodostępnej infrastruktury zarówno liczba propozycji doradczych jak i liczba zainteresowanych była mniejsza. Jeśli chodzi o szkolenia/spotkania informacyjno-konsultacyjne organizowane przez LGD przed naborami w ramach projektów grantowych planowanych do realizacji – takiej działalności LGD nie prowadziły w poprzednim okresie. Biorąc jednak pod uwagę ten zakres doradztwa w obecnym okresie programowania, dane wskazują, że zarówno zakres szkoleń i konsultacji jak i liczba uczestników są znaczące. Szczegóły w odniesieniu do ogółu LGD prezentuje tabela 5.9, a w odniesieniu do poszczególnych LGD – tabela 5.10 zamieszczona w aneksie.

TABELA 5.9. DORADZTWO ŚWIADCZONE PRZEZ LGD PRZED NABORAMI WNISKÓW W ZALEŻNOŚCI OD RODZAJU NABORÓW W OKRESACH PROGRAMOWANIA 2007-2013 (STAN NA 30.06.2015) ORAZ 2014-2020 (STAN NA 31.12.2019)

Wyszczególnienie		Szkolenia z zakresu					
		A ¹		B ²		C ³	
Nazwa LGD	Okres	Liczba szkoleń	Liczba uczestników	Liczba szkoleń	Liczba uczestników	Liczba szkoleń	Liczba uczestników
Razem	2007-2013	280	6 705	294	4 635	0	0
	2014-2020	453	6 481	185	2 177	179	2 785
Razem, bez podziału na rodzaje naborów	2007-2013	Łącznie 108 szkoleń i 1 607 uczestników					

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych LGD województwa lubelskiego, 2020.

Uwagi:

¹ Szkolenia/spotkania informacyjno-konsultacyjne organizowane przez LGD przed naborami wniosków z zakresu podejmowania / rozwijania działalności gospodarczej;

² Szkolenia/spotkania informacyjno-konsultacyjne organizowane przez LGD przed naborami wniosków z zakresu rozwijania ogólnodostępnej infrastruktury;

³ Szkolenia/spotkania informacyjno-konsultacyjne organizowane przez LGD przed naborami w ramach projektów grantowych planowanych do realizacji przez LGD;

Kilka LGD podało dla okresu 2007-2013 jedynie ogólną liczbę szkoleń i liczbę uczestników;

Podsumowując, doradztwo, jako jedna z aktywności lokalnych grup działania, jest niezbędne w procesie wdrażania LSR. Porównując wymagania w zakresie doradztwa stawiane przed pracownikami biur i organów LGD do posiadanych przez nich kompetencji (opisanych szerzej w rozdziale 4.2) można stwierdzić, że są oni **doskonale przygotowani do zadań doradczych**, ponieważ posiadają odpowiedni zasób wiedzy, doświadczenie oraz umiejętności niezbędne w prowadzeniu procesów wdrażania lokalnych strategii rozwoju.

Mają oni **odpowiedni zasób wiedzy teoretycznej i praktycznej**, wyniesionej ze studiów uniwersyteckich i podyplomowych, licznych kursów i warsztatów organizowanych na poziomie regionalnym oraz w instytucjach i organizacjach na poziomie ponadregionalnym. Zakres wiedzy dedykowanej tej problematyce obejmuje szerokie spektrum – począwszy od znajomości prawa krajowego i Unii Europejskiej związanego z wdrażaniem m.in. programów LEADER i PROW, po zasady aplikowania o wsparcie finansowe projektów i procedury oceny i wyboru wniosków aplikacyjnych składanych do LGD.

Mają także **duże doświadczenie** z uwagi na długi staż pracy w LGD, a także doświadczenie wyniesione z pracy w innych instytucjach i organizacjach (dotyczy to nie tylko pracowników biura, lecz także członków organów statutowych LGD). Szczególnie cenne jest doświadczenie pracowników biura, zarządu i rady w zakresie przygotowania i wdrażania LSR w poprzednich i obecnym okresie programowania, w tym doświadczenie w zakresie świadczenia usług doradczych dla wnioskodawców (indywidualnych, a także grupowych na organizowanych szkoleniach).

Pracownicy biura i zarząd posiadają także **bardzo dobre umiejętności organizacyjne, zarządcze i przywódcze**. Są to umiejętności niezwykle ważne w sytuacji, gdy spojrzymy na obszerny i zróżnicowany zakres zadań LGD, która wdraża projekty finansowane także spoza PROW przy ograniczonej liczbie pracowników i często pod presją czasu, kiedy to w wykonywaniu zadań, niezbędna jest bardzo dobra organizacja pracy. Posiadają oni także dobrze wykształconą umiejętność pracy zespołowej, która zapewnia m.in. skuteczną realizację większych projektów, w tym projektów współpracy z innymi LGD.

Reasumując, pracownicy biura i organów LGD są dobrze przygotowani do prowadzenia doradztwa w procesie wdrażania LSR – posiadają odpowiednią wiedzę, doświadczenie i umiejętności komunikacyjne, organizacyjne, zarządcze i przywódcze – i osiągają na tym polu sukcesy mierzone efektami w postaci liczby zrealizowanych projektów w ramach LSR.

5.3. Wdrażanie Lokalnej Strategii Rozwoju

Implementacja w odniesieniu do celów LSR oznacza realizację na obszarze LGD zaplanowanych przedsięwzięć poprzez wpisujące się w nie projekty. Analizę wdrażania LSR podzielono na dwie części – w pierwszej dokonano analizy wdrażania zadań w okresie programowania 2007-2013; w drugiej wdrażania celów zapisanych w LSR na okres programowania 2014-2020. Dane w ujęciu statystycznym i przedmiotowym zaprezentowane zostały w tabelach zamieszczonych w tekście, a w ujęciu szczegółowym w odniesieniu do poszczególnych grup LGD – w tabelach zamieszczonych w aneksie.

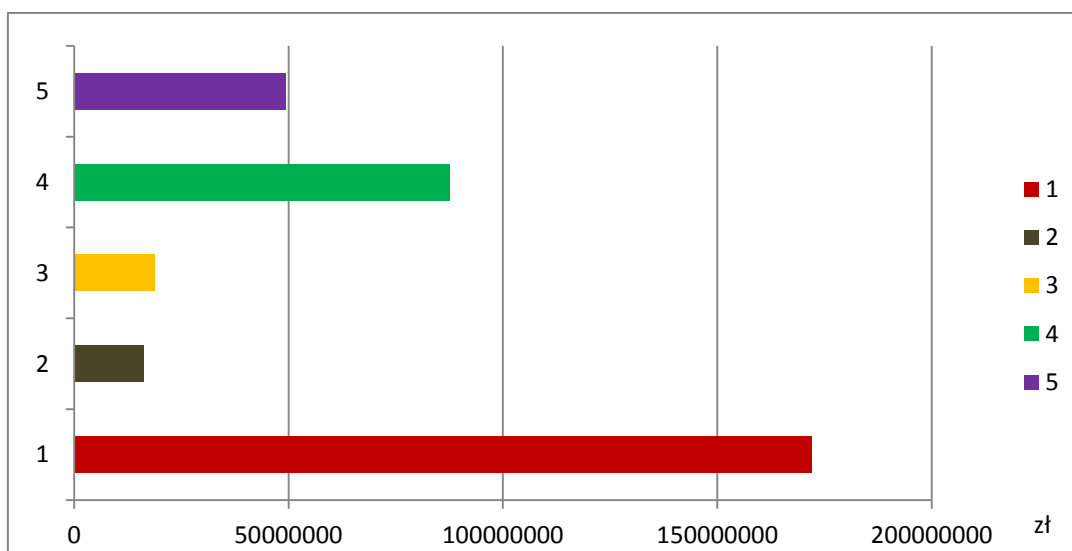
5.3.1. Wdrażanie LSR w okresie 2007-2013

W okresie 2007-2013 działalność LGD w zakresie realizacji celów zapisanych w dokumencie strategicznym skupiała się wokół czterech głównych grup zakresów

projektów: różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej, tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw, odnowa i rozwój wsi, małe projekty. Największy budżet przeznaczony został na projekty z zakresu *odnowy wsi* (50,9%) oraz *małe projekty* (28,7% ogólnej kwoty budżetu). Szczegóły dotyczące budżetu w ujęciu statystycznym zawierają wykres 5.2 (budżet w zł) i wykres 5.3 (budżet w %) oraz tabela 5.12 zamieszczona w aneksie.

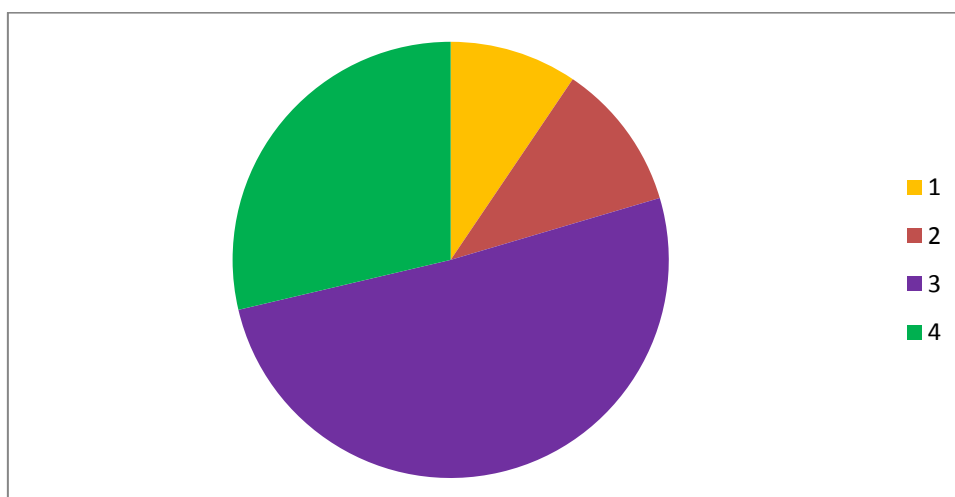
Wykres 5.2. Wielkość budżetu LGD (w zł) przeznaczonego na poszczególne zakresy działań w okresie 2007-2013 (stan na 30.06.2015)

Źródło: opracowanie własne, na podstawie danych uzyskanych z LGD województwa lubelskiego, 2020.

Legenda: 1 – budżet ogółem; 2 – budżet na różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej; 3 – budżet na tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw; 4 – budżet na projekty odnowy wsi; 5 – budżet na małe projekty;

Wykres 5.3. Wielkość budżetu LGD (w %) przeznaczonego na poszczególne zakresy działań w okresie 2007-2013 (stan na 30.06.2015)

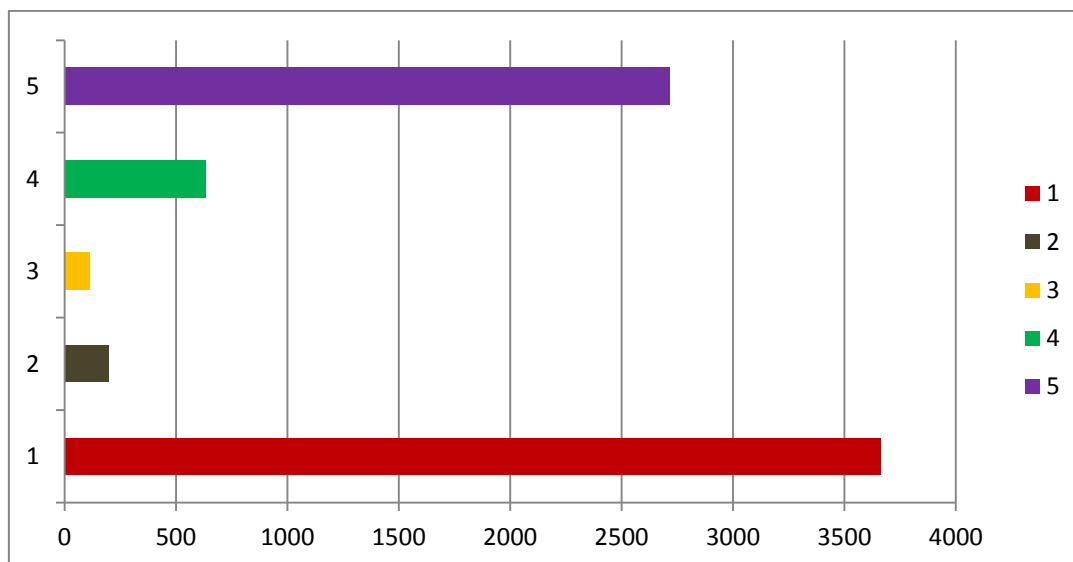
Źródło: opracowanie własne, na podstawie danych uzyskanych z LGD województwa lubelskiego, 2020.

Legenda: 1 – budżet na różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej (9,46%); 2 – budżet na tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw (10,96%); 3 – budżet na projekty odnowy wsi (50,90%); 4 – budżet na małe projekty (28,68%);

Analizując dane tabeli 5.11, zauważyć można, iż wartość złożonych wniosków aplikacyjnych o wsparcie planowanych projektów w każdym zakresie przekraczała wielkość budżetu przeznaczanego na te zakresy działania. Największym zainteresowaniem cieszyły się działania w zakresie *małych projektów*, gdzie złożono 4 557 wniosków aplikacyjnych, a wartość projektów, o wsparcie których wnioskowano wynosiła 86 598 677,45 zł, przy budżecie przeznaczonym na to działanie w wysokości 49 293 507,36 zł. Po dokonaniu kwalifikacji wybrano 3 540 wniosków na kwotę 66 500 690,69 zł, a ostatecznie zostało zrealizowanych i rozliczonych 2 718 projektów. Znacznym zainteresowaniem cieszyło się też działanie *odnowa i rozwój wsi*, gdzie złożono 775 wniosków aplikacyjnych, a zrealizowano 635 projektów na kwotę 75 332 250,80 zł. Na kolejne dwa działania: *tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw* oraz *różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej* złożono mniej wniosków aplikacyjnych, jakkolwiek w przypadku *mikroprzedsiębiorstw* wartość złożonych wniosków przekroczyła niemal trzykrotnie budżet przeznaczony na to działanie.

Ogółem w okresie 2007-2013 na obszarach objętych działaniem badanych LGD zrealizowano 64 cele ogólne, 164 cele szczegółowe i 2 851 przedsięwzięć obejmujących 3 666 projektów, których wartość wynosiła ponad 148 mln zł (w kwocie tej nie uwzględniono wartości przedsięwzięć zrealizowanych na obszarze dwu LGD z uwagi na brak danych w tym zakresie). Szczegóły zawiera tabela 5.13 zamieszczona w aneksie, a dane dotyczące liczby zrealizowanych projektów w poszczególnych zakresach działań prezentuje wykres 5.4.

Wykres 5.4. Liczba zrealizowanych projektów z podziałem na zakresy działań w okresie programowania 2007-2013 (stan na 30.06.2015)

Źródło: opracowanie własne, na podstawie danych uzyskanych z LGD województwa lubelskiego, 2020.

Legenda: 1 – liczba zrealizowanych projektów ogółem; 2 – różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej; 3 – tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw; 4 – projekty odnowy wsi; 5 – małe projekty;

Tabela 5.11. DZIAŁALNOŚĆ LGD W OKRESIE 2007-2013 (STAN NA 30.06.2015) – WDRAŻANIE LSR – ZESTAWIENIE ZBIORCZE

Wyszczególnienie		Liczba i wartość projektów złożonych, wybranych i rozliczonych					
		Razem	w tym z zakresu				
			Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej	Tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw	Odnowa i rozwój wsi	Małe projekty	
Razem LGD	Budżet LSR [tys. zł]	171 900 876,60	16 270 025,32	18 833 948,78	87 503 395,14	49 293 507,36	
	Liczba naborów wniosków	529	107	109	129	184	
	Projekty złożone	Liczba	6 006	362	312	775	4 557
		Wartość [tys. zł]	260 558 570,48	20 914 623,48	45 677 543,63	107 367 725,92	86 598 677,45
	Projekty wybrane	Liczba	4 764	287	236	701	3 540
		Wartość [tys. zł]	214 308 223,44	19 310 818,01	32 828 154,67	95 668 560,07	66 500 690,69
	Podpisane umowy	Liczba	3 113	175	111	564	2 263
		Wartość [tys. zł]	128 877 561,83	11 836 584,10	12 133 243,98	68 628 152,93	36 279 580,82
	Projekty rozliczone	Liczba	3 666	200	113	635	2 718
		Wartość [tys. zł]	148 676 326,49	15 627 297,12	13 152 233,48	75 332 250,80	44 564 545,09

Źródło: Opracowanie własne na podstawie materiałów źródłowych i informacji pozyskanych z LGD województwa lubelskiego, 2020.

Uwaga: dwie LGD nie podały danych odnośnie liczby podpisanych umów i ich wartości, lub wartości wybranych projektów, stąd liczba i wartość rozliczonych projektów jest wyższa

5.3.2. Wdrażanie LSR w okresie 2014-2020

W okresie 2014-2020 działalność LGD w zakresie celów zapisanych w dokumencie strategicznym skupiała się głównie na wdrażaniu przedsięwzięć w ramach konkursów, grantów i operacji własnych. Ogółem w ramach 267 przedsięwzięć podpisano umowy na realizację 1 322 projektów, z których do 31.12.2019 rozliczono 802 zrealizowane projekty, w tym najwięcej w ramach konkursów (652) oraz grantów (148). Wartość budżetu przeznaczona na realizację tych projektów wynosiła ogółem 185 114,50 tys. zł (tabela 5.14). Natomiast szczegółowe dane dotyczące realizacji projektów wpisujących się w zaplanowane w LSR przedsięwzięcia w ramach konkursów, grantów i operacji własnych prezentują tabele 5.15 i 5.17 zamieszczone w tekście ekspertyzy oraz tabele 5.16 i 5.18 znajdujące się w aneksie, a prezentujące dane dotyczące poszczególnych LGD).

TABELA 5.14. DZIAŁALNOŚĆ LGD W OKRESIE 2014-2020 (STAN NA 31.12.2019) – WDRAŻANIE LSR – PROJEKTY ZŁOŻONE, WYBRANE I ROZLICZONE W RAMACH KONKURSÓW, GRANTÓW I OPERACJI WŁASNYCH (ZESTAWIENIE ZBIORCZE)

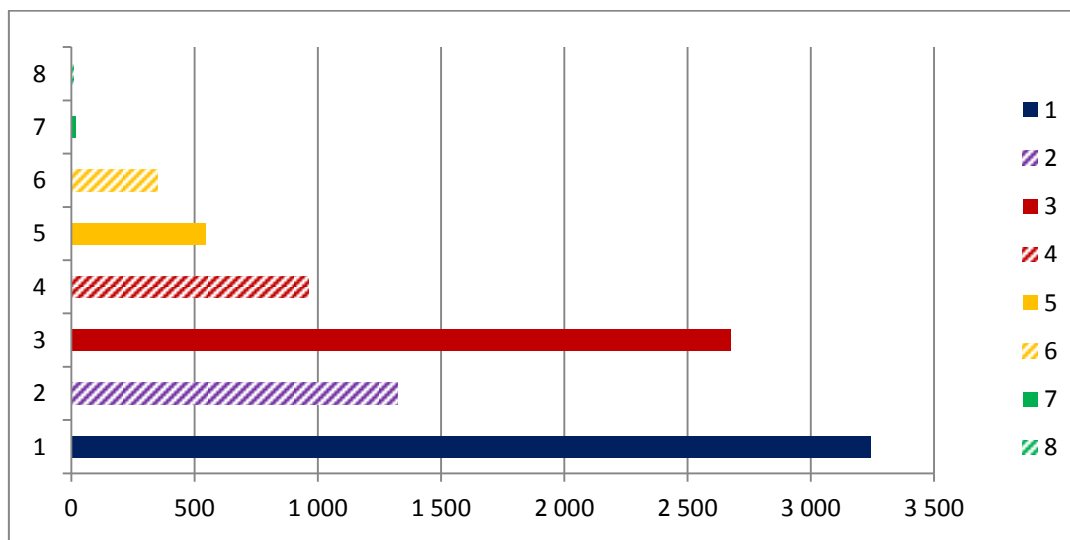
Wyszczególnienie		Liczba i wartość projektów złożonych, wybranych i rozliczonych			
		Razem	w tym w ramach		
Projekty	Liczba i wartość projektów		Konkursów	Grantów	Operacji własnych
Projekty złożone	Projekty złożone	3 242	2 675	547	20
	Wartość [tys. zł]	317 957,88	304 682,28	12 735,10	540,50
Projekty wybrane*	Projekty wybrane	2 573	2 217	345	11
	Wartość [tys. zł]	258 080,31	246 642,08	10 897,73	540,50
Podpisane umowy	Podpisane umowy	1 322	963	349	10
	Wartość [tys. zł]	120 101,69	109 657,84	9 950,35	493,50
Projekty rozliczone	Projekty rozliczone	802	652	148	2
	Wartość [tys. zł]	75 662,07	71 353,50	4 212,27	96,30
Budżet na dany zakres [tys. zł]		185 114,50	169 106,73	13 714,70	2 293,07

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych przeprowadzonych w LGD województwa lubelskiego, 2020.

Biorąc pod uwagę zakresy realizowanych przedsięwzięć (tabela 5.15 i 5.17) można stwierdzić, iż najwięcej wniosków o wsparcie projektów złożono w ramach podejmowania oraz rozwijania działalności gospodarczej. Łącznie o wsparcie projektów w ramach tego typu przedsięwzięć złożono 1 884 wnioski aplikacyjne. Podpisano 512 umów na realizację projektów, na ogólną kwotę 56 189,82 tys. zł. Wśród konkursów duże zainteresowanie było przedsięwzięciami związanymi z rozwojem ogólnodostępnej i niekomercyjnej infrastruktury turystycznej, rekreacyjnej i kulturalnej. Na realizację przedsięwzięć z tego zakresu złożono ogółem 470 wniosków aplikacyjnych, a zawarto umowy z beneficjentami na realizację 313 projektów na ogólną kwotę 40 582,71 tys. zł.

Generalnie zainteresowanie potencjalnych beneficjentów wsparciem finansowym ich projektów było bardzo duże. Z reguły liczba składanych wniosków aplikacyjnych była dwu-, a nawet trzykrotnie wyższa w porównaniu do liczby zawartych umów (wykres 5.5, tabela 5.15). Przyczyną tego stanu jest ograniczona ilość środków finansowych dedykowanych poszczególnym zakresom działalności w ramach konkursów i grantów.

WYKRES 5.5. LICZBA ZŁOŻONYCH WNIOSKÓW APLIKACYJNYCH O DOFINANSOWANIE PROJEKTÓW ORAZ LICZBA PODPISANYCH UMÓW NA ICH REALIZACJĘ W OKRESIE PROGRAMOWANIA 2014-2020 (STAN NA 31.12.2020)

Źródło: opracowanie własne, 2020.

Legenda: liczba złożonych wniosków aplikacyjnych i podpisanych umów na ich realizację ogółem (1-2), w tym w ramach: konkursów (3-4); grantów (5-6), operacji własnych (7-8).

Wśród projektów grantowych duże zainteresowanie koncentrowało się wokół działań związanych ze wzmocnieniem kapitału społecznego, w tym z: (a) podnoszeniem poziomu wiedzy społeczności lokalnej w zakresie ochrony środowiska i zmian klimatycznych, a także z wykorzystaniem rozwiązań innowacyjnych związanych z ochroną środowiska; oraz (b) przedsięwzięciami z zakresu zachowania dziedzictwa lokalnego. Na te dwa zakresy przedsięwzięć złożono łącznie 364 wnioski aplikacyjne o wsparcie projektów, a podpisano 255 umów z beneficjentami na ogólną kwotę 5 152,15 tys. zł (tabela 5.17).

TABELA 5.15. DZIAŁALNOŚĆ LGD W OKRESIE 2014-2020 (STAN NA 31.12.2019) – WDRAŻANIE LSR – PROJEKTY ZŁOŻONE W RAMACH KONKURSÓW, WYBRANE I ROZLICZONE

Wyszczególnienie		Liczba i wartość projektów złożonych, wybranych i rozliczonych									
		Razem	Konkursy z zakresu*								
			A	B	C	D	1	2	3	4	5
Budżet LSR na dany zakres [tys. zł]		169 106,73	43 983,50	55 834,86	1 285,80	748,21	4 664,63	4 021,77	2 855,66	48 529,65	1 988,95
Liczba naborów wniosków		396	97	91	7	4	27	32	16	93	3
Projekty złożone	Liczba	2 675	1 287	597	5	1	80	87	61	470	13
	Wartość [tys. zł]	304 682,28	109 415,11	116 052,23	2 764,80	74,04	4 228,59	5 935,29	3 139,30	55 800,26	4 352,50
Projekty wybrane	Liczba	2 217	945	464	3	1	63	74	84	438	17
	Wartość [tys. zł]	246 642,08	76 811,17	93 006,88	2 264,80	74,04	4 925,15	5 175,98	6 950,44	50 980,60	4 765,77
Podpisane umowy	Liczba	963	346	166	1	1	22	51	26	313	7
	Wartość [tys. zł]	109 657,84	25 985,08	30 204,74	785,80	74,04	3 168,94	4 140,06	1 579,74	40 582,71	2 294,19
Projekty rozliczone	Liczba	652	237	91	0	1	14	37	21	227	6
	Wartość [tys. zł]	71 353,50	18 252,60	16 473,93	0,00	74,04	2 024,03	3 253,56	1 316,05	27 835,15	1 769,17

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ankiet pozyskanych z LGD województwa lubelskiego, 2020.

*/ Zakresy: A – Podejmowanie działalności gospodarczej; B – Rozwijanie działalności gospodarczej; C – Inkubatory przetwórstwa lokalnego; D – Wspieranie współpracy pomiędzy podmiotami wykonującymi działalność gospodarczą;

1 – Wzmocnienie kapitału społecznego, w tym podnoszenie wiedzy społeczności lokalnej w zakresie ochrony środowiska i zmian klimatycznych, a także z wykorzystaniem rozwiązań innowacyjnych; 2 – Zachowanie dziedzictwa lokalnego; 3 – Promowanie obszaru objętego LSR, w tym produktów lub usług lokalnych; 4 – Rozwój ogólnodostępnej i niekomercyjnej infrastruktury turystycznej lub rekreacyjnej lub kulturalnej; 5 – Budowa, przebudowa dróg;

TABELA 5.17. DZIAŁALNOŚĆ LGD W OKRESIE 2014-2020 (STAN NA 31.12.2019) – WDRAŻANIE LSR – PROJEKTY ZŁOŻONE W RAMACH GRANTÓW I OPERACJI WŁASNYCH – WYBRANE I ROZLICZONE

LGD	Wyszczególnienie	Liczba i wartość projektów złożonych, wybranych i rozliczonych									
		Razem	Projekty grantowe*				Operacje własne*				
			1	2	3	4	1	2	3	4	
Razem	Budżet LSR na dany zakres [tys. zł]	16 007,77	4 583,76	2 626,35	2 416,09	4 088,56	376,47	50,00	888,64	977,96	
	Liczba naborów wniosków	153	38	33	26	35	10	2	7	1	
	Projekty złożone	Liczba	567	204	160	121	62	10	3	6	1
		Wartość [tys. zł]	13 275,60	3 730,85	1 829,92	1 262,73	5 911,60	345,00	0,00	149,50	46,00
	Projekty wybrane	Liczba	356	144	101	42	58	7	0	3	1
		Wartość [tys. zł]	11 438,23	3 446,98	1 431,45	1 121,63	4 897,67	345,00	0,00	149,50	46,00
	Podpisane umowy	Liczba	369	161	94	76	28	5	1	3	1
		Wartość [tys. zł]	10 493,85	3 073,20	2 078,95	1 694,34	3 103,86	248,00	50,00	199,50	46,00
	Projekty rozliczone	Liczba	150	61	32	45	10	0	0	2	0
		Wartość [tys. zł]	4 308,27	1 294,05	761,52	1 164,19	992,21	0,00	0,00	96,30	0,00

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ankiet pozyskanych z LGD województwa lubelskiego, 2020.

*/ Zakresy: 1 – Wzmocnienie kapitału społecznego, w tym podnoszenie wiedzy społeczności lokalnej w zakresie ochrony środowiska i z mian klimatycznych, a także z wykorzystaniem rozwiązań innowacyjnych; 2 – Zachowanie dziedzictwa lokalnego; 3 – Promowanie obszaru objętego LSR, w tym produktów lub usług lokalnych; 4 – Rozwój ogólnodostępnej i niekomercyjnej infrastruktury turystycznej lub rekreacyjnej lub kulturalnej; 5 – Budowa, przebudowa dróg;

Uwaga: trzy LGD nie podały pełnych danych dotyczących realizowanych projektów, a mianowicie: (a) mimo, iż wskazały liczbę złożonych projektów grantowych, nie podają wartości tych projektów, ani liczby i wartości wybranych projektów, ale podają liczbę i wartość zawartych umów; (b) podobna sytuacja jest w przypadku jednej LGD w odniesieniu do operacji własnych; Stąd w dwu przypadkach liczba podpisanych umów przewyższa liczbę projektów wybranych

Ogółem w okresie 2014-2020 (według stanu na 31.12.2019) LGD województwa lubelskiego przyjęły 3 242 wnioski aplikacyjne, co w przeliczeniu na jedną LGD daje średnio 147 wniosków. Wymagało to ogromnego nakładu pracy zarówno personelu biurowego, jak i organów zarządczych LGD – począwszy od przygotowania informacji o naborach, organizacji spotkań informacyjno-konsultacyjnych, poprzez doradztwo indywidualne i grupowe, pomoc w przygotowaniu wniosków, dokonanie ich oceny na poziomie rady LGD, po monitorowanie procesu procedowania, wreszcie wsparcie beneficjentów w okresach rozliczeniowych. W zarządzaniu całym tym procesem niezbędne są odpowiednie kompetencje, szczególnie pracowników biura LGD.

O wysokiej kompetencyjności i sprawności działania biur LGD najlepiej świadczy zarówno liczba, jak i jakość przygotowanych wniosków aplikacyjnych. A najlepszym wskaźnikiem tej wysokiej jakości są m.in. liczby wybranych wniosków aplikacyjnych na poziomie LGD, a także liczby zaakceptowanych wniosków aplikacyjnych przez instytucje zarządzające funduszami.

W okresie 2014-2020 realizowane były także **projekty w ramach dwufunduszowych strategii rozwoju**. Strategię tę realizowała LGD Owocowy Szlak. Projekty realizowane w ramach tej strategii współfinansowane były z Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 oraz Programu Operacyjnego Rybactwo i Morze 2014-2020. Całkowita wartość projektów realizowanych w tym systemie wynosiła 8 671 246,56 zł. Ponadto LGD województwa lubelskiego realizowały przedsięwzięcia spoza LSR, współfinansowane z wielu źródeł – przedstawiamy je w kolejnym podrozdziale.

5.4. Projekty zrealizowane poza LSR – ujęcie statystyczne i przedmiotowe

W rozdziale tym zaprezentowane zostały w ujęciu statystycznym oraz przedmiotowym projekty realizowane przez LGD poza zadaniami zapisanymi w strategiach rozwoju lokalnego, lecz wpisujące się w cele ogólne LSR. Realizowane one były w obu analizowanych okresach programowania.

5.4.1. Projekty zrealizowane w okresie 2007-2013

Wśród projektów realizowanych w okresie 2007-2013 przez LGD województwa lubelskiego były projekty realizowane poza wsparciem z Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich, a więc nieujęte w Lokalnej Strategii Rozwoju. **W analizowanym okresie takich projektów było 99, a ich wartość wynosiła 26 293 259,82 zł. Projekty te realizowało 19 LGD. W realizacji 86 projektów LGD pełniły rolę lidera**, w przypadku dwu projektów wniosły wkład finansowy, w 10 projektach LGD były partnerem w zakresie organizacji działań projektowych, a w przypadku jednego projektu LGD była zwykłym uczestnikiem. W przypadku dwu projektów LGD pełniły podwójną rolę – lidera projektu i wnoszącego

wkład finansowy, a w przypadku pięciu projektów były zarówno liderem jak i organizatorem przedsięwzięć (wykres 5.6). Niektóre LGD uczestniczyły w dwu projektach, ale były także takie LGD, które uczestniczyły nawet w 10 lub 15 projektach (tabela 5.19).

TABELA 5.19. DZIAŁALNOŚĆ LGD (POZA PROW) W OKRESIE 2007-2013 – PROJEKTY REALIZOWANE POZA LSR

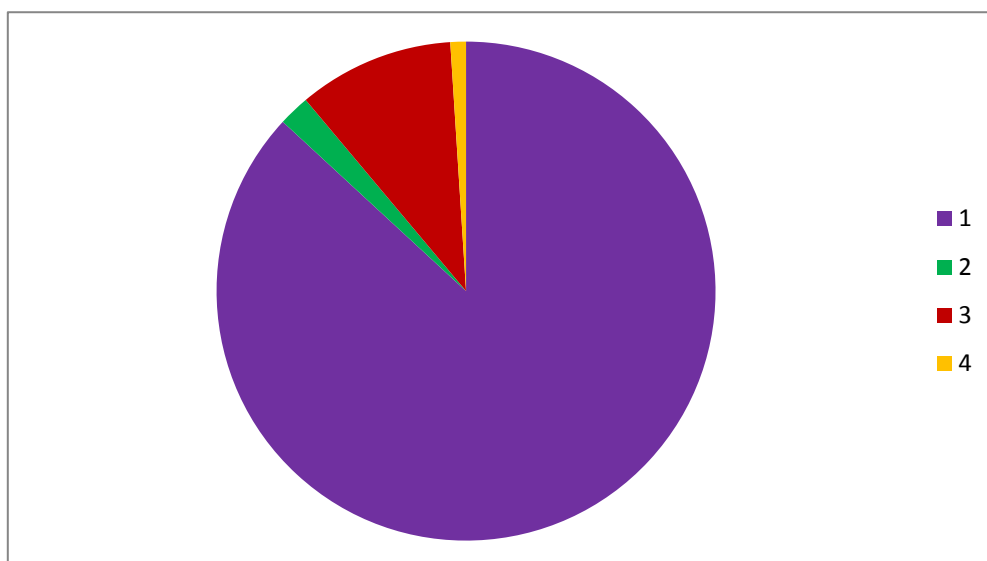
Nazwa LGD	Ogólna liczba realizowanych projektów	Całkowita wartość projektów [zł]	Rola LGD w projektach*			
			A	B	C	D
Białkopodlaska	5	12 719 540,00	4	-	-	1
Dolina Giełczwi	2	46 475,00	2	-	-	-
Doliną Wieprza i Leśnym Szlakiem	0	0	-	-	-	-
Jagiellońska Przystań	3	121 292,71	2	-	1	-
Kraina wokół Lublina	6	153 627,44	6	-	-	-
Krasnystaw Plus	2	288 000,00	2	-	-	-
Lepsza Przyszłość Ziemi Ryckiej	4	191 488,57	4	-	-	-
Lepsze Jutro	8	476 025,00	7	1	-	-
Leśny Krąg	10	616 799,30	8	-	2	-
Nasze Roztocze	3	47 400,00	3	-	-	-
Owocowy Szlak	8	284 076,90	8	-	-	-
Polesie	2	1 351 815,50	-	-	2	-
Poleska Dolina Bugu	2	65 456,91	2	-	-	-
Promenada S-12	2	b.d.	2	-	-	-
Razem ku Lepszej Przyszłości	0	0	-	-	-	-
Roztocze Tomaszowskie	10	2 843 507,60	7	-	3	-
Zapiecek	6	162 059,85	5	-	1	-
Zielony Pierścień	5	12 172 640,33	3	1	1	-
Ziemi Chełmskiej	15	7 389 826,42	15	-	-	-
Ziemi Kraśnickiej	0	0	-	-	-	-
Ziemia Biłgorajska	2	19 999,95	2	-	-	-
Ziemia Zamojska	4	50 140,00	4	-	-	-
Razem	99	26 293 259,82	86	2	10	1

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet LGD województwa lubelskiego, 2020.

*/ A – lider projektu; B – partner wnoszący wkład finansowy; C – partner w zakresie organizacji projektu; D – zwykły uczestnik;

**/ W ramach projektu LGD „Zielony Pierścień” była Operatorem Grantu (dysponentem środków w wysokości około 10 mln zł) odpowiedzialnym za: (a) przygotowanie dokumentacji konkursowych, (b) organizowanie konkursów na granty, (c) pełną ocenę i wybór projektów, (d) podpisywanie umów z beneficjentami oraz (e) pełne rozliczenie umów.

WYKRES 5.6. ROLA LGD W PROJEKTACH REALIZOWANYCH POZA LSR W OKRESIE 2007-2013

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet LGD województwa lubelskiego, 2020.

Legenda: 1 – lider projektu; 2 – partner wnoszący wkład finansowy; 3 – partner w zakresie organizacji projektu; 4 – zwykły uczestnik;

Źródła finansowania tych projektów były różnorodne. Największą liczbę projektów w analizowanym okresie (21) zrealizowano przy wsparciu finansowym z Europejskiego Funduszu Społecznego – Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki, a także z Funduszu Inicjatyw Obywatelskich (13 projektów). Poza tym znaczący udział we wsparciu finansowym projektów miał Szwajcarsko-Polski Program Współpracy (wsparcie uzyskało 6 projektów). Ponadto ze środków różnych fundacji wsparcie uzyskało 5 projektów. Wśród innych mechanizmów finansowania znalazły się RPO WL, KSOW, PO RPW i wiele innych, w tym ERASMUS+, a także źródła finansowania pochodzące z budżetów samorządowych (urzędów gmin/miast, starostwa powiatowego). Szczegóły zawiera tabela 5.20 zamieszczona w aneksie.

5.4.2. Projekty zrealizowane w okresie 2014-2020

Wśród projektów realizowanych w okresie 2014-2020 przez LGD województwa lubelskiego były także projekty realizowane poza wsparciem z Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich (i poza LSR). **Ogółem w badanym okresie zrealizowanych było 119 takich projektów, których wartość wynosiła 56 947 486,01 zł** (tabela 5.21). Według danych pozyskanych z LGD województwa lubelskiego, **projekty te realizowało 20 LGD. W realizacji 54 projektów LGD pełniły rolę lidera**, w przypadku 16 projektów wniosły wkład finansowy, w 21 projektach LGD były partnerem w zakresie organizacji działań projektowych, a w przypadku trzech projektów LGD była zwykłym uczestnikiem przedsięwzięcia. W przypadku sześciu projektów LGD pełniły podwójną rolę – lidera projektu i wnoszącego wkład finansowy lub lidera i organizatora, lub organizatora

i wnoszącego wkład finansowy, a w przypadku pięciu projektów ich rola była potrójna (wykres 5.7 i tabela 5.21)

TABELA 5.21. DZIAŁALNOŚĆ LGD (POZA PROW) W OKRESIE 2014-2020 – PROJEKTY REALIZOWANE POZA LSR

Nazwa LGD	Ogólna liczba projektów	Całkowita wartość projektów [zł]	Rola LGD w projektach*			
			A	B	C	D
Białkopodlaska	1	1 933 140,00	-	-	-	1
Dolina Giełczwi	4	5 364 666,10	2	2	-	1
Doliną Wieprza i Leśnym Szlakiem	1	1 425,00	1	1	1	-
Jagiellońska Przystań	3	6 938 483,19	1	1	1	-
Kraina wokół Lublina	3	94 000,00	3	-	-	-
Krasnystaw Plus	4	172 977,04	-	3	2	-
Lepsza Przyszłość Ziemi Ryckiej	2	68 183,47	1	-	1	-
Lepsze Jutro	1	4 500,00	-	-	1	-
Leśny Krąg	2	6 640,00	2	-	1	-
Nasze Roztocze	7	79 720,00	5	-	2	-
Owocowy Szlak	5	6 601 752,06	3	1	1	-
Polesie	2	6 810 599,00	1	-	1	-
Poleska Dolina Bugu	0	0,00	-	-	-	-
Promenada S-12	1	85 200,00	1	-	-	-
Razem ku Lepszej Przyszłości	4	90 470,00	3	1	-	-
Roztocze Tomaszowskie	10	304 468,60	10	-	-	-
Zapiecek	5	5 062 153,59	4	1	-	-
Zielony Pierścień	0	0,00	-	-	-	-
Ziemi Chełmskiej	6	18 959 668,31	2	4	5	-
Ziemi Kraśnickiej	17	4 260 933,15	10	1	5	1
Ziemia Biłgorajska	36	58 192,50	-	1	-	-
Ziemia Zamojska	5	50 314,00	5	-	-	-
Razem	119	56 947 486,01	54	16	21	3

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet LGD województwa lubelskiego, 2020.

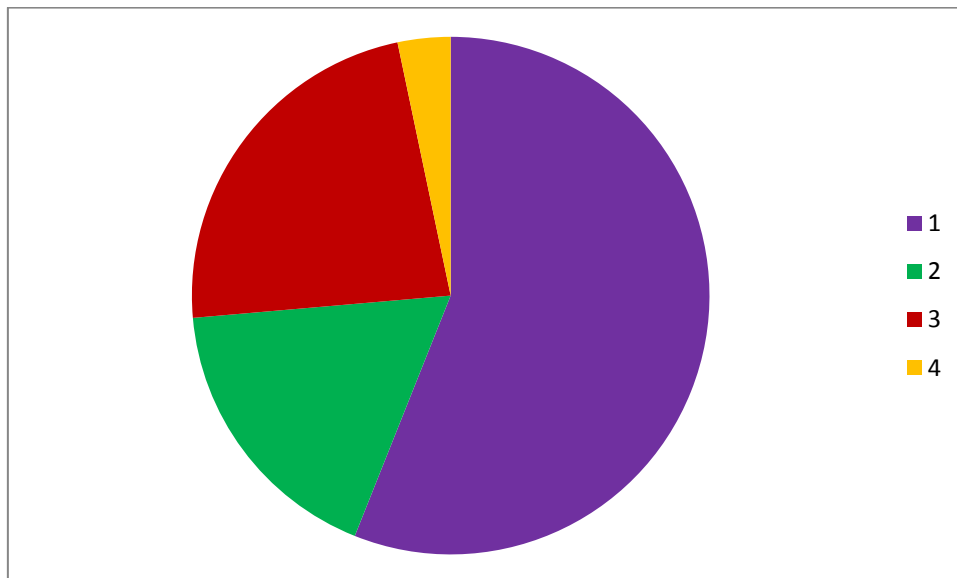
*/ A – lider projektu; B – partner wnoszący wkład finansowy; C – partner w zakresie organizacji projektu; D – zwykły uczestnik

**/ W ramach projektu LGD „Zielony Pierścień” była Operatorem Grantu (dysponentem środków w wysokości około 10 mln zł) odpowiedzialnym za: (a) przygotowanie dokumentacji konkursowych, (b) organizowanie konkursów na granty, (c) pełną ocenę i wybór projektów, (d) podpisywanie umów z beneficjentami oraz (e) pełne rozliczenie umów.

Źródła finansowania tych projektów – podobnie jak w poprzednim okresie programowania – były różnorodne. Największą liczbę projektów w analizowanym okresie (18) zrealizowano przy wsparciu finansowym Krajowej Sieci Obszarów Wiejskich, 16 projektów uzyskało wsparcie z jednostek samorządu terytorialnego (gmin, powiatów, miast). Z różnych fundacji pozyskano środki na realizację 8 projektów, podobnie 8 projektów realizowano w oparciu o środki finansowe RPO WL. Wśród innych podmiotów znalazły się Fundusze Inicjatyw Obywatelskich (zrealizowano 5 projektów korzystając z tego źródła

wsparcia), Programy Współpracy Transgranicznej (zrealizowano 5 projektów) i wiele innych, w tym EFS (4 projekty), ministerstwa (5 projektów), program ERASMUS+ oraz kilka innych programów. Szczegóły zawiera tabela 5.23 zamieszczona w aneksie.

WYKRES 5.7. ROLA LGD W PROJEKTACH REALIZOWANYCH POZA LSR W OKRESIE 2014-2020

Źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet LGD województwa lubelskiego, 2020.

Legenda: 1 – lider projektu; 2 – partner wnoszący wkład finansowy; 3 – partner w zakresie organizacji projektu; 4 – zwykły uczestnik;

Porównując dane dotyczące realizacji przez LGD zadań spoza LSR, można zauważyć, iż w okresie 2014-2020 wzrosła ich liczba do 119 w porównaniu do okresu 2007-2013, kiedy zrealizowano 99 projektów. Natomiast wartość realizowanych w tym systemie projektów wzrosła dwukrotnie – w poprzednim okresie wynosiła 26 293 259,82 zł, a w obecnym (stan na koniec grudnia 2019) – 56 947 486,01 zł.

Reasumując, uczestnictwo w realizacji projektów współfinansowanych z wielu różnych źródeł wpływa korzystnie na poszerzanie kompetencji biur i organów zarządczych LGD i predestynuje je do podejmowania w przyszłości odpowiedzialności za budowanie lokalnych strategii rozwoju, w których przedsięwzięcia mogłyby być współfinansowane z wielu źródeł. LGD mają bowiem już doświadczenie w realizacji tego typu przedsięwzięć, o czym świadczą zarówno projekty realizowane poza LSR, finansowane z wielu różnych źródeł, jak i dwufunduszowa strategia realizowana przez jedną z LGD, czy realizacja kilku projektów ze środków finansowych Szwajcarsko-Polskiego Programu Współpracy.

W podrozdziale 5.4.3 zaprezentowane zostały wybrane projekty realizowane przez badane LGD poza działalnością w ramach lokalnych strategii rozwoju w obu okresach programowania objętych analizą w tej ekspertyzie.

5.4.3. Wybrane projekty realizowane poza LSR w okresach 2007-2013 i 2014-2020

W okresie 2007-2020 lokalne grupy działania realizowały projekty, które były finansowane z innych źródeł, poza Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich oraz poza LSR.

W ramach prac nad ekspertyzą, LGD zostały poproszone o wybór i przygotowanie opisów wybranych projektów, które szczególnie wyróżniały się na tle ich działalności. W ekspertyzie przedstawiono tylko dziesięć wskazanych przez LGD projektów, jednak z całą pewnością dają one obraz dużej aktywności lokalnych grup działania w zakresie pozyskiwania środków z różnych programów, mimo iż była to działalność dodatkowa, realizowana poza zadaniami związanymi z wdrażaniem LSR. Zaprezentowane projekty wskazują, iż LGD współpracują z różnymi podmiotami, przez co nabywają dodatkowe kompetencje i doświadczenia.

Wybrane projekty zostały zrealizowane ze wsparciem finansowym z różnych funduszy i programów. Lokalne grupy działania z terenu województwa lubelskiego realizując inicjatywy skierowane na rozwój swoich obszarów, korzystały ze wsparcia finansowego z różnych funduszy unijnych i krajowych. Źródłem finansowania były m.in. Program Operacyjny Kapitał Ludzki na lata 2007-2013, Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego na lata 2007-2013 oraz na lata 2014-2020, Program Współpracy Transgranicznej Polska – Białoruś – Ukraina 2007-2013, Krajowa Sieć Obszarów Wiejskich, Fundusz Inicjatyw Obywatelskich, Program na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych na lata 2014-2020, czy wdrażany we współpracy z Muzeum Historii Polski Program Patriotyzm Jutra. Poniżej prezentujemy wybrane przez LGD projekty.

1. Lokalna Grupa Działania Roztocze Tomaszowskie we współpracy z Fundacją Rozwoju Lubelszczyzny

Tytuł projektu: „*Od pomysłu do sukcesu*”

Cel projektu: wsparcie przedsiębiorczości na terenach słabo uprzemysłowionych, na których występowało niskie nasycenie przedsiębiorczością wśród mieszkańców, przewaga terenów wiejskich z nierentownym rolnictwem, mały udział przemysłu oraz niska atrakcyjność inwestycyjna, skutkujące powstawaniem obszarów zdegradowanych gospodarczo i pogłębianiem się zacofania ekonomicznego.

Projekt polegał na organizacji specjalistycznych szkoleń i warsztatów oraz indywidualnego i grupowego wsparcia doradczego dla 51 mieszkańców powiatów tomaszowskiego, hrubieszowskiego, zamojskiego i miasta Zamość. Szkolenia obejmowały zagadnienia związane z zakładaniem i prowadzeniem działalności gospodarczej. Spośród uczestników projektu 36 osób, w tym 22 kobiety, otrzymało bezzwrotne dotacje na założenie działalności

gospodarczej oraz roczne wsparcie pomostowe. Efektem realizacji projektu jest 36 mikro-przedsiębiorstw, co przyczyniło się do zmniejszenia skali bezrobocia na obszarze projektu.

Realizacja projektu w partnerstwie oraz wzmocnienie współpracy w zakresie rozwoju lokalnego, przedsiębiorczości i poprawy sytuacji osób bezrobotnych przyczyniły się do wzrostu potencjału LGD i FRL jako instytucji wspierających rozwój lokalny. Wartością dodaną projektu było generowanie miejsc pracy w nowopowstałych firmach, wzrost wpływów do budżetu państwa, a także wysoka jakość świadczonych usług – która byłaby niemożliwa bez wsparcia z EFS.

Kwota pomocy: 2 498 940,76 zł z EFS w ramach PO KL 2007-2013.

2. Białskopodlaska Lokalna Grupa Działania

Tytuł projektu: „*Utworzenie przedszkola samorządowego dla gminy Tuczna*”

Cel projektu: Podniesienie jakości kształcenia i zwiększenie atrakcyjności oferty edukacyjnej na terenie gminy Tuczna, zwiększenie mobilności i dyspozycyjności na lokalnym rynku pracy rodziców dzieci objętych wsparciem, podniesienie stopnia uczestnictwa w edukacji przedszkolnej z poziomu 0% do poziomu 51%.

Projekt polegał na utworzeniu przedszkola dla gminy Tuczna, oferującego miejsca dla 60 dzieci w wieku od 3 do 5 lat. Dzięki jego utworzeniu wielu pracujących lub poszukujących pracy rodziców mogło znacznie wcześniej pójść lub wrócić do pracy, a dzieci uczęszczające do przedszkola zostały przygotowane do podjęcia edukacji w placówkach szkolnych.

Taka inicjatywa, kreująca wzorce pracujących rodziców, w efekcie długofalowym przyczynić się może do zmniejszenia stopy bezrobocia, jak i zmniejszenia liczebności grup wykluczonych społecznie. Dotyczy to zwłaszcza kobiet, które po długim okresie opieki nad dziećmi chcą powrócić do aktywności zawodowej, jednak rynek pracy po tak długim czasie nie jest w stanie zaoferować odpowiedniej pracy. Biorąc pod uwagę, że realia pracy z każdym rokiem zmieniają się, osoba pozostająca kilka lat poza rynkiem pracy ma trudności z dostosowaniem się do nowej sytuacji.

Kwota pomocy: 1 076 200,00 zł z EFS w ramach PO KL 2007-2013.

3. Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania „Leśny Krąg”

Tytuł projektu: „*Akademia liderów lokalnych w gminie Janów Lubelski*”

Cel projektu: wzmocnienie potencjału mieszkańców jako liderów społeczności lokalnych poprzez aktywne włączenie ich w życie społeczne i kulturalne regionu oraz pokazanie możliwości drzemiących w małych wsiach i miasteczkach.

Projekt polegał na przeprowadzeniu szkoleń interpersonalnych mających na celu poznanie roli jednostki i lidera w życiu społecznym oraz sposobu kreowania jednostki do działań społecznych w grupie. Przyszli liderzy pracowali nad identyfikacją zasobów, problemów i potrzeb lokalnych. Poznali również formy prawne organizowania się społeczeństwa obywatelskiego oraz możliwe formy wsparcia. Ważnym elementem projektu był wyjazd studyjny, w ramach którego uczestnicy poznali dobre praktyki realizacji inicjatyw na obszarach wiejskich m.in. tworzenie wiosek tematycznych w celu promocji własnej, często unikatowej kultury i potencjału.

Projekt skierowany był do 24 osób z terenu gminy Janów Lubelski, w tym do 12 zagrożonych wykluczeniem społecznym.

Wsparcie uczestników projektu pozwoliło im na nabycie umiejętności z zakresu animacji środowisk lokalnych, pracy liderów lokalnych oraz tworzenia warunków sprzyjających do powstawania inicjatyw i rozwoju społeczności lokalnych.

Kwota pomocy: 49 256,80 zł z EFS w ramach PO KL 2007-2013.

4. Lubelska Fundacja Rozwoju w partnerstwie z LGD Ziemi Kraśnickiej, LGD Krasnystaw PLUS, LGD Owocowy Szlak i LGD Zapiecek

Tytuł projektu: „*Mój pomysł – mój biznes – mój sukces*”

Cel projektu: Utworzenie 122 nowych przedsiębiorstw na terenie województwa lubelskiego oraz zapewnienie im wsparcia w początkowym okresie funkcjonowania.

Projekt polegał na przygotowaniu 150 uczestników projektu do rozpoczęcia i prowadzenia działalności gospodarczej poprzez uczestnictwo w szkoleniach, doradztwie oraz udzielenie dotacji i/lub wsparcia pomostowego dla 122 osób. Zaplanowane w projekcie kompleksowe wsparcie skierowane było do osób fizycznych w wieku powyżej 30 lat z terenu województwa lubelskiego pozostających bez pracy, w tym odchodzących z rolnictwa, zamierzających rozpocząć prowadzenie działalności gospodarczej. Priorytetowo były traktowane osoby znajdujące się w trudnej sytuacji na rynku pracy, mające duże trudności w znalezieniu zatrudnienia z uwagi na występującą tzw. dyskryminację wielokrotną, ograniczenie ze względu na niepełnosprawność oraz nakładające się inne czynniki, np. płeć, wiek powyżej 50 roku życia, czy niskie kwalifikacje.

Realizacja projektu w partnerstwie Lokalnych Grup Działania i Lubelskiej Fundacji Rozwoju przyczyniła się do wzmocnienia potencjału tych instytucji i była dobrą praktyką we wdrażaniu projektów wspierających rozwój przedsiębiorczości na terenie województwa lubelskiego.

Kwota pomocy: 4 999 165,00 zł z EFS, w ramach RPO WL 2014-2020.

5. Lokalna Grupa Działania „Ziemi Chełmskiej”

Tytuł projektu: *„Współpraca polsko-ukraińska na rzecz rozwoju turystyki na obszarze przygranicznym”*

Cel projektu: poprawa atrakcyjności turystycznej oraz wspieranie procesów pełnego wykorzystania potencjału turystycznego obszaru gmin Leśniowice, Żmudź, Dorohusk, Wojsławice (po stronie polskiej) oraz gminy Huszcza (po stronie ukraińskiej).

Projekt polegał na realizacji zadań mających na celu wykorzystanie i promocję walorów turystycznych pogranicza polsko-ukraińskiego poprzez przebudowę i modernizację ponad 9 km dróg dojazdowych i ciągów turystycznych pieszo-jezdnych, remont i wyposażenie jednego obiektu z przeznaczeniem na działalność kulturalną, promocję turystyki oraz współpracę transgraniczną, zagospodarowanie turystyczno-rekreacyjne pięciu zbiorników wodnych. W ramach projektu zorganizowano szereg działań promocyjnych: plenerowe imprezy, warsztaty i międzynarodowe spotkania kulturalne, kampanie medialne, konferencje projektowe i seminaria, wydano publikacje promocyjne oraz opracowano dokument o charakterze strategicznym z zakresu rozwoju turystyki.

Dzięki realizacji projektu stworzono zaplecze umożliwiające rozwój zinstytucjonalizowanych form współpracy transgranicznej i wymiany kulturalnej poprzez rozbudowę, wyposażenie oraz poprawę stanu infrastruktury obiektów turystyczno-rekreacyjnych, a także zacieśniono współpracę transgraniczną poprzez podejmowanie przedsięwzięć przekonujących o korzyściach płynących z zasady dobrego sąsiedztwa i partnerskiej współpracy.

Kwota pomocy: 2 605 970,31 € z Programu Współpracy Transgranicznej Polska – Białoruś – Ukraina na lata 2007-2013.

6. Lokalna Grupa Działania Ziemi Kraśnickiej w partnerstwie z Lubelskim Stowarzyszeniem Miłośników Cydru, Lokalną Grupą Działania Owocowy Szlak oraz Lokalną Grupą Działania Zielony Pierścień

Tytuł projektu: *„Innowacje szansą na rozwój obszarów wiejskich”*

Cel projektu: podniesienie wiedzy i umiejętności w zakresie innowacyjnych rozwiązań stymulujących rozwój obszarów wiejskich na terenie Unii Europejskiej.

Projekt polegał na prezentacji dobrych praktyk poprzez organizację wyjazdu studyjnego do Holandii dla przedstawicieli branży owocowo-warzywnej, rolników lub grupy rolników, środowisk naukowych, przedsiębiorców, podmiotów doradczych, jednostek samorządu terytorialnego, organizacji branżowych i międzybranżowych działających w obszarze łańcucha żywnościowego. Uczestnicy wyjazdu odwiedzili producentów, przedsiębiorców jednostki badawcze i doradcze – miejsca, gdzie wdrażane były innowacyjne rozwiązania

wspomagające rozwój obszarów wiejskich. Dzięki projektowi nastąpiła wymiana doświadczeń, co w długim okresie może skutkować współpracą w ramach konsorcjum oraz partnerstwem na rzecz innowacji w rolnictwie w wymiarze ponadregionalnym.

Efektom realizacji projektu w wymiarze długookresowym jest wsparcie innowacji w rolnictwie, wzrost miejsc pracy na obszarach wiejskich, ułatwienie wymiany pomiędzy uczestnikami grupy operacyjnej, co w przyszłości może przyczynić się do powstania formalnej grupy operacyjnej na rzecz innowacji na obszarach wiejskich.

Kwota pomocy: 124 420,00 zł z Krajowej Sieci Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020.

7. Lokalna Grupa Działania Ziemia Zamojska

Tytuł projektu: *„Letnia Akademia Wiedzy i Aktywności w Ziemi Zamojskiej”*

Cel projektu: zorganizowanie zajęć aktywizujących i warsztatów dla dzieci wykluczonych społecznie w wieku 8-13 lat z terenu 9 gmin powiatu zamojskiego: Grabowiec, Komarów-Osada, Miączyn, Nielisz, Łabunie, Stary Zamość, Skierbieszów, Sitno, Sułów.

Projekt polegał na organizacji 7-dniowych półkolonii dla 24 dzieci w wieku od 8 do 13 lat. Zajęcia w ramach półkolonii odbywały się w Kornelówce i w Nieliszu, gdzie dzieci miały zapewnioną opiekę doświadczonych wychowawcy, ubezpieczenie, posiłki oraz szereg atrakcji każdego dnia. W ramach projektu zorganizowano zajęcia sportowe, warsztaty rękodzieła, warsztaty kulinarne. Ważnym elementem programu półkolonii była wycieczka do Kozłówki, gdzie dzieci mogły poznać historię rodu Zamoyskich, a także wyjazd do warsztatów terapii zajęciowej, gdzie osoby niepełnosprawne uczą się funkcjonować mimo różnych ograniczeń. Podsumowaniem projektu był piknik rodzinny, podczas którego uczestnicy półkolonii wspólnie z rodzicami uczestniczyli w grze terenowej mającej na celu odkrycie „skarbu Zamoyskich”.

W projekcie wzięły udział dzieci, które z powodu trudnej sytuacji ekonomicznej i rodzinnej nie miały możliwości wzięcia udziału w płatnych koloniach, wyjazdach oraz zorganizowanym wypoczynku podczas wakacji.

Kwota pomocy: 24 578,00 zł z Funduszu Inicjatyw Obywatelskich.

8. Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania PROMENADA S12

Tytuł projektu: *„Pomagam więc jestem”*

Cel projektu: rozwój usług opiekuńczych i wspomagających w oparciu o mechanizm pomocy sąsiedzkiej i wolontariat oraz wzmocnienie kompetencji i zaangażowania osób starszych w celu rozwoju różnych form samoorganizacji i samopomocy.

Projekt polegał na wdrożeniu nowej formy wsparcia, tj. usług wspomagających i opiekuńczych dla seniorów oraz aktywizacji seniorów w kierunku samodzielnego tworzenia systemów wsparcia i samoorganizacji. Projekt składał się z dwóch kluczowych elementów: (1) Wdrożenie usługi pomocy osobom starszym świadczonej przez sąsiadów – pomoc w robieniu zakupów, pracach porządkowych, codziennych czynnościach, zapewnienie transportu do przychodni i ośrodków zdrowia, instytucji publicznych; (2) Przeprowadzenie warsztatów w celu przygotowania aktywnych seniorów do pełnienia funkcji opiekunów, doradców merytorycznych i animatorów życia społecznego seniorów.

Uczestnictwo seniorów w projekcie zwiększyło ich poczucie bezpieczeństwa, zminimalizowało poczucie osamotnienia i izolacji społecznej. Organizacja warsztatów pozwoliła na wzrost kompetencji społecznych, podniesienie wiedzy i aktywizacji uczestników w kierunku samoorganizacji, tworzenia grup formalnych i nieformalnych, animowania czasu wolnego, wsparcia i pomocy osobom starszym. Wzrosła liczba wolontariuszy angażujących się w pomoc seniorom oraz powstanie klubu seniora.

Kwota pomocy: 76 200,00 zł z Programu na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych na lata 2014-2020.

9. Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania „Dolina Gielczwi”

Tytuł projektu: *„Tam, gdzie stare łączy się z nowym”*

Cel projektu: popularyzacja wiedzy o przeszłości regionu i jego mieszkańców oraz dawnych tradycjach i kulturze lokalnej, w oparciu o koncepcję otwartego, partycypacyjnego oraz wirtualnego „muzeum”.

Projekt polegał na utworzeniu portalu internetowego do wirtualnego zwiedzania Izby Pamiątek Regionalnych w Mełgwi. W projekt zaangażowało się 30 mieszkańców gminy Mełgiew, dla których zorganizowano warsztaty z zakresu archiwistyki społecznej. Dzięki wiedzy i umiejętnościom zdobytym podczas warsztatów osoby te zinwentaryzowały zasoby Izby Pamiątek Regionalnych – 272 eksponaty związane z życiem codziennym dawnych mieszkańców wsi, przedmioty obrzędowe, a także eksponaty zabytkowe związane z historią obszaru. Ze względu na wartość historyczną zbiorów, celowe było ich udostępnienie szerokiemu gronu odbiorców poprzez budowę portalu internetowego do wirtualnego zwiedzania.

Udostępnienie zbiorów Izby w sieci przyczyniło się do rozbudzenia wśród młodych mieszkańców obszaru zainteresowania przeszłością i kultywowania rodzimej kultury, a także do stworzenia młodszym i starszym mieszkańcom regionu możliwość odkrywania lokalnej historii.

Kwota pomocy: 17 000,00 zł z Programu *Patriotyzm Jutra*, realizowanego we współpracy z Muzeum Historii Polski.

10. Lokalna Grupa Działania „Zielony Pierścień” w partnerstwie z powiatem puławskim, Lubelskim Ośrodkiem Doradztwa Rolniczego w Końskowoli i Lubelskim Ośrodkiem Samopomocy w Lublinie

Tytuł projektu: *„EUROszansa dla Lubelszczyzny – budowanie konsensusu społecznego na rzecz zrównoważonego rozwoju subregionu w krajobrazie kulturowym trójkąta turystycznego: Nałęczów – Puławy – Kazimierz Dolny”*.

Cel projektu: wyrównywanie szans rozwojowych obszarów wiejskich województwa lubelskiego poprzez wzmocnienie potencjału turystycznego i inwestycyjnego subregionu oraz podniesienie jakości życia w „trójkącie turystycznym” Nałęczów–Puławy–Kazimierz Dolny.

Obszar wiejski, którego dotyczył projekt, charakteryzuje się wysokimi walorami turystycznymi krajobrazowo-przyrodniczymi, kulturowymi i historycznymi. Turystyka stanowi istotną branżę lokalnej gospodarki i może stać się perspektywiczna dla mieszkańców, którzy poszukują zatrudnienia poza rolnictwem. Od lat kołem zamachowym turystyki w subregionie jest Kazimierz Dolny wraz z Nałęczowem. Są to dwa główne centra turystyczne najczęściej odwiedzane przez gości, które posiadają najlepszą infrastrukturę noclegową i gastronomiczną. Jednak koncentracja ruchu turystycznego głównie w tych miejscowościach ogranicza turystykę do wizyt jednodniowych lub weekendowych. Poprawa podstawowej infrastruktury turystycznej w całym subregionie, jak: szlaki oraz obiekty noclegowe i gastronomiczne, a także większa aktywizacja gospodarcza mieszkańców spoza obu wymienionych centrów pozwoliła stworzyć bardziej atrakcyjną ofertę turystyczną (więcej atrakcji dla gości), wydłużyć pobyt turystów (dłużej niż na weekend) i w konsekwencji zwiększyć przychody z turystyki. Mając na względzie powyższe uwarunkowania partnerzy projektu koncentrowali się na tych właśnie celach.

Każdy z partnerów wdrażał wyznaczone w projekcie zadania. LGD „Zielony Pierścień” była odpowiedzialna za największą pod względem organizacyjnym i finansowym część projektu (około 90% całego budżetu, czyli ponad 11 mln zł), tj. za re-granting – organizację konkursów i udzielanie wsparcia finansowego w wysokości do 50 tys. CHF na jeden projekt połączone z rozliczaniem i kontrolą projektów.

Zakres zadań projektu dla LGD „Zielony Pierścień” obejmował przede wszystkim: (a) przygotowanie dokumentacji konkursowych dla wnioskodawców, (b) przeprowadzenie szkoleń dla wnioskodawców i beneficjentów w zakresie przygotowania wniosków o przyznanie pomocy finansowej oraz rozliczania projektu, (c) przeprowadzenie konkursów na granty wraz z pełną oceną i wyborem projektów, podpisywanie umów z beneficjentami oraz prowadzenie rozliczeń finansowych zrealizowanych projektów.

W 15 naborach/konkursach, których tematyka dotyczyła głównie: rozwoju infrastruktury i usług turystycznych, promocji kultury i lokalnych zwyczajów, a także rozpoczęcia własnej działalności gospodarczej, wnioskodawcy złożyli ponad 270 projektów do LGD jako operatora dotacji. Spośród nich wybrano do dofinansowania ponad 150 projektów. Były to inicjatywy społeczne i gospodarcze, które przyczyniły się do odnowienia i powiększenia bazy noclegowej dla turystów w wielu miejscowościach, dofinansowania nowych oraz istniejących przedsiębiorstw wytwarzających produkty lokalne i tradycyjne, powstania nowych atrakcji i szlaków turystycznych. Do najważniejszych efektów lokalnych inicjatyw, które otrzymały dotację z projektu należą:

- utworzenie 322 nowych miejsc noclegowych dla turystów w pensjonatach i agrokwaterach,
- udostępnienie turystom 27 nowych atrakcji turystycznych, np. jazdy konne, wypożyczalnie rowerów, kajaków, park Owadolandia), ogród Salikarium, ścieżki edukacyjne,
- wyposażenie i udostępnienie 9 obiektów gastronomicznych oferujących dania także z lokalnymi wyrobami,
- utworzenie 33 nowych działalności gospodarczych w branży turystycznej,
- utworzenie nowej ogólnodostępnej infrastruktury turystycznej, która przyczynia się do rozwoju przedsiębiorczości na obszarach peryferyjnych m.in.: oznakowanie 308 km szlaków konnych, oznakowanie 160 km szlaków nordic walking, oznakowanie ponad 80 km szlaków ornitologicznych, budowa kempingu w Kośminie nad Wieprzem z polem namiotowym, postojem dla kamperów i zapleczem sanitarnym dla 196 osób,
- uruchomienie lub wsparcie mikroprzedsiębiorstw, które legalnie wytwarzają spożywcze produkty lokalne i tradycyjne lub rękodzieło połączone z programem dla turystów w postaci degustacji i warsztatów, np. przetwórnia „Manufaktura Różana” w Starej Wsi, przetwórnia „Moje Owoce” w Klementowicach, olejarnia „Skarby Natury” w Zabłociu, czy masarnia „Swojskie wędliny” w Bronicach,
- utworzenie przez Lokalną Grupę Działania „Zielony Pierścień” Fundacji „Przyroda – Tradycja – Ludzie”, której misją jest tworzenie i sprzedaż sieciowej oferty turystycznej bazującej na zasobach lokalnych subregionu.

Projekt „EUROszansa dla Lubelszczyzny...” był efektywnym narzędziem rozwoju przedsiębiorczości w sektorze turystycznym, za które zdobył pierwsze miejsce w krajowej edycji konkursu "Europejska Nagroda Promocji Przedsiębiorczości 2016". Duże zasługi w tym zakresie ma LGD Zielony Pierścień, która zajmowała się obsługą re-grantingu dla wnioskodawców wykazując się przy tym dużym potencjałem organizacyjnym i kadrowym.

Wartość całkowita projektu: 4 152 235,80 CHF, w tym: Szwajcarsko-Polski Program Współpracy: 4 000 000,00 CHF; wkład własny partnerów projektu: 152 235,80 CHF.

5.5. Opis wybranych projektów zrealizowanych na obszarze województwa

Na potrzeby opracowania ekspertyzy lokalne grupy działania zostały poproszone o wskazanie znaczących przykładów zrealizowanych przez nie projektów z dwóch okresów programowania 2007-2013 oraz 2014-2020. Dokonano analizy opisów wszystkich zgłoszonych projektów i wybrano pięć przykładów. Kryteriami doboru były: odmienna tematyka projektów, różne źródła finansowania, stopień innowacyjności, a także współpraca między LGD. Tematyka wybranych projektów dotyczy m.in. poprawy lokalnej infrastruktury, zachowania lokalnych tradycji, podejmowania działalności gospodarczej, wzmocnienia potencjału turystycznego i inwestycyjnego oraz podniesienia jakości życia mieszkańców.

1. Tytuł projektu: „*Rozwój i promocja turystyki kajakowej na rzece Wieprz*”

Projekt współpracy realizowany w partnerstwie siedmiu LGD z terenu województwa lubelskiego tj: LGD *Doliną Wieprza i Leśnym Szlakiem*, LGD *Zielony Pierścień*, LGD *Nasze Roztocze*, LGD *Krasnystaw PLUS*, LGD *Dolina Gielczwi*, LGD *Polesie*, LGD *Lepsza Przyszłość Ziemi Ryckiej*.

Uzasadnienie wyboru projektu, opis kontekstu: rzeka Wieprz jest największą rzeką Lubelszczyzny. Na całym swoim biegu posiada niepowtarzalne walory przyrodniczo-krajoznawcze, które nie były dostatecznie wykorzystywane do rozwoju turystyki i aktywizacji gospodarczej mieszkańców. Z drugiej strony gminy nadwieprzańskie w większości mają charakter typowo wiejski, gdzie wskaźnik przedsiębiorczości był bardzo niski, a stopa bezrobocia jedną z wyższych w województwie. Szansą na rozwój przedsiębiorczości na tych obszarach jest turystyka. Jednak, aby ruch turystyczny mógł się rozwijać, potrzebna jest odpowiednia infrastruktura dla turystów oraz atrakcyjna oferta wypoczynku. Stąd pomysł na realizację projektu współpracy lokalnych grup działania, przez obszar których przepływa rzeka Wieprz.

Cel projektu: zwiększenie znaczenia turystyki aktywnej w rozwoju gospodarczym Lubelszczyzny poprzez rozbudowę infrastruktury turystycznej i promocję turystyki kajakowej na rzece Wieprz.

W ramach projektu **utworzono lub doposażono 13 miejsc postojowych i wypoczynkowych dla kajakarzy** (zadaszone wiaty wraz z infrastrukturą towarzyszącą), opracowano publikację promocyjną **Przewodnik kajakowy po rzece Wieprz** w języku polskim i angielskim o łącznym nakładzie ponad 23 tys. sztuk (fot. 1). Przewodnik z mapami i opisami prezentuje w podziale na odcinki konkretne wyprawy kajakowe ze wskazaniem ich początku i końca oraz miejsc noclegowych i gastronomicznych. W ramach promocji turystyki kajakowej na rzece Wieprz powstał **film promocyjny, nagrano audycję radiową** oraz zorganizowano **dwie imprezy kajakowe**. Dodatkowo zaktualizowano i rozszerzono stronę internetową www.kajakiempowieprzu.pl

Fot. 1. Miejsce postojowe dla kajakarzy w Zwierzyńcu.

Źródło: LGD Nasze Roztocze

W wyniku realizacji tego projektu osiągnięte zostały założone cele, a mianowicie poprawa warunków prowadzenia działalności gospodarczej ponad 60 podmiotów świadczących usługi wypożyczania kajaków lub organizacji spływów kajakowych oraz utworzony został sieciowy produkt turystyki aktywnej na całym spławnym odcinku rzeki Wieprz.

Projekt był przedsięwzięciem nowatorskim w wykonaniu LGD, ponieważ swoim zasięgiem obejmował po raz pierwszy wypracowanie oferty turystycznej na całym ponad 300 km odcinku rzeki Wieprz. Projekt jest przykładem efektywnej współpracy LGD z samorządami i podmiotami gospodarczymi zajmującymi się turystyką kajakową. Współpraca ta była aktywna zarówno na etapie jego realizacji (przygotowanie przewodnika kajakowego i wykonanie miejsc wypoczynkowych dla turystów), jak i obecnie w ramach utrzymania trwałości projektu (współpraca w zakresie organizacji imprez kajakowych oraz bieżącego utrzymania powstałej infrastruktury).

Długofalowe efekty projektu zaczynają być już dostrzegalne. Są to m.in.:

- Utworzone nieformalne partnerstwo z udziałem LGD, przedsiębiorców, organizacji pozarządowych i gmin na rzecz rozwoju obszaru dolnego Wieprza; celem tego partnerstwa jest wypracowanie oferty turystycznej i organizacji imprez kajakowych (taką imprezą jest np. maraton kajakowy na 100 km);
- Powstawanie nowych podmiotów gospodarczych w branży turystycznej, które organizują spływy kajakowe i świadczą usługi noclegowe dla turystów;
- LGD biorące udział w projekcie wspierają dotacjami mieszkańców, którzy rozpoczynają działalność gospodarczą w obszarze turystyki nad Wieprzem (wypożyczalnie kajaków, noclegi). Sukcesem projektu jest rozwój spływów kajakowych do nieznanych dotychczas

rozmiarów (zwłaszcza na środkowym i dolnym odcinku rzeki Wieprz) oraz wypromowanie nowych imprez związanych z turystyką kajakową. Jak wynika z szacunków własnych LGD, w okresie wakacyjnym ze spływów na całej rzece Wieprz korzysta co najmniej 120 tys. osób.

Kwota pomocy: 422 001,39 zł z Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich w ramach PROW na lata 2014-2020, poddziałanie 19.3. Przygotowanie i realizacja działań w zakresie współpracy z lokalną grupą działania.

2. Tytuł projektu: „Złota Łuska”

Projekt współpracy realizowany w partnerstwie pięciu LGD/LGR z terenu województwa lubelskiego, podkarpackiego i śląskiego tj: Lokalna Grupa Działania *Owocowy Szlak*, Rybacka Lokalna Grupa Działania *Roztocze*, Lokalna Grupa Rybacka *W dolinie Tyśmienicy i Wieprza*, Lokalna Grupa Rybacka *Puszczy Sandomierskiej*, Lokalna Grupa Rybacka *Bielska Kraina*.

Uzasadnienie wyboru projektu, opis kontekstu: idea realizacji partnerskiego projektu współpracy międzyregionalnej w zakresie popularyzacji spożycia ryb słodkowodnych oraz zachowania tradycji rybackich wynikała ze zdiagnozowanych potrzeb określonych podczas konsultacji społecznych i zawartych w Strategiach wdrażanych przez partnerów projektu. W dokumentach tych zaplanowano realizację zadań, które zakładały nawiązanie współpracy międzyregionalnej w celu wzmocnienia promocji ryb słodkowodnych hodowanych w lokalnych gospodarstwach rybackich.

Cel projektu: wsparcie na rzecz rozwoju sektora rybackiego poprzez podjęcie działań mających na celu zachowanie tradycji lokalnych na obszarach rybackich i popularyzację spożycia ryb słodkowodnych.

W ramach projektu zrealizowano wspólne zadania dotyczące promocji spożycia ryb słodkowodnych oraz zachowania tradycji rybackich. **Zorganizowano konferencje, wizyty studyjne, edukacyjne pokazy kulinarne i imprezy promujące sektor rybacki.** Z myślą o promocji ryb słodkowodnych i dziedzictwa rybackiego **utworzono Lubelsko-Podkarpacki Szlak Karpia** (fot.2).

Szlak tworzą rekomendowane restauracje i gospodarstwa rybackie, w których dostępne są dania z ryb. To 22 obiekty, w których szefowie kuchni czuwają nad jakością przyrządzanych potraw, dbając o zadowolenie gości. Jest to możliwe dzięki lokalnym gospodarstwom rybackim, które przez cały rok oferują świeże ryby. Szlak Karpia to nie tylko obfitość doskonałych ryb, ale również bliskość natury i piękno krajobrazu, które stwarza wiele możliwości wypoczynku dla mieszkańców i turystów odwiedzających tereny Polski Wschodniej. W ramach projektu powstał także film promujący Szlak Karpia

i gospodarstwa rybackie z terenu partnerskich LGD, przedstawiający tradycje i zwyczaje kulturowane od pokoleń w gospodarstwach rybackich.

Fot. 2. Otwarcie Lubelsko-
Podkarpackiego Szlaku Karpia
Źródło: LGD Owocowy Szlak

Ponadto została wydana ulotka z mapą „Lubelsko-Podkarpackiego Szlaku Karpia” oraz przewodnik kulinarny z przepisami potraw rybnych pochodzących z terenu lokalnych grup rybackich biorących udział w projekcie.

Dzięki realizacji projektu podniesiony został poziom wiedzy przedstawicieli sektora rybackiego i społecznego na temat hodowli ryb słodkowodnych, ich przetwarzania oraz wprowadzania na rynek produktów i dań rybnych. Podejmowane działania przyczyniły się do zachowania tradycji rybackich oraz wzrostu spożycia ryb słodkowodnych. Ważnym efektem projektu jest integracja społeczności lokalnej oraz wzrost świadomości w zakresie budowania pakietów sieciowych i współpracy podmiotów z branży gastronomicznej.

Kwota pomocy: 98 780,23 zł z Europejskiego Funduszu Morskiego i Rybackiego w ramach Programu Operacyjnego Rybactwo i Morze na lata 2014-2020.

3. Tytuł projektu: „Akademia Smaku Ziemi Zamojskiej, Włodawskiej i Łukowskiej”

Projekt współpracy realizowany w partnerstwie trzech LGD z terenu województwa lubelskiego: LGD *Ziemia Zamojska*, LGD *Poleska Dolina Bugu*, LGD *Razem ku Lepszej Przyszłości*.

Cel projektu: popularyzacja kuchni lokalnej i lokalnych tradycji kulinarnych oraz aktywizacja mieszkańców w kierunku zachowania i wykorzystania dziedzictwa kulinarnego Lubelszczyzny.

W ramach projektu na terenie każdej z partnerskich LGD zostały **zorganizowane warsztaty kulinarne** mające na celu popularyzację tradycyjnej kuchni ziemi zamojskiej, włodawskiej

i łukowskiej (fot.3). Łącznie przeprowadzono 18 warsztatów kulinarnych dla 259 osób. Podczas warsztatów uczestnicy samodzielnie przygotowywali potrawy na podstawie wcześniej zebranych receptur.

Fot. 3. Warsztaty kulinarne.

Źródło: LGD Ziemia Zamojska

Efektom końcowym warsztatów było **wydanie publikacji w postaci trzech książek kucharskich** w wersji papierowej i e-booka zawierających najbardziej charakterystyczne potrawy lokalnych kuchni z obszaru ziemi zamojskiej, włodawskiej i łukowskiej. Łączny nakład publikacji to 12 500 egzemplarzy. Uczestnicy warsztatów z trzech partnerskich LGD mieli okazję wymienić się doświadczeniem i zdobytą wiedzą podczas wspólnych warsztatów kulinarnych, a także wziąć udział w konkursie na najsmaczniejszą potrawę projektu współpracy. W ramach projektu przeprowadzono także **szkolenie z zakresu komercjalizacji produktu lokalnego, zakładania działalności odpłatnej i/lub gospodarczej**, w ramach którego odbył się **wyjazd studyjny** pn. "Dobre Praktyki z zakresu komercjalizacji produktu lokalnego" oraz popularyzacji kuchni lokalnej w punktach gastronomicznych na obszarze partnerskich LGD.

Wydane w ramach projektu książki kucharskie „*Akademia Smaku Ziemi Zamojskiej*” oraz „*Akademia Smaku Ziemi Łukowskiej*” zostały wyróżnione w konkursie im. Stanisława Czernieckiego na najlepszą publikację o lokalnych i regionalnych kulinariach w 2018 roku, zorganizowanym przez Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania „*Dolina Raby*”.

Kwota pomocy: 142 596,00 zł z Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich w ramach PROW na lata 2014-2020, poddziałanie 19.3. Przygotowanie i realizacja działań w zakresie współpracy z lokalną grupą działania

4. Tytuł projektu: „Założenie firmy zajmującej się produkcją roślin owadożernych”

Projekt z zakresu podejmowania działalności gospodarczej realizowany za pośrednictwem LGD *Doliną Wieprza i Leśnym Szlakiem*.

Cel projektu: wsparcie rozwoju przedsiębiorczości związanej z hodowlą i rozmnażaniem roślin owadożernych poprzez założenie działalności gospodarczej a także popularyzacja hodowli roślin owadożernych w gospodarstwach domowych w Polsce.

Projekt dotyczył założenia działalności gospodarczej polegającej na **wdrożeniu produkcji, promocji i sprzedaży roślin owadożernych** (fot. 4). W ramach projektu zakupiono niezbędny do prowadzenia działalności sprzęt, szklarnię, stoły zalewowe, lampy LED oraz nadmuchowy piec grzewczy. Następnie rozpoczęto namnażanie i hodowlę roślin owadożernych przy użyciu doniczek produkcyjnych i torfu. W procesie produkcji korzystano z wody deszczowej retencjonowanej w zakupionych zbiornikach. Ostatni etap realizacji projektu dotyczył działań marketingowych oraz organizacji warsztatów dla dzieci w szkołach.

Fot. 4. Szklarnia – produkcja roślin owadożernych

Źródło: LGD *Doliną Wieprza i Leśnym Szlakiem*

Projekt dotyczył podejmowania działalności produkcyjnej, która jest najwyżej punktowanym przez LGD rodzajem działalności. Została założona przez osobę młodą będącą przedstawicielem grupy defaworyzowanej. Charakteryzowała się dużym stopniem innowacyjności na obszarze LGD oraz pozytywnym wpływem na środowisko.

Projekt będzie oddziaływał długofalowo poprzez wzrost wiedzy i świadomości społecznej na temat różnorodności świata roślin oraz pokazywanie możliwości ich wykorzystania jako ekologicznego środka do zwalczania insektów w gospodarstwach domowych w Polsce.

Kwota pomocy: 75 000,00 zł z Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich w ramach PROW na lata 2014-2020, poddziałanie 19.2. „Wsparcie na wdrażanie operacji w ramach strategii rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność”.

6. OPINIE O OBECNEJ SYTUACJI I OCZEKIWANIA LGD ODNOŚNIE PRZYSZŁEGO OKRESU PROGRAMOWANIA

Zgodnie z założeniami metodycznymi przeprowadzono dwa badania fokusowe metodą FGI (opisaną w szczegółach w części metodycznej). Pierwsze badanie fokusowe przeprowadzono z przedstawicielami 22 LGD, drugie z przedstawicielami beneficjentów – byli nimi przedsiębiorcy (9 osób), którzy w minionych okresach programowania uzyskali wsparcie swoich przedsięwzięć. Kolejnym badaniem była ankieta audytoryjna skierowana do przedstawicieli LGD, przeprowadzona w ramach warsztatów dyskusyjnych. W tym rozdziale zaprezentowane zostały wyniki zarówno obu badań fokusowych, jak i badania w formie ankiety audytoryjnej.

6.1. Opinie przedstawicieli LGD – wyniki badania FGI

Badanie fokusowe miało miejsce 20 lutego 2020 r. w Pszczeliej Woli. Uczestniczyli w nim przedstawiciele 22 lokalnych grup działania z województwa lubelskiego. Badanie fokusowe składało się z czterech części: (1) informującej o metodzie, celach i sposobie prowadzenia badania, (2) wprowadzającej do problematyki badania, (3) rozmowy zasadniczej, z głównym akcentem położonym na identyfikację zamian zachodzących na obszarach wiejskich (w sensie gospodarczym, społecznym i środowiskowym); (4) to również element rozmowy zasadniczej, ale koncentrującej się wokół oczekiwań względem przyszłości.

Pierwsza część była – jak już wspomniano wyżej – rozmową wprowadzającą do problematyki badania, w której prowadzący badanie poinformowali uczestników o realizowanym projekcie, jego celu, a także omówili sposób prowadzenia badania.

Część druga – to rozmowa wprowadzająca, której celem było skoncentrowanie uwagi uczestników na obszarze działania LGD. Zadawane w tej części pytania koncentrowały się wokół następujących zagadnień: jakości życia mieszkańców wsi, współczesnych problemów rolnictwa i mieszkańców wsi niepracujących w rolnictwie, a także identyfikacji wyróżników obszarów LGD województwa lubelskiego na tle innych województw.

W tej części postawiono uczestnikom badania następujące pytania: *Jak się żyje mieszkańcom wsi na terenie LGD, którą reprezentują uczestnicy badania fokusowego? Jakie są problemy na tym obszarze? Czy jest coś szczególnego, co wyróżnia ten obszar, jeśli chodzi o LGD, w sensie pozytywnym i negatywnym? Co go wyróżnia na tle innych, ościennych województw?*

Odpowiedzi na te pytania zostały zebrane zbiorczo, ponieważ uczestnicy badania fokusowego łączyli w jednej wypowiedzi zakres informacji i opinii, o jakie pytaliśmy. Podzieliliśmy więc te opinie na aspekty: społeczne, gospodarcze i środowiskowe. Z uwagi na

to, iż nie zawsze można rozgraniczyć aspekty gospodarcze od środowiskowych, postanowiliśmy potraktować je wspólnie. Na prowadzenie gospodarki, jej rodzaju i rozmiaru znaczący wpływ mają warunki środowiska naturalnego, w tym walory krajobrazowe.

Aspekty społeczne obszarów działania LGD

(1) Mieszkańcy obszarów wiejskich to zróżnicowana grupa ze względu na szereg zmiennych: odległość miejsca zamieszkania od ośrodków miejskich, źródło utrzymania, poziom dochodów, charakter pracy rolniczej /pozarolniczej

Te różnice przekładają się z kolei w dużej mierze na społeczne funkcjonowanie wspólnot, poczucie wspólnotowości tam, gdzie w społeczności nie zachodzi znaczący proces migracyjny (osiedlanie się nowych mieszkańców, wyjazdy mieszkańców w poszukiwaniu pracy w kraju i zagranicą) oraz rozbitcie wspólnotowego charakteru społeczności lokalnych, osłabienie więzi i poczucia tożsamości tam, gdzie wraz z pojawieniem się nowych mieszkańców zaczyna dominować miejski styl życia i postępująca indywidualizacja. Zwiększenie budżetów lokalnych grup działania pozwoli na kontynuowanie działań skierowanych do społeczności lokalnych oraz podjęcie precyzyjnych działań mających na celu rozwiązywanie problemów społecznych z uwzględnieniem specyfiki i zróżnicowania terytorialnego obszarów objętych działaniem LGD.

(2) Zróżnicowanie wśród mieszkańców odnośnie posiadanych umiejętności, kompetencji i doświadczeń w zakresie korzystania z dostępnych ofert spędzania czasu wolnego, nowopowstałej infrastruktury społecznej, możliwości korzystania z różnych mechanizmów wsparcia finansowego

Pracownicy LGD mając na uwadze powyższe zmienne dostosowują zakres świadczonych usług doradczych, pomocy mieszkańcom we wszelkich próbach zdobycia zewnętrznych źródeł finansowania (również poza PROW), a także promocji szeroko rozumianych zasobów, z których mieszkańcy i turyści mogą korzystać. Pracownicy biur LGD są zatem wszechstronnymi pracownikami, którzy w ramach swoich zadań nie tylko wykonują, można powiedzieć, urzędowe obowiązki wynikające z regulaminów pracy biura, ale również są osobami, które stają się ważnym źródłem informacji oraz promocji dla mieszkańców i przyjezdnych w wielu sprawach.

(3) Obszary działania LGD to nie kwestia administracyjnego podziału, a raczej ludzi którzy tam mieszkają

Wsie podmiejskie przejęły miejski styl życia. Zdaniem badanych ludzie z obszarów wiejskich niejednokrotnie jeżdżą do teatru częściej niż mieszkańcy Lublina, wyjeżdżają na wczasy, są przedsiębiorczy i aktywni. Coraz liczniejszą grupę osób stanowią Ci, którzy przyjeżdżają lub wracają na Lubelszczyznę po wcześniejszej migracji edukacyjnej lub zarobkowej. Osoby, które przyjeżdżają z zewnątrz są często dużo bardziej aktywne i zauważają potencjał, którego nie widzą osoby, które mieszkające tu od lat. To one chcą działać i pracować na rzecz

społeczności, ale mają trudność, ponieważ nie są akceptowane przez autochtonów. Miejscowi nie chcą „żeby przyjezdni mówili im co mają robić”. Imigranci są dużą wartością tego obszaru, ale trudno jest z niej korzystać przez społeczność lokalną ze względów społecznych i kulturowych.

(4) Oprócz procesu osiedlania się nowych mieszkańców oraz powrotu tych, którzy wyjechali w związku z pracą lub edukacją z Lubelszczyzny, nadal zachodzi depopulacja, połączona z „drenażem mózgów”

Zdaniem badanych wyjeżdżają ludzie najbardziej przedsiębiorczy i najmądrzejsi, którzy szukają pracy w dużych ośrodkach. Są to często ludzie, którzy chcą robić karierę naukową. Można zatem powiedzieć, że na obszarach wiejskich Lubelszczyzny zachodzą dwukierunkowe procesy migracyjne, których efektem jest mieszanie ludności, rozrywanie dotychczas funkcjonujących więzi i społeczności oraz tworzenie nowych, zróżnicowanych demograficznie społeczności. Jest to zatem zarazem duże wyzwanie dla przyszłości rozwoju obszarów wiejskich z uwzględnieniem potrzeb autochtonów i przyjezdnych osób jak i wielka szansa dla zrównoważonego rozwoju opartego o dialog i tolerancję.

Lokalne grupy działania w nowym okresie programowania powinny dostać bardziej skuteczne narzędzia niż dotychczas, gdyż tempo zmian społecznych dokonujących się współcześnie jest dużo większe, niż dotychczas. Jest to zarówno "znak czasu" jak i efekt długoletnich zaniedbań w strategicznym wytyczaniu kierunków działań na rzecz obszarów wiejskich oraz konkretnych realizacji tych strategii. Oddolność podejścia LEADER zdaje się doskonale korespondować z oczekiwaniami mieszkańców na działania konkretnie skierowane do społeczności lokalnych oraz z postępującymi procesami demokratyzacji i upodmiotowieniu jednostek.

(5) Obszary wiejskie Lubelszczyzny nie są atrakcyjnym miejscem do życia dla ludzi młodych, dlatego należy dążyć do tego, żeby chcieli zostać na tych terenach i nie migrować do dużych miast

W rozwiązywaniu takich właśnie problemów olbrzymią rolę powinien odgrywać „program LEADER” skierowany właśnie na aktywizację mieszkańców, np. poprzez programy edukacyjne i tworzenie kursów/szkół zawodowych. Działania te nie zahamują w pełni odpływu ludzi ze wsi. Młodzież podejmuje naukę w dużych miastach, gdzie znajduje odpowiednie dla siebie szkoły i już nie wraca. Jednak, gdyby mieli możliwość edukacji na podobnym poziomie i w podobnych zawodach w małych miastach, blisko ich wsi, to z pewnością przynajmniej część z nich by pozostała.

(6) Obszary wiejskie i miejskie Lubelszczyzny charakteryzują się różnymi problemami społecznymi

Pomimo tego, że respondenci wiele uwagi poświęcili na przedstawienie procesów deruralizacji na Lubelszczyźnie, wskazali również na istotne problemy wynikające z różnic między wsią a miastem. Przykładem była kwestia szeroko rozumianej edukacji, która

zdaniem badanych na obszarach wiejskich jest na niższym poziomie niż w miastach, zarówno jeśli chodzi o poziom nauczania w szkołach, jak i dostęp do ośrodków kultury, zajęć pozalekcyjnych, możliwości rozwijania pasji i zainteresowań. Dużą szansę na poprawę tego stanu rzeczy badani upatrują w środkach zewnętrznych dedykowanych obszarom wiejskim, gdzie dzięki wydzieleniu budżetu są możliwe inwestycje zmniejszające ten dystans. Jest to jeden z kluczowych argumentów za tym, żeby część środków w ramach RPO zostało ukierunkowanych na rozwój obszarów wiejskich (środki dedykowane).

Sami uczestnicy badania zwrócili jednak uwagę, że taki obraz mieszkańców może być efektem tego, że LGD styka się tylko z takimi ludźmi, którzy wykazują aktywność i zainteresowanie możliwościami rozwoju osobistego i lokalnego. Oznacza to, że obserwacje uczestników spotkania nie są reprezentatywne dla wszystkich mieszkańców obszarów wiejskich, a opisują określoną grupę osób, którzy w wyniku różnych motywacji sami podejmują działania na rzecz rozwoju indywidualnego jak i lokalnego.

(7) Ważnym zasobem regionu jest rozwijający się III sektor

W ramach III sektora na Lubelszczyźnie, spora liczba NGO powstała przy wsparciu środków PROW i pomocy lokalnych grup działania. Część z powstałych organizacji usamodzielniała się i pozyskuje środki zewnętrzne z wielu funduszy, natomiast jest również grupa takich organizacji, które ze względu na ograniczony dostęp do środków zmniejszają zakres swojej działalności.

(8) Podstawowymi aktywami działania LGD są szeroko rozumiane lokalne zasoby

Wykorzystywane zasoby przez podmioty gospodarcze uzyskujące wsparcie finansowe w ramach działalności LGD są ważnym ogniwem gospodarki lokalnej. LGD oddziałują również na tworzenie wielu organizacji NGO, które także są elementem rozwoju obszaru. Niestety ich działalność zmniejsza się wraz z ograniczonym dostępem do środków wsparcia finansowego.

(9) Na obszarach wiejskich województwa lubelskiego żyje się bardzo dobrze, ale widać różnice w stylach życia i możliwościach, jakie dostarczają obszary podmiejskie oraz peryferyjne

Uczestnicy badania uznali zatem, że jakość życia jest zależna od tego, gdzie jest usytuowana dana miejscowość (w stosunku do miast). Widać to w aktywności społecznej, która jest mniejsza we wsiach bardziej oddalonych od miast, ale tam ludzie są dla siebie mniej anonimowi, znajdują się, dzięki czemu podtrzymywane są ściślejsze więzi. Widać też, że mieszkańcy wsi oddalonych od miast są biedniejsi niż ci, zamieszkujący tereny podmiejskie, w których mieszkańcy odtwarzają (powielają) miejski styl życia.

Aspekty gospodarcze i środowiskowe obszarów działania LGD

(10) W działalności gospodarczej, jednym z atutów jest lokalizacja firmy – względem rynków zaopatrzenia i zbytu, rynku pracy, szlaków komunikacyjnych, odległości od centrów administracyjnych, a także położenie geograficzno-przyrodnicze. Im więcej korzystnych aspektów związanych z położeniem, tym lepiej rozwija się działalność gospodarcza

Generalnie, jest duże zróżnicowanie, jeśli chodzi o położenie obszarów LGD względem stolicy województwa. Część LGD ocenia swe położenie pod tym względem jako bardzo korzystne, posiadające dobre połączenia komunikacyjne, umożliwiające dostęp do miejsc pracy i rynków zaopatrzenia i zbytu. Przykładem może być jedna z LGD, której obszar położony jest przy trasie szybkiego ruchu S17, czy inny przy linii kolejowej łączącej Lublin z Warszawą. Na takich terenach można zaobserwować dość duży postęp, jaki dokonał się w zakresie rozwoju przedsiębiorczości, a obecnie w trakcie budowy są kolejne obiekty związane z rozwojem działalności gospodarczej. Na takich obszarach bezrobocie jest znikome. Dodatkowym atutem jest także położenie kilku obszarów LGD na terenach o wysokich walorach środowiskowych, m.in. Natura 2000, a w związku z tym brak tu uciążliwych dla środowiska zakładów przemysłowych. Nastąpił tam duży rozwój turystyki, powstało dużo ścieżek rowerowych. Przykładem jest obszar jednej z LGD, gdzie każda z gmin zbudowała na swoim terenie ścieżki rowerowe, ale brak ich powiązań jest inspiracją do dalszego działania celem połączenia tych ścieżek i stworzenia wspólnego szlaku rowerowego obszaru. Innym atutem obszaru tej LGD jest niewielka odległość do stolicy województwa, co sprzyja rozwojowi przedsiębiorczości. Część przedsiębiorców wnioskodawców otworzyło działalność gospodarczą i świadczy usługi lokalnie. Nie dotyczy tego obszaru problem komunikacyjny – praktycznie jest on rozwiązany. O drogi lokalne dbają wójtowie gmin. LGD podjęła próbę stworzenia pakietów turystycznych – efektem są trzy pakiety turystyczne.

(11) Jednakże występują także obszary dotknięte wykluczeniem komunikacyjnym (brak komunikacji publicznej), co wpływa na ograniczony dostęp do rynku pracy, a w efekcie na migrację ludności w poszukiwaniu pracy

Bywa, że położenie LGD na terenie dwu powiatów zdeterminowane jest niską gęstością zaludnienia i praktycznie bardzo ograniczoną dostępnością komunikacyjną. Przykładowo utrudnieniem dla mieszkańców jednej z objętych badaniem fokusowym LGD jest znaczna odległość od dużych ośrodków miejskich (50-60 km) i mimo, że teren ten jest atrakcyjny pod względem krajobrazowym i turystycznym, obserwuje się tu dużą migrację, głównie ludzi młodych i postępujące wyludnianie. Główną przyczyną wyludniania (szczególnie małych gmin) jest ograniczony dostęp do rynku pracy. Trudności związane z pracą na rynku lokalnym skutkują właśnie migracją – jeśli mieszkańcy tego terenu pracują, to głównie zagranicą lub w dużych aglomeracjach miejskich. Podobnym przykładem jest obszar jednej

z LGD, położonej przy samej granicy z Ukrainą. Wydawałoby się to korzystne, bo w pobliżu są dwa przejścia graniczne, ale brak tranzytowych szlaków komunikacyjnych prowadzących przez obszar LGD sprawia, że ten obszar nie ma odpowiedniego dostępu komunikacyjnego. A dodatkowo brak na lokalnym rynku miejsc pracy sprawia, że tereny stopniowo się wyludniają. Praktycznie nie ma już młodzieży, pozostają tylko seniorzy. Brak też propozycji zagospodarowania czasu wolnego, najbliższe miejsca rozrywki są w odległości kilkudziesięciu kilometrów, co nie sprzyja wiązaniu się z takim miejscem i planowaniu tu przyszłości. Największym jednak problemem – zdaniem respondentów – jest brak programów edukacyjnych skłaniających mieszkańców do pozostania na tym terenie, co jest podpowiedzią m.in. dla LGD do włączenia się w tego typu projekty w kolejnym okresie programowania.

(12) Innym mankamentem w niektórych obszarach LGD jest niekorzystna struktura wiekowa mieszkańców, co niekorzystnie wpływa na rynek pracy, rozluźnienie więzi społecznych, ale też zwraca uwagę na możliwości rozwoju usług socjalnych

W strukturze ludności przeważają osoby w wieku do 18 lat i powyżej 65 lat, grupy osób w wieku produkcyjnym prawie nie ma. Potencjalny pracodawca nie ma na lokalnym rynku pracy wysokokwalifikowanych pracowników, a pracownikom o niskich kompetencjach zawodowych może oferować jedynie najniższe stawki wynagrodzenia. Największym problemem – według opinii respondentów dwu grup LGD – jest brak wykwalifikowanej kadry pracowniczej i spora fluktuacja kadr wpływająca na niższe efekty pracy przedsiębiorców działających na tych obszarach. Sporo fachowców wyjechało z tego obszaru, a ci, którzy pozostali nie są kompetentni, np. w obsłudze specjalistycznych maszyn i urządzeń. W opinii pozostałych uczestników badania większym problemem jest starzenie się społeczeństwa, niski poziom wykształcenia i brak tzw. ducha pracy, ducha przedsiębiorczości.

(13) Pozytywnym przykładem są obszary z wysokimi walorami przyrodniczymi i dobrym skomunikowaniem wewnątrz- ponadregionalnym, co sprzyja ich rozwojowi

Takim przykładem jest Roztocze, obszar dobrze skomunikowany, którego atutem są szeroko rozumiane walory środowiskowe. Istnieje tu park narodowy, uzdrowisko. Wszystkie gminy tego obszaru LGD inwestują w rozwój potencjału turystycznego, jest kąpielisko, są szlaki rowerowe – korzystają z tego turyści, ale także mieszkańcy. Powstaje dużo obiektów noclegowych, nawet agroturystyka odchodzi w cień, bo powstają obiekty wypoczynkowe na wysokim poziomie, o wysokim standardzie. Atutem jednej z LGD położonej na Roztoczu jest też to, że w jej skład wchodzi tylko 6 gmin, obszar zamieszkuje ponad 60 tys. mieszkańców i „jest naprawdę bardzo dobra współpraca wewnętrzna pomiędzy sektorami wchodzącymi w jej skład i wzajemnie zrozumienie potrzeb. Nie ma dominacji kogoś w sensie osoby, podmiotu gospodarczego/ społecznego, czy jednostki organizacyjnej. Nie ma też jednego lidera, jest współzarządzanie oparte na dobrej współpracy.

(14) Specyfiką regionu Lubelszczyzny jest rolnictwo, samo jednak nie będzie siłą rozwoju z uwagi na strukturę agrarną, lecz wymaga podejścia bardziej kompleksowego i rozwoju wraz z innymi sektorami gospodarki

Generalnie na obszarach badanych LGD występuje duże rozdrobnienie obszarowe gospodarstw. Właściciele tych gospodarstw nie mają pomysłu co produkować, ani też pomysłu co do rynków zbytu swoich produktów. Wielu rolników mimo posiadanych małych gospodarstw nie produkuje nawet warzyw na własne potrzeby (to jest przykład okolic Lubartowa). Na części obszaru województwa w poprzednim systemie gospodarczym występowały państwowe gospodarstwa rolne. Współcześnie wielkoobszarowe gospodarstwa występują na obszarach działania kilku LGD, pozostały obszar zajmują gospodarstwa o niewielkim obszarze i w związku z tym występuje nadmiar siły roboczej i powiększająca się szara strefa zatrudnienia. Dla przykładu: na obszarze działania jednej z LGD powstały trzy gospodarstwa wielkoobszarowe, które oferują pewną liczbę miejsc pracy, ale równocześnie występuje duża szara strefa zatrudnienia. W strategii działania tej LGD postawiono na przekształcenie typowo rolniczego charakteru w obszar turystyczno-rolniczy. Podejmowana i prowadzona w tym zakresie działalność daje efekty – jak twierdzi część badanych – tylko w ramach pracy z grupą mieszkańców świadomych celu i pozytywnie nastawionych do tego typu zmian. Takie podejście do przekształceń własnościowych i zmian kierunków gospodarowania, zdaniem uczestników badania fokusowego, stanowi o specyfice tego regionu.

(15) Województwo zajmuje pierwsze miejsce w Polsce pod względem produkcji owoców miękkich i trzecie miejsce pod względem zarejestrowanych produktów tradycyjnych, co w połączeniu z innymi walorami regionu może być szansą rozwoju

Jest to potencjał, który powinien być szerzej wykorzystywany dla rozwoju lokalnego. Chodzi o to, by nie tylko sprzedawać owoce świeże, a przede wszystkim zająć się przetwórstwem tych owoców. Na to powinny być przeznaczane środki w dalszej perspektywie i młodzi ludzie mogliby tu znaleźć miejsce pracy i miejsce lokalizacji swoich firm, tym bardziej, że zapotrzebowanie na ekologiczną i bezpieczną żywność rośnie i będzie rosło w przyszłości. Respondenci zwrócili też uwagę na walory smakowe, jakimi charakteryzują się produkty lokalne, co w połączeniu z wielokulturowością i gościnnością mieszkańców oraz walorami przyrodniczymi (unikatowe w skali Europy rezerwaty, np. Jata), a także relatywnie niskimi cenami w porównaniu z bardziej uczęszczanymi kierunkami turystycznymi (morze, góry), może stać się wielkim atutem rozwoju, tym bardziej, że zapotrzebowanie na ekologiczną i bezpieczną żywność rośnie i będzie rosło w przyszłości.

Jeden z uczestników badania zwrócił uwagę, że mimo dostrzegania pewnych niesprzyjających warunków w regionie, często je wyolbrzymiamy, tymczasem – jego zdaniem – „czasami trzeba wyjechać, żeby coś docenić; województwo lubelskie – w jego opinii – jest stygmatyzowane, jako Polska B i do takiej opinii się przyzwyczajamy. I z czasem takie powszechne opinie mają

wpływ na nasze działania i przestajemy zauważać wiele walorów. A jeśli robimy porównania to do wielkich ośrodków miejskich (np. do Warszawy), natomiast perspektywa bliższych podobnych ośrodków miejskich (np. Rzeszowa) pokazuje, że jest tu pięknie i można te walory lokalne wykorzystać i zamienić w sukces gospodarczy.”

(16) Podejście do rozwoju przedsiębiorczości, jej różnorodności i wykorzystania w podejmowanych przedsięwzięciach lokalnych zasobów jest różne w zależności od subregionów Lubelszczyzny

Tam, gdzie jest wyższa świadomość walorów krajobrazowych, tam zakładane są przedsiębiorstwa związane z rozwojem turystyki i agroturystyki oraz działalność okołoturystyczna. Na obszarach o charakterze rolniczym przedsięwzięcia gospodarcze są bardziej zróżnicowane i obserwowana jest zarówno przedsiębiorczość rolnicza, jak i szeroka sfera usług, np. budowlana, stolarska, czy szeroko rozumiane usługi kosmetyczne.

(17) Analizując obraz współczesnej wsi województwa lubelskiego badani zwrócili uwagę, że wieś ta zmieniła się bardzo w okresie ostatnich 20 lat. Wystarczy spojrzeć na dwa wskaźniki: wielkość produkcji rolnej i sposób wykorzystania walorów krajobrazowych

Wielkość produkcji rolnej determinują m.in. wielkość obszarowa gospodarstwa, kierunek i rodzaj produkcji rolnej, dochód osiągany z gospodarstwa i innych źródeł pozarolniczych oraz źródeł pośrednio związanych z rolnictwem, a także wykorzystanie siły roboczej i kapitału w pracy w gospodarstwie. Patrząc na współczesne gospodarstwa wielkoobszarowe i specjalistyczne można zauważyć, iż wyniki produkcyjne są na odpowiednim poziomie. Jednakże w gospodarstwach małych obszarowo, prowadzonych w większości przez osoby w wieku poprodukcyjnym, wyniki ekonomiczne są mierne. W wielu przypadkach w takich gospodarstwach nie ma inwentarza żywego, a często brak nawet upraw ogrodniczych na własne potrzeby. Zróżnicowany jest także sposób wykorzystania walorów kulturowych i krajobrazowych. Część mieszkańców wsi, którzy posiadają gospodarstwo rolne, ale w nim nie pracują, lecz podejmują pracę w okolicznych miastach, traktuje te walory jako miejsce wypoczynku po pracy. Część mieszkańców, stale mieszkających w gospodarstwie, podejmuje działalność pozarolniczą i wykorzystuje walory kulturowo-krajobrazowe jako cenne źródło dochodu, podejmując szeroko rozumianą działalność agroturystyczną i turystyczną.

(18) Wieś straciła swój naturalny charakter wsi

Nie chodzi o poziom życia, tylko przepisy ograniczające wytwórczość produktów lokalnych, chowu zwierząt produkowanych na własne potrzeby. Wieś coraz częściej oferuje to, co jest dostępne w mieście, bo zakupy mieszkańcy wsi, tak jak inni, również robią w supermarketach. I to jest mechanizm, który zdaniem badanych, ogranicza tę wiejskość, ponieważ zachowanie przez małe gospodarstwo charakteru wiejskiego jest utrudnione i kosztowne (np. obowiązek inspekcji weterynaryjnej związany z ubiciem zwierzęcia

domowego na własne potrzeby). Ograniczona została hodowla i uprawa na własny użytek, a także sprzedaż lokalna, ponieważ wszystkie produkty są tańsze w supermarketach.

(19) Wszelkie prognozy wskazują, że już wkrótce tzw. biała gospodarka będzie na wielu wsiach gospodarką przyszłościową

W strukturze ludności wiejskiej od kilku lat obserwowana jest przewaga osób w wieku senioralnym (a według prognoz, za 20 lat odsetek ten sięgnie 40% populacji w wieku powyżej 60 lat). Taka prognoza sprawia, że można już myśleć o rozwoju w kierunku oferty właśnie dla tej grupy docelowej. Mechanizmem dodatkowo wzmacniającym rozwój sektora usług dla seniorów jest zanik rodziny wielopokoleniowej. Zapotrzebowanie na usługi domów seniora będzie coraz większe. Atutem obszaru wiejskiego, który może przemawiać na rzecz inwestowania w tego typu usługi jest czyste środowisko naturalne, gdzie można planować przyszłość zarówno dla starszych jako klientów, jak i ludzi młodych, którzy mogą otwierać swoje firmy nastawione na ten typ działalności usługowej. Problemem LGD jest jednak ograniczony dostęp do funduszy europejskich. Dostęp do PROW pozwala na aplikowanie o wsparcie projektów związanych np. z rozwojem turystyki, czy rozpoczynaniem działalności gospodarczej. Gdyby LGD miały dostęp do funduszy społecznych, to mogłyby mieć wpływ na rozwiązywanie problemów społecznych, czy budowę infrastruktury pomagającej rozwiązywać takie problemy. Z tego powodu możliwości wpływu LGD na rozwój lokalny są z natury ograniczone.

Na zakończenie tej części badania fokusowego, uczestnicy zgłosili dwie uwagi ogólne, odnoszące się bardziej generalnie do regulacji prawnych niż działalności LGD:

(1) Generalna uwaga w odniesieniu do tworzenia LGD – ważniejsza w procesie tworzenia LGD jest spójność przestrzenna, kulturowa, historyczna i przyrodnicza niż obszar LGD wyznaczony przez granice administracyjne, np. powiatu. Łatwiej spójność zachować w mniejszych LGD niż w dużych. W przypadku małych obszarów LGD efekty zrealizowanych projektów są bardzo widoczne – przykład jednej z LGD, której obszar położony jest przy granicy województwa mazowieckiego – tu widać zrealizowane projekty obserwując chociażby liczbę tablic informujących o tym fakcie. W bezpośrednim sąsiedztwie jest obszar LGD z województwa mazowieckiego, gdzie znaków identyfikujących te projekty po prostu nie widać – być może przyczyną tego stanu rzeczy jest rozproszenie projektów na dużej powierzchni obszaru LGD.

(2) W opinii jednego z uczestników badania fokusowego, większość społeczeństwa traktuje program LEADER jako panaceum na wszystko. Sądzą, że z tego programu da się wybudować drogi, da się zorganizować bazę, pomoc nauczycielom w szkole, ufundować obiady dla potrzebujących etc. Jego zdaniem LGD powinny wrócić do roku 1991, kiedy powstał program LEADER i spojrzeć na jego ideę. Idea programu LEADER to mówiąc w uproszczeniu przekazanie środków finansowych na cele aktywizacji ludzi żyjących na najniższym poziomie w strukturze społecznej. Współcześnie, w jego przekonaniu, LGD

powinny wrócić do tej idei, bo „obecnie mamy drogi, ale coraz mniej ludzi z nich korzysta, ponieważ tereny te się wyludniają”. Dał przykład LGD, przez którą przebiega trasa kolejowa Paryż – Berlin – Moskwa, są trzy przejścia graniczne. Komunikacyjnie obszar LGD jest więc świetnie usytuowany. Istnieje tu dość dużo zakładów pracy, ale z pracownikami jest problem. W Międzyrzeczu Podlaskim, liczącym 16 tys. mieszkańców, powstał zakład pracy, który chce zatrudnić 1 600 pracowników i jest problem z ich podażą na lokalnym rynku pracy. Urząd Pracy ma w swoich rejestrach 1 500 osób, spośród których 1 200 nie chce w ogóle podejmować pracy, a pozostali nie mają odpowiednich kwalifikacji. Kolejnym problemem jest stworzenie młodym ludziom takich warunków, żeby chcieli zostać na tych terenach i nie migrować do dużych miast. W rozwiązywaniu takich właśnie problemów widzi on rolę nowego „programu LEADER” skierowanego właśnie na aktywizację mieszkańców, np. poprzez programy edukacyjne i tworzenie szkół zawodowych. Uważa, że nie da się zahamować odpływu ludzi ze wsi. Można by jednak pomyśleć o promowaniu lokalnych przedsiębiorców, którzy po ukończeniu nauki w dużym mieście wrócili do swojej wsi, swego miasteczka i tu założyli biznes dając ofertę pracy lokalnym pracownikom. Takie przykłady już są.

Część trzecia, stanowiąca zasadniczą część badania fokusowego – to rozmowa, w której główny akcent został położony na identyfikację zmian zachodzących na obszarach wiejskich, tzn. na rozwój gospodarczy, społeczny i środowiskowy. Rozpoczynając tę część badania fokusowego postawiono tytułem wprowadzenia kilka grup pytań związanych z wpływem LSR na zmiany na obszarach wiejskich.

Pierwsza grupa pytań w tej części to: *W jakim stopniu LSR przyczynia się do oczekiwanych zmian na obszarach wiejskich? Czy LSR można uznać za skuteczne narzędzie wprowadzania zmian na obszarach wiejskich? W jaki inny sposób LGD wpływają na obszary wiejskie? Czy i jaka była skuteczność realizacji projektów współpracy? Jakie ewentualnie formy powinny przyjąć projekty współpracy w przyszłości? Jak działają struktury zarządcze wspierające rozwój obszarów wiejskich?* Odpowiedzi na te pytania zostały zebrane zbiorczo, ponieważ uczestnicy badania fokusowego łączyli w jednej wypowiedzi zakres informacji i opinii, o jakie pytaliśmy w kilku pytaniach. A oto połączone wątki tych wypowiedzi:

(1) LGD cieszą się dużym zaufaniem społecznym

Ich działalność wykracza poza działalność związaną z wdrażaniem LSR, ponieważ LGD udziela m.in. wsparcia doradczego organizacjom pozarządowym w zakresie zarówno pomocy w przygotowaniu wniosków aplikacyjnych jak i pomocy w ich bieżącym funkcjonowaniu. Zdaniem innego z uczestników badania fokusowego, organizacje pozarządowe rzeczywiście uzyskiwały tego typu wsparcie ze strony LGD, ale na początku swej działalności. Obecnie funkcjonują bardzo dobrze i już tego wsparcia doradczego nie potrzebują. Natomiast LGD jest zapraszana przez organizacje pozarządowe, które chcą zaprezentować swoje osiągnięcia najczęściej w postaci elementów rozwoju swoich miejscowości. Z reguły spotkania te

odbywają się w ramach pikników czy festynów organizowanych przez poszczególne wsie. Wówczas można się przekonać, iż początkowe wsparcie różnych organizacji przynosi obecnie efekty w postaci zrealizowanych wielu projektów na obszarach wiejskich właśnie dzięki roli wielu organizacji działających na wsi.

(2) Najważniejszym efektem, jaki przynosi działalność LGD to zbudowane zaufanie szeroko rozumianego środowiska wiejskiego do LGD

W środowisku jest świadomość, że „LGD jest blisko nas”, to jest „nasza LGD”, że można do LGD zatelefonować praktycznie o każdej porze, bo wzajemnie się znamy i wymieniamy z sobą prywatne numery telefonów. Organizacje pozarządowe z trenu działania LGD oraz przedsiębiorcy, którzy mają na danym terenie zlokalizowane swoje przedsiębiorstwa proszą nawet o pomoc w pisaniu wniosków aplikacyjnych o wsparcie finansowe planowanych przedsięwzięć z innych programów. Ten rodzaj wsparcia LGD dla potencjalnych beneficjentów jest widoczny praktycznie w każdej LGD województwa lubelskiego i jest doceniany przez beneficjentów.

(3) Biuro LGD jest „blisko”

Mieszkańcy nie postrzegają pracowników LGD jak urzędników, lecz jak doradców i potencjalnych współpracowników, dlatego właśnie tu przychodzą ze swoimi pomysłami i problemami. Są pewni, że tu otrzymają empatyczne wsparcie i wyrozumiałość oraz indywidualne podejście do każdego problemu. Zatem poza wdrażaniem LSR, praca biura LGD jest nieoceniona w procesach rejestracji, przygotowywaniu CIT, biuro bierze odpowiedzialność za powstałe organizacje, więc często też informuje NGO o terminach rozliczeń, naborów w różnych programach i zmianach w legislacji.

Pod adresem działalności struktur zarządczych wspierających rozwój lokalny przedstawiciele LGD uczestniczący w badaniu fokusowym w ramach tej grupy pytań w zasadzie nie sformułowali wyraźnej opinii. Ale opinie te znalazły się w odpowiedziach dotyczących współpracy ze strukturami zarządczymi. Prezentujemy je w dalszej części tego opracowania.

Druga grupa pytań w tej części badania, to pytania dotyczące **wplywu LGD na rozwój kapitału społecznego**. Postawiliśmy następujące pytania: *Jak działalność LGD wpływa na aktywność społeczną, integrację mieszkańców, budowanie więzi pomiędzy mieszkańcami obszaru? Czy działalność LGD wpływa na poprawę komunikacji i budowanie więzi między różnymi aktorami lokalnymi? Jak można ocenić zaangażowanie mieszkańców w sprawy lokalne? Jak LGD wpływa na zachowanie dziedzictwa kulturowego obszaru? Czy powstają jakieś pomysły, inicjatywy społeczne? Jaki był wpływ działalności LGD na obniżenie poziomu ubóstwa i wykluczenia społecznego na obszarze działania LGD? Jakie działania podjęła LGD na rzecz seniorów? Czy pod wpływem działania LGD powstała jakaś infrastruktura społeczna?* Odpowiedzi na te pytania również zostały zebrane zbiorczo, ponieważ uczestnicy badania fokusowego łączyli w jednej wypowiedzi zakres informacji i opinii, o jakie pytaliśmy w kilku pytaniach. A oto połączone wątki tych wypowiedzi:

(1) Realizacja projektów na rzecz aktywizacji społecznej jest ważnym elementem działań LGD

W ramach aktywizacji społecznej LGD realizuje projekty partnerskie, np. ze szkołami, organizacjami pozarządowymi, urzędami gmin, ośrodkami kultury etc. Obecnie LGD mają za mało środków finansowych przeznaczonych na te cele i wiele działań realizuje nieodpłatnie lub we współpracy z przedsiębiorcami. W przyszłości powinno być więcej środków finansowych przeznaczonych na programy aktywizacji społecznej, gdyż środowisko oczekuje rozwinięcia takiej współpracy. Warto jednak zwrócić uwagę, że niektórzy uczestnicy badania fokusowego widzą rolę LGD nie w aktywizacji, a w integracji. Jeśli byłyby dostępne środki finansowe, to można byłoby podejmować różnego rodzaju działania w małych społecznościach. Należałoby najpierw narzucić tym społecznościom określone działania, a potem pozwolić im działać samodzielnie. Z zastrzeżeniem, że w takim środowisku musi być lider.

(2) LGD mają doświadczenie we współpracy przy realizacji projektów poza Programem LEADER

Bardzo ważną kwestią jest wyjście LGD poza program LEADER i współpraca z instytucjami, które statutowo mają wpisane zadania związane z rozwojem obszarów wiejskich, w tym realizacja innych projektów, których LGD są beneficjentem. To stanowi wartość dodaną, która wyraża się tym, że LGD postrzegane są jako organizacje potrzebne na danym terenie. Potrafią bowiem realizować działania ściśle związane z wdrażaniem PROW (które LGD ma przydzielone do wykonania), ale także te, które chcą i potrafią realizować. LGD mają bowiem kompetentne zasoby kadrowe i bogate zasoby organizacyjne. Mają również doświadczenie w realizacji projektów, w tym projektów współpracy krajowej i zagranicznej, np. z NGO z Niemiec, czy Włoch.

Instytucjami uczestniczącymi we wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich w ramach PROW 2014-2020, zgodnie z ustawą z dnia 20 lutego 2015 r. o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich z udziałem środków Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2020, są: minister właściwy do spraw rozwoju wsi, Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR), samorzady województw, Krajowa Stacja Chemiczno-Rolnicza (okręgowe stacje chemiczno-rolnicze). Dodatkowo, podmiotami wdrażającymi poszczególne działania w ramach PROW 2014-2020 są:

1. Samorządy Województw, w przypadku działań:
  - a) Podstawowe usługi i odnowa miejscowości na obszarach wiejskich;
  - b) Wsparcie dla rozwoju lokalnego w ramach inicjatywy LEADER;
  - c) Inwestycje w środki trwałe;
2. Agencja Rynku Rolnego (ARR), w przypadku działań:
  - a) Systemy jakości produktów rolnych i środków spożywczych;
  - b) Współpraca;
3. Podmiot wybrany na zasadzie wyboru najkorzystniejszej oferty, z uwzględnieniem przepisów o zamówieniach publicznych, w przypadku działań:
  - a) Transfer wiedzy i działalność informacyjna;
  - b) Usługi doradcze, usługi z zakresu zarządzania gospodarstwem rolnym i usługi z zakresu zastępstw.

Oprócz wspomnianych instytucji, LGD powinno nawiązywać szeroką współpracę również z takimi organizacjami jak, Krajowa Sieć Obszarów Wiejskich (KSOW), Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa (FAPA), Krajowy Ośrodek Wsparcia Rolnictwa (KOWR), Forum Aktywizacji Obszarów Wiejskich (FAOW). To dzięki szerokim i już bardzo często utrwalonym kontaktom LGD z tymi instytucjami, oddolny rozwój obszarów wiejskich może objąć szerokie spektrum potrzeb i oczekiwań mieszkańców.

(3) Dobra współpraca z organizacjami pozarządowymi jest efektem długiej współpracy i pomocy LGD na rzecz rozwoju III sektora

Wszystkie organizacje zewnętrzne nie stawiają się w roli oferenta, tylko raczej szukają pomocy w LGD. Jedna z grup podała przykład, iż 1-2-krotnie w miesiącu dostaje prośby innych NGO o pomoc w realizacji projektu. Ale bywa i tak, że wiele organizacji spoza województwa lubelskiego realizuje projekty RPO WL. Efektem takiego podejścia władz zarządzających jest finansowanie realizatorów projektów spoza województwa, a organizacje zlokalizowane w województwie lubelskim stają się podwykonawcami.

Zdarzają się też takie organizacje na obszarze LGD, które tylko na początku swojej działalności potrzebowały wsparcia LGD, pozyskały środki na realizację określonego projektu, a teraz tak dobrze działają, że same potrafią pozyskiwać środki finansowe z innych źródeł i LGD stało się im już niepotrzebne. Zgodnie z zasadą „pokaż jak należy działać, a potem zostaw – niech robią to samodzielnie”. W tym kontekście warto nadmienić, że powstały NGO nie tylko na potrzeby konkretnego projektu, ale też żeby robić coś dla siebie (w przypadku hobbystycznych NGO) i poza projektami grantowymi również dla społeczności.

LGD przyczyniają się także do powstawania organizacji pozarządowych. W jednej z gmin powstały cztery NGO, pozyskały przez dwa lata ponad milion złotych na swoje przedsięwzięcia, a inspiracją do ich utworzenia była działalność LGD. LGD wspierają nie tylko finansowo NGO, ale również w zakresie doradztwa, pomocy przy wypełnianiu

wniosek formalnych niezbędnych w zakładaniu organizacji oraz w okresie późniejszym – świadczą pomoc w zakresie zarządzania NGO (sprawozdawczość, wsparcie w zakresie księgowości, prawa, etc.).

Znaczącą wartością we wdrażaniu LSR jest zachęcanie NGO do współpracy, projektów partnerskich, dzięki czemu NGO mogły się poznawać, czego nie oferują inne instytucje odpowiedzialne za rozwój lokalny, wymieniać doświadczenia, współpracować, zakładać sieci współpracy.

Szeroki zakres działalności LGD pokazuje również fakt, że niektóre LGD uczestniczyły w realizacji projektów związanych z akcjami charytatywnymi, np. szlachetna paczka; czy projektów wsparcia psychicznego dla osób z grup defaworyzowanych itp.

(4) Obecne narzędzia, jakimi dysponuje LGD są zbyt ograniczone, by znacząco wpływać na ograniczenie ubóstwa na obszarach wiejskich Lubelszczyzny

Pozytywnym przykładem jest projekt skierowany do młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym, który realizowało 20 LGD wraz z partnerem międzynarodowym. Projekt ten dotyczył edukacji z zakresu przedsiębiorczości – dzieci ze szkoły podstawowej wyjechały za granicę, pracowały z osobami, które uczyły ich przedsiębiorczości, pisały swoje plany biznesu. Efekty edukacyjne tego projektu są widoczne w postaci poszerzenia wiedzy i umiejętności dzieci. Natomiast sukces praktyczny będzie można zauważyć dopiero na etapie wdrażania, tzn. wykorzystania tej wiedzy i umiejętności w postaci uruchomienia przez nie działalności przedsiębiorczej.

(5) LGD realizują projekty w ramach wdrażania LSR oraz poza Programem LEADER skierowane do seniorów

Wśród działań na rzecz seniorów, LGD udzielały wsparcia w postaci grantów przeznaczonych na spotkania z psychologami, warsztaty rękodzielnicze, wyjazdy do teatru, zajęcia integrujące osoby z różnych grup wiekowych. Seniorzy mają ponadto wiele organizacji pozarządowych, w których znajdują ofertę dla siebie, m.in. KGW. Są jednak również takie problemy, na które LGD nie są w stanie odpowiedzieć, m.in. problemy związane ze zdrowiem. Zdaniem badanych, LGD również mogłyby zajmować się działalnością na rzecz szeroko rozumianego zdrowia osób starszych poprzez takie działania jak np. badania przesiewowe, szkolenia, wsparcie psychologiczne dla seniorów, doradztwo dietetyczne.

LGD realizowały również projekty poza PROW dla seniorów. Między innymi w ramach programu ASOS, gdzie jeden z projektów nastawiony był na włączenie seniorów w prace w ramach wolontariatu, aby czuły się potrzebne i ważne. Przed składaniem wniosku do ASOS, LGD zrobił diagnozę potrzeb osób starszych zamieszkujących obszar LGD, w której wskazano na: brak psychologa, niewystarczającą opiekę prewencyjną, potrzebę szkoleń z zakresu bezpieczeństwa, np. „jak nie dać się oszukać”, „jak zabezpieczyć gospodarstwo”,

potrzebę organizacji szkoleń i zajęć hobbystycznych, w tym zakresu pracy w kuchni, warsztatów pracy manualnej, a także dbania o siebie (kosmetyczka, fryzjer etc.).

(6) Komplementarność działalności w ramach Programu LEADER oraz poza nim jest ważnym atutem w zrównoważonym rozwoju obszarów wiejskich

Realizowane przez LGD projekty w ramach PROW dobrze komponują się z innymi projektami podejmowanymi w ramach innych źródeł finansowania. Przykładem jest projekt finansowany z innych środków, którego celem było wsparcie szkoleniowe dla liderki lokalnych. Dzięki otrzymanemu wsparciu szkoleniowemu ze środków spoza programu LEADER, liderki zostały przygotowane do składania wniosków aplikacyjnych w LGD. Obecnie, panie pozyskują środki nie tylko w LGD, ale również poza nią. Mechanizm ten pokazuje komplementarność działań wielofunduszowych, która pozwala wytworzyć wartość dodaną z realizowanych osobno projektów.

(7) Oddolność oraz partnerskie podejście do rozwoju obszaru działania są kluczowymi zasadami, które wyróżniają LGD na tle innych instytucji zajmujących się rozwojem lokalnym

Uczestnicy badania wskazali na specyfikę funkcjonowania LGD, która sprzyja kierunkowemu, precyzyjnemu i skutecznemu działaniu na rzecz rozwoju lokalnego. „Jesteśmy na dole i mamy kontakt z ludźmi i mamy LSR zabudżetowane. I to znaczy, że mamy strategię popartą finansami, a nie jak w gminie, że chcemy coś osiągnąć i będziemy się starać, żeby tak zrobić. Tutaj mamy cele i mamy na każde działanie pieniądze i dlatego mamy element sprawczy. Nasze konsultacje społeczne, zbieranie pomysłów to jest później wpisane w LSR, jesteśmy z tego rozliczani, a nie jak inne strategie, które bardziej są wizją niż narzędziem działania”. Dzięki takiemu modelowi pracy LGD stowarzyszenia zdobyły spory kapitał zaufania ze strony mieszkańców i otoczenia instytucjonalnego w zakresie racjonalności działań i oferowaniu realizacji celów mających pokrycie w budżecie.

Zdaniem badanych, atutem wdrażania LSR przez LGD jest partnerskie podejście do obszaru jako całości, a nie poszczególnych gmin, czy też podejście monotematyczne do rozwoju lokalnego. To właśnie działalność LGD w zdecydowanym stopniu wpłynęła na obecnie szeroko zakrojoną wieloaspektową współpracę międzygminną. „Przed LGD gminy nie widziały wspólnych partnerskich celów, nie pozyskiwały partnersko środków. A teraz po działaniach partnerskich LGD to jest podtrzymywane również poza LGD. Wzmacniamy trójsektorowość i to działa również poza PROW. Inicjatorem działań partnerskich jest właśnie LGD”. Takie podejście powoduje komplementarność działań trójsektorowych i międzygminnych, czego efektów doszukiwać się można choćby we wspólnych działaniach nastawionych na rozwój turystyki, gdzie produkt turystyczny tworzony jest z uwzględnieniem udziału różnych partnerów horyzontalnych i wertykalnych. Wzajemne zrozumienie potrzeb pomiędzy partnerami różnych sektorów pozytywnie wpływa na rozwój zrównoważony.

Wypracowane modele dotychczasowej współpracy stanowią ważny zasób w kontekście możliwości podejmowania wielofunduszowych działań w ramach projektów współpracy.

Partnerskie podejście działań LGD przejawia się również w pełnieniu ważnej funkcji tworzenia sieci kontaktów wertykalnych na obszarze działania. „Gdyby nie LGD, to ja nie znałabym dyrektorki z GOK z gminy sąsiedniej”. LGD nie tylko wzmacnia działalność trójsektorową, ale łączy także instytucje samorządowe z sąsiednich gmin. Obecnie wspomniane podmioty współpracują i wytworzyło się swego rodzaju zobowiązanie do wzajemnego zapraszania się i odwiedzania. Wzmacniana jest także integracja międzysektorowa. LGD organizują wyjazdy integracyjne, podczas których nawiązują się relacje partnerskie między przedstawicielami wszystkich sektorów składających się na działalność tych organizacji. Jest to niejednokrotnie okazja zapoznanie się osób reprezentujących różne gminy wchodzące w skład obszaru działania LGD, co wzmacnia szanse na realizację wspólnych przedsięwzięć.

(8) Wielofunduszowość LSR zapewni możliwość skutecznego i pełniejszego oddziaływania na problemy społeczne w obszarze działania LGD

Problemem LGD jest ograniczony dostęp do funduszy europejskich. Dostęp do PROW pozwala na aplikowanie o wsparcie projektów związanych np. z rozwojem turystyki, czy rozpoczynaniem działalności gospodarczej. Gdyby LGD miały dostęp do funduszy społecznych, to mogłyby mieć wpływ na rozwiązywanie problemów społecznych, czy budowę infrastruktury pomagającej rozwiązywać takie problemy. Z tego powodu możliwości wpływu LGD na rozwój lokalny są z natury ograniczone. LGD posiadają wiedzę i narzędzia do tego, aby poszerzyć zakres swojej działalności o wspomniany aspekt, a wieloletnie budowanie instytucjonalnego otoczenia LGD pozwala twierdzić, że realizacja zadań z zakresu szeroko rozumianych problemów społecznych będzie skuteczna w ich rozwiązywaniu.

Trzecia grupa pytań w tej części badania, to pytania dotyczące **wplywu LGD na rozwój gospodarki**. Postawiliśmy następujące pytania: *W jakim stopniu LGD przyczynia się do rozwoju przedsiębiorczości? Czy wzrosły postawy przedsiębiorcze w społeczności? Czy pod wpływem rozwoju przedsiębiorczości nastąpił rozwój gospodarczy obszarów wiejskich? Czy problemy lokalnego rynku pracy zostały zniwelowane pod wpływem działania LGD? Czy nastąpił wzrost atrakcyjności turystycznej obszaru? Jakie typy innowacyjności się pojawiły? Czy LGD wspiera działalność rolniczą?* Odpowiedzi na te pytania również zostały zebrane zbiorczo, ponieważ uczestnicy badania fokusowego łączyli w jednej wypowiedzi zakres informacji i opinii, o jakie pytaliśmy w kilku pytaniach. A oto połączone wątki tych wypowiedzi:

(1) Świadomość przedsiębiorców zbudowana na uczestnictwie w programie LEADER

Jeszcze kilka lat temu przedsiębiorcy przychodzili do biura LGD i pytali: „na jakie przedsięwzięcia mogę otrzymać wsparcie finansowe”. Teraz przychodzą i prezentują swoje pomysły na uruchomienie lub rozwinięcie działalności swojej firmy i pytają: „czy na tego typu projekt mogę otrzymać dofinansowanie”. „Ludzie zaczęli wiedzieć czego chcą”. Nie ma już takiego podejścia, że „dajecie pieniądze, to wezmę i będę się zastanawiać co dalej z nimi zrobię”.

(2) Działalność LGD sprzyja rozwojowi przedsiębiorczości m.in. przez dotacje

Mniej oczywistym mechanizmem oddziaływania LGD na przedsiębiorczość jest marketing szeptany wśród beneficjentów, którzy otrzymali już wsparcie. Dofinansowane projekty są „widzialne i słyszalne” w społecznościach lokalnych, dlatego mieszkańcy (sąsiedzi) interesują się tym, skąd i jakie wsparcie otrzymał beneficjent. Dzięki temu informacje na temat możliwości oraz dobre przykłady realizacji zadań trafiają do mieszkańców, którzy są zachęcani do działań tego typu we własnym zakresie. Inni mieszkańcy uczą się od tych, którzy już przeszli procedury aplikowania o środki i realizacji projektu.

(3) Profesjonalizm w działalności gospodarczej

LGD zauważają, że osoby z dużym doświadczeniem zawodowym zakładają własną działalność, chcą pracować na własny rachunek, są do tego dobrze przygotowani i bardzo dobrze sobie radzą w działalności gospodarczej. Coraz więcej tego typu wniosków aplikacyjnych jest składanych.

(4) Młodzi przedsiębiorcy z dobrym przygotowaniem i inwencją

Uczestnicy spotkania zwrócili uwagę na „boom” wśród młodych ludzi na zakładanie własnych działalności gospodarczych. Są to z reguły ludzie z wyższym wykształceniem i umiejętnościami zarówno do prowadzenia firmy, jak i realizacji własnych usług/produktów.

(5) Większy rozwój przedsiębiorczości wokół ośrodków miejskich

Daje się zauważyć, że to wokół miast jest większy poziom przedsiębiorczości i to mieszkańcy tych terenów dominują w składaniu wniosków o przyznanie pomocy finansowej na swoje działania.

(6) Zanikająca tzw. „szara strefa”

Dzięki działalności LGD i powstawaniu wielu firm, dużo osób opuściło szarą strefę zatrudnienia, gdyż warunkiem formalnym ubiegania się o dofinansowanie była rejestracja w urzędzie pracy.

(7) LGD mobilizuje do przedsiębiorczości

Respondenci zwrócili uwagę, że nie tylko sama LGD mobilizuje ludzi do przedsiębiorczości, ale też LGD była zmobilizowana do takiego podejścia (konieczność przeznaczenia minimum 50% budżetu na działania związane z przedsiębiorczością). Jedna uczestniczka badania

stwierdziła, że gdyby tego wymagania formalnego nie było, to nie zmobilizowałyby ludzi do przedsiębiorczości. Oprócz PROW pracownicy biura LGD pomagają też w przygotowaniu wniosków aplikacyjnych na działalność z RPO. Zdaniem większości respondentów, są to projekty bardziej interesujące dla wnioskodawców, ponieważ są mniejsze zobowiązania i większe wsparcie finansowe. Skutek jest bardzo widoczny – przedsiębiorczość na obszarach wiejskich się rozwinęła. Gdyby nie LGD to zjawisko przedsiębiorczości nie osiągnęłoby takiej skali.

(8) Działać partnersko i komplementarnie

Uczestnicy badania zwrócili uwagę, że zwiększenie atrakcyjności obszarów przez turystykę, to też działalność przedsiębiorcza. Najważniejszą zasadą zdaniem badanych jest, by działać komplementarnie i na zasadach partnerstwa. Takie podejście zapewnia rozwój całego obszaru. Przykładem są powstałe zbiorniki wodne, przy okazji budowy których okazało się, że na obszarze jednej z gmin był historyczny gród i teraz kontynuując działalność inwestycyjną na tym obszarze, władze samorządowe już z własnych środków będą odtwarzać gród słowiański. „To jest wartość dodana – zaczynamy jednym małym pomysłem, projektem, a wokół tego tworzą się inne”.

(9) Procedury i bariery

Obserwowany jest jednak także aspekt związany z ograniczonym wpływem LGD na gospodarkę – to czynniki zewnętrzne, a mianowicie przedłużające się procedury dotyczące oceny i kwalifikacji wniosków aplikacyjnych. Znaczącym przykładem jest sytuacja w jednej z LGD, gdzie spośród dziewięciu osób, które złożyły wnioski aplikacyjne, cztery zrezygnowały z powodu zbyt długiego czasu oczekiwania na decyzję. Najbardziej wytrwali wnioskodawcy to ci, którzy pracują i mają środki finansowe na utrzymanie, a więc długi okres oczekiwania na decyzje związane z akceptacją ich wniosku aplikacyjnego nie wpływa na ich sytuację egzystencjalną.

W niektórych LGD z reguły składane jest 2-3-krotnie więcej wniosków niż jest możliwości ich dofinansowania. Największą jednak barierą są procedury, czasem generujące tzw. sztuczne problemy dla wnioskodawców, którzy w rezultacie zmuszani są do rezygnacji z ubiegania się o dotację. Część z nich próbuje sobie radzić z inwestycją bez wsparcia finansowego z PROW, a część zniechęcona polskimi procedurami wyjeżdża zagranicę. Traci się przez to potencjalnych przedsiębiorców, którzy mogliby wpływać na rozwój gospodarczy obszarów wiejskich w Polsce. Jeśli jednak wnioskodawca zostanie wezwany do uzupełnień, które powinien zrobić, wówczas pracownicy LGD pomagają wprowadzić poprawki. Pracownicy LGD cieszą się wśród wnioskodawców dużym zaufaniem.

Kolejna kwestia to ograniczenia LGD we wstępnej ocenie wniosków aplikacyjnych. A przecież z 10-letniej już praktyki wynika, że organy władz LGD najlepiej znają wnioskodawców i doskonale wiedzą jaka jest ich sytuacja, np. czy zalegają ze spłatami kredytu, uiszczania składek ZUS, podatku etc. Jednak w ocenach projektu na poziomie

lokalnym nie ma takiego kryterium i w związku z tym LGD nie ma możliwości zablokowania projektu na tym wstępnym etapie oceny.

(10) Bardziej elastyczna LSR

Obecnie zmiany niemal każdego z dokumentów, w oparciu o które działają LGD wymagają konsultacji społecznych. Dotyczy to również kryteriów wyboru operacji. Taka procedura o ile może być istotnym narzędziem włączenia społecznego na etapie tworzenia tych dokumentów, tak w trakcie realizacji strategii jest istotnym utrudnieniem w działalności instytucji. Dokonywane w tych dokumentach zmiany wynikają głównie ze zmieniających się warunków funkcjonowania LGD albo z chęci wprowadzenia zmian organizacyjnych w celu usprawnienia działania i/lub podwyższenia efektywności LGD. Są to konkretne zmiany wymagające sporej wiedzy i zaangażowania w codzienne funkcjonowanie LGD. Konsultowanie tego typu zapisów ze społecznością jest wręcz metodologicznym błędem, gdyż zakłada się, że mieszkańcy mogący wziąć udział w konsultacjach posiadają wiedzę ekspercką z zakresu LGD i rozwoju obszarów wiejskich. W przyszłości należy ułatwić procedury zmian i umożliwić ich wprowadzanie na podstawie eksperckiej opinii właściwego organu LGD.

(11) LSR jako instrument kształtowania rynku pracy

Zdaniem uczestników badania fokusowego, LSR może być dobrym instrumentem oddziaływania na rynek pracy, ale pod warunkiem zwiększenia środków finansowych do dyspozycji w LGD. W opinii respondentów w skali województwa, dzięki działalności LGD powstało 900 miejsc pracy przy zakładaniu działalności gospodarczej, co oznacza, że uwzględniając miejsca pracy powstałe przy operacjach realizowanych z działania rozwoju istniejących firm, ze środków LGD utworzono łącznie około 2 500 miejsc pracy, których utrzymanie jest zagwarantowane umową przez okres 3 lat. Badaniu uznali, że „gdyby LGD były podmiotem z większymi możliwościami, to miałyby większy wpływ na rynek pracy. Te działania, które realizują są bardziej efektywne niż działania urzędów pracy (20 tys. zł na firmę i utrzymanie miejsca pracy przez rok)”. Projekty realizowane w ramach LGD są trudniejsze niż w urzędach pracy (większe zobowiązania, bardziej złożone wnioski) i dlatego wnioskodawca, który składa wniosek o przyznanie pomocy ma zdecydowanie lepiej przemyślany swój pomysł, niż potencjalny przedsiębiorca ubiegający się o finansowanie swego przedsięwzięcia ze środków Urzędu Pracy. Inną kwestią, ale równie ważną jest fakt, że w LGD są większe środki, nie 20 tys., lecz nawet do 100 tys. zł, co oznacza zupełnie inne możliwości planowania działań. Finalnie, uczestnicy stwierdzili, że „obecnie nie ma właściwie większych możliwości pozyskania środków dla założenia lub rozwoju firmy niż w LGD”.

(12) Ograniczona rola LGD we wspieraniu działalności rolniczej

Jeśli chodzi o wsparcie działalności rolniczej, to rola LGD jest ograniczona. Ale są takie przykłady. Głównie dotyczą one wsparcia programów edukacyjnych dotyczących sprzedaży

bezpośredniej produktów lokalnych, czy też zakładania działalności agroturystycznej (pakiety turystyczne funkcjonują poza działalnością LGD).

(13) Wpływ LGD na wzrost atrakcyjności turystycznej regionu

Wpływ LGD na wzrost atrakcyjności turystycznej regionu jest różny w odniesieniu do poszczególnych obszarów działania LGD. W niektórych subregionach rzeczywiście jest on znaczący, w innych mniej. Ale są też takie obszary, w których w poprzedniej LSR turystyce przypisano wiele działań, atrakcyjność regionu wzrosła, ale lokalnej społeczności takie podejście do rozwoju przyniosło niewielkie korzyści. Dlatego w bieżącej LSR postawiono na rekreację i teraz wielu mieszkańców korzysta z tych atrakcji.

Generalnie LGD bardzo wspierają obszary swego działania poprzez promocję, marketing, wydawanie przewodników i ich dystrybucję. Kolekcjonują informacje o atrakcjach turystycznych określonego obszaru, współpracują z organizacjami turystycznymi, organizują wspólne wyjazdy na targi, wyjazdy studyjne, a ponadto są swoistymi biurami informacji turystycznej obszaru i jeśli jakaś organizacja zwróci się do LGD z prośbą przykładowo o zorganizowanie wizyty na ich obszarze, to są przygotowani kompetencyjnie do opracowania np. oferty sieciowej trasy turystycznej na terenie LGD.

(14) Wpływ LGD na decyzje beneficjentów

Działalność LGD w wielu przypadkach wpływa na decyzje innych. Przykładem może być szlak kajakowy rzeką Wieprz, na organizację którego poniesiono bardzo duże nakłady finansowe. Ale dopiero promocja tego projektu i związanej z nim rekreacji i turystyki spowodowała większe zainteresowanie przedsiębiorców i zaczęły powstawać nowe inicjatywy, których efektem był rozwój przedsiębiorczości.

(15) Inkubatory jako narzędzie rozwoju

Poruszona została także kwestia inkubatorów przedsiębiorczości w województwie lubelskim. Powiat lubelski jest wnioskodawcą na Inkubator Przetwórstwa Produktów Pszczelich, którego koszt to 1,7 mln zł, pozyskane za pośrednictwem LGD. Powiat wnioskował o środki, które przeznaczył na remont i doposażenie pomieszczeń. Natomiast w dalszej części planu inwestycyjnego, inwestor przewidział szereg prac wykraczających poza budżet z wniosku skierowanego do LGD. Obecne prace wykończeniowe, których koszt wyniesie również około 1 mln zł, sfinansuje sam powiat.

(16) Dobre praktyki

W czasie badania zwrócono także uwagę, że realizowane w ramach dofinansowania z LGD projekty niejednokrotnie stają się inspiracją do działań dla kolejnych podmiotów. Takim przykładem jest wydana przy współfinansowaniu z LGD gra planszowa o tematyce lokalnej. Gra, po wydaniu spotkała się z bardzo dobrym odbiorem wśród społeczności, do której była adresowana i sam pomysł na wydanie takiej gry został powielony przez kolejne gminy z obszaru działania LGD.

Czwarta grupa pytań w tej części badania, to pytania dotyczące **wplywu LGD na środowisko**. Postawiliśmy następujące pytania: *Czy przez środki zarządzane przez LGD realizowane są jakieś projekty mające wpływ na środowisko naturalne? Jak kryterium środowiskowe wpływa na wnioski aplikacyjne, które otrzymują wsparcie finansowe z LGD i jakie to przynosi efekty? Jakie są dobre przykłady działań pro-środowiskowych na obszarze LGD?* Odpowiedzi na te pytania również zostały zebrane zbiorczo, ponieważ uczestnicy badania fokusowego łączyli w jednej wypowiedzi zakres informacji i opinii, o jakie pytaliśmy w kilku pytaniach. A oto połączone wątki tych wypowiedzi:

(1) Z PROW wynika, że w ramach naborów projekty otrzymują określoną liczbę punktów za aspekty ochrony środowiska naturalnego. Z reguły jest to **10% nakładów przeznaczonych na środowisko**. Wymóg ten jest ujęty w zestawieniu rzeczowo-finansowym i musi być przez beneficjenta zrealizowany.

(2) Obszar każdej LGD jest inny i w związku z tym realizowane są tam różnorodne projekty, ale wiele z nich ma elementy związane z ochroną środowiska.

(3) **Przykłady przedsięwzięć pro-środowiskowych**, w których uczestniczyły LGD:

(a) praktyczny projekt edukacyjny „jak można żyć na co dzień równocześnie chroniąc środowisko”, w którym uczestniczyły dzieci; (b) projekt innowacyjny (inwestycja) powiązany z ochroną środowiska; (c) projekt „aktywni i ekologiczni mieszkańcy – zdrowy styl odżywiania”.

(4) Jedna z LGD wdraża strategię rybacką. Cele tej strategii są zgodne z zasadami PO Ryby i wpisują się m.in. w priorytety UE w tym zakresie, a mianowicie w priorytet nr 1 mówiący o promowaniu rybołówstwa zrównoważonego środowiskowo oraz priorytet nr 2 mówiący o wspieraniu akwakultury zrównoważonej środowiskowo. Ponadto **cele strategii rybackiej są spójne z celami LSR związanymi z ochroną środowiska**.

Ostatnia część, będąca również elementem części zasadniczej badania – to rozmowa koncentrująca się wokół **oczekiwań względem przyszłości**. Postawiliśmy uczestnikom badania fokusowego następujące pytania: *Jak widzą przyszłość LGD po obecnej perspektywie finansowania PROW? Czy stworzony dzięki wsparciu w ramach LSR potencjał rozwojowy jest w dostateczny sposób wykorzystywany i promowany? Czy projekty realizowane w ramach LSR są spójne ze zidentyfikowanym potencjałem rozwojowym obszaru objętego LSR i czy te projekty przyczyniają się do jego wzmocnienia? Jakie zmiany w działalności LGD przyczyniłyby się do bardziej efektywnej pracy tych instytucji na rzecz rozwoju lokalnego? Jak wielofunduszowość przyczyniłaby się do wzmocnienia oddziaływania LGD na rozwój lokalny? Czy LGD mają zasoby kadrowe do tego, aby realizować więcej działań niż dotychczas? Oto opinie:*

(1) Wykorzystanie potencjału obszaru

Zdaniem części badanych potencjał rozwojowy obszaru nie jest wystarczająco wykorzystany i promowany. LGD posiadają zbyt mało środków finansowych, by znacząco zniwelować

wszystkie problemy. Inni z badanych uważają jednak, że obecny potencjał jest dobrze wykorzystywany. Dla przykładu infrastruktura turystyczna, centra zbudowane z działania odnowa wsi, czy przedsiębiorczość – są wykorzystywane przez mieszkańców. Ale ich promocja mogłaby być lepsza i szersza.

(2) LSR a rodzaj realizowanych projektów

Projekty realizowane w ramach LSR są spójne ze strategią i stanowią odpowiedź na cele strategii. Przyczyniają się do wzmocnienia obszaru. Na początku więcej było projektów związanych z integracją, a obecnie bardziej kładzie się nacisk na wyposażenie, remont, modernizację obiektów. Projekty te zgodne są z kilkoma politykami krajowymi.

(3) Zmiany procedur

Co do zmian w działalności LGD badani wskazali na konieczność uproszczenia procedur, zwiększenie kompetencji, uproszczenie dokumentacji, bardziej stabilne przepisy prawne. Wskazali także na konieczność bardziej przyjaznego otoczenia urzędniczego na szczeblu Urzędu Marszałkowskiego – nienarzucanie tempa pracy (działając na „zasadzie wyścigu z czasem” projekty szybko przygotowane nie do końca są przemyślane), a ponadto oczekują likwidacji określania i osiągania tzw. kamieni milowych.

(4) Wsparcie działań LGD poprzez działania komplementarne

Efektywność działań LGD mogłyby wzmocnić działania komplementarne. Dla przykładu: w zakresie inwestycji infrastrukturalnych – remont świetlicy powinien być połączony z budową drogi dojazdowej i zaplanowaniem długookresowych zajęć w tym obiekcie; w sferze społecznej – pomoc seniorom, bo ten problem pojawia się wszędzie na obszarach wiejskich, a do tej pory realizuje to zadanie fundusz społeczny. Problem migracji młodzieży można rozwiązać przynajmniej częściowo poprzez działania edukacyjne dla młodzieży, wzmacniające związek z regionem. Wsparcie rodziców, którzy wychowują małe dzieci, poprzez np. zajęcia pozalekcyjne. Usługi opiekuńcze dla dzieci i seniorów.

(5) Wsparcie finansowe i kadrowe LGD

Wzmocnienie finansowe na prowadzenie biura LGD – np. żeby można było zatrudnić kompetentnego księgowego. Komplementarność w działaniach – łatwiejszy dostęp do środków finansowych związanych z wyjazdami studyjnymi na targi, które równocześnie poszerzają wiedzę uczestników.

Jeśli chodzi o zasoby kadrowe, to w LGD są to często pracownicy zatrudnieni od samego początku istnienia LGD i stanowią doskonałą bazę edukatorów dla nowych pracowników. „Jeśli będzie potrzeba wzmocnienia liczbowego pracowników, to wtedy będziemy o tym myśleć. Jesteśmy elastyczni i dajemy radę, bo jesteśmy do tego przyzwyczajeni.”

(6) Wielofunduszowość w rozwoju lokalnym

W odpowiedzi na pytanie o przyszłość LGD uczestnicy badania fokusowego stwierdzili, że w ich opinii, w sytuacji, kiedy środków finansowych z PROW ma być mniej o 20-30%,

będzie mniej możliwości rozwoju regionu, przy mniejszych kosztach bieżących i mniejszych nakładach na aktywizację. W sytuacji, kiedy weszłaby w grę wielofundusowość finansowania projektów na obszarach wiejskich, to sytuacja LGD (w sensie możliwości i zakresu działania) wyglądałaby lepiej. Jeżeli LGD zostaną pozbawione możliwości rozwoju, to nie będą w stanie rozwiązywać problemów lokalnych. Oznacza to, że jeżeli nie będą dysponować środkami to przestaną być partnerem dla gmin i dla przedsiębiorców. Już w bieżącym okresie mają zredukowane środki finansowe, utrzymują się ze składek gmin. Jeśli podobna sytuacja będzie w przyszłym okresie finansowania, to będą zmuszeni do wąskiej specjalizacji.

Inna sytuacja jest obecnie np. w ARiMR, która ma do zaoferowania dofinansowanie dla KGW, a w przyszłości może się okazać, że LGD nie ma nic do zaproponowania tym organizacjom i współpraca z KGW być może się zakończy. Te środki, które KGW dostają obecnie z ARMiR „to nie są duże pieniądze, i na pewno nie zapewnią im dłuższego funkcjonowania”. Natomiast LGD mogą im zaoferować coś więcej niż tylko środki finansowe.

LGD są bliżej beneficjentów, mają przez to większy wpływ na rozwój lokalny. A w przypadku, gdy np. realizują dwie strategie LSR i rybacką, to „klient nie jest odsyłany z niczym”, gdyż jeśli jego projekt nie mieści się w ramach LSR, to sprawdzają, czy jego przedsięwzięcie może być dofinansowane z programu rybackiego. A więc taka LGD już obecnie ma do czynienia nie tylko z projektami finansowanymi z PROW.

„Nawet samorządy lokalne wypowiadają się, że wszystkie fundusze kierowane na rozwój obszarów wiejskich powinny być zarządzane na poziomie LGD”.

Wielofundusowość byłaby gwarancją, że pieniądze zostaną przeznaczone na rozwój danego regionu i proporcjonalny rozwój każdego obszaru LGD. LGD dzięki dobrej znajomości potrzeb lokalnych i wielofundusowości strategii miałyby możliwości, kompetencje oraz narzędzia do skierowania wsparcia na realizację konkretnych celów. Można by wówczas prowadzić bardziej spójne działania, np. w organizacji wykorzystania wykonanej infrastruktury. Przy wielofundusowości byłaby zapewniona realna ocena potrzeb lokalnych. Każda LGD jest inna i nie da się ich porównać, ale każda ma swój potencjał, który pokazuje, że mogą pracować nie tylko w programie LEADER, ale także w ramach innych funduszy, czego przykładem są LGD, które już teraz realizują dwie strategie, czy projekty finansowane nie tylko z PROW, ale z innych programów.

6.2. Opinie beneficjentów programów – wyniki badania FGI

Zogniskowany wywiad grupowy (FGI) został przeprowadzony w dniu 20 lutego 2020 roku w Pszczelej Woli. Uczestniczyli w nim beneficjenci podejścia LEADER w rozwoju obszarów wiejskich w województwie lubelskim. W wywiadzie uczestniczyło

dziewięć osób, w tym czterech przedsiębiorców, trzech przedstawicieli sektora publicznego oraz dwu przedstawicieli organizacji pozarządowych. Badanie przebiegło zgodnie ze scenariuszem i składało się z czterech części: pierwszej: informującej o metodzie, celach i sposobie prowadzenia badania; drugiej: wprowadzającej do problematyki badania; trzeciej polegającej na rozmowie zasadniczej, z głównym akcentem położonym na identyfikację zamian zachodzących na obszarach wiejskich w aspektach gospodarczym, społecznym oraz środowiskowym; czwartej stanowiącej również element rozmowy zasadniczej, ale koncentrującej się wokół oczekiwań względem przyszłości.

W części **pierwszej** – otwierającej rozmowę badawczą – moderator przedstawił uczestnikom cel badania, zwracając uwagę na jego znaczenie dla realizacji całego projektu, omówił zasady prowadzenia rozmowy podkreślając, że wszystkie wypowiedzi są ważne, nie ma dobrych lub złych, bardzo cenna jest wiedza praktyczna i przykłady z codziennej praktyki, poinformował uczestników badania o nagrywaniu zapewniając, że zachowana zostanie anonimowość uczestników. Następnie przedstawił się i poprosił o przedstawienie się uczestników.

W części **drugiej** – wprowadzającej do problematyki badania, zasadniczym tematem było poszukiwanie odpowiedzi na pytanie o warunki życia mieszkańców wsi na obszarze LGD, którą reprezentują uczestnicy, w tym poznanie źródeł informacji o tych warunkach, ustalenie najważniejszych problemów jakie współcześnie występują na obszarach wiejskich, zwłaszcza w rolnictwie i wśród mieszkańców wsi niepracujących w rolnictwie, a także poszukiwanie specyficznych cech obszarów LGD w województwie lubelskim, identyfikowanie tych elementów, cech które wyróżniają obszary wiejskie województwa lubelskiego od innych województw w Polsce, poszukiwanie definicji na odrębność wsi lubelskiej.

Odpowiedzi na te pytania zostały opracowane w postaci indywidualnych opinii zgłaszanych przez uczestników wywiadu, które zostały poprzedzone uogólnionymi tezami.

Teza pierwsza: Ogólnie warunki życia nie są najlepsze, co przekłada się na niską aktywność społeczną, jednak w sytuacji, gdy ujawni się aktywna jednostka, lokalny lider, który potrafi w ciekawy sposób działać i umie pociągnąć ludzi za sobą, to okazuje się, że mimo trudności ludzie stają się aktywni.

- „Bardzo źle się żyje, zwłaszcza przedsiębiorcy, ludzie są bardzo zawistni, jak ktoś ma więcej to jest zły. Zmieniło się na gorsze. Technika zwłaszcza Internet oddala od siebie ludzi, w przeszłości ludzie się spotykali dzisiaj ludzie się nie spotykają, mimo że te wszystkie urządzenia komunikacyjne ułatwiają życie powinny generować więcej wolnego czasu. Ja mieszkam w takiej wsi gdzie wszyscy się znają. Ale – jestem przekonany, że gdyby ujawniła się jakaś jednostka potrafiąca skupić wokół siebie więcej ludzi to ludzie by ze sobą współpracowali.”

- „Mieszkam w zaścianku. W takiej wsi gdzie wszyscy się znają. Osoby, które inicjują różnego rodzaju spotkania czy warsztaty odgrywają tutaj ważną rolę mimo opinii, że jest gorzej, ale jeżeli pojawia się lider to można coś ciekawego wspólnie z ludźmi zrobić. U nas na przykład ludzie za własne pieniądze organizują sobie wyjazdy i zawsze jest więcej chętnych niż miejsc w autokarze.”
- „Lokalnie zawsze jest możliwość coś z ludźmi wspólnie zrobić, ale potrzebny jest ten inicjator, ktoś kto ma pomysły i potrafi ludzi za sobą pociągnąć.”
- „Musi być lider. Zauważyłam w gminie, że jak jest organizator – a my mamy taką jedną panią, która przyciąga do siebie ludzi – to jak organizuje wyjazd, np. do Kazimierza to są chętni na dwa autokary. Kobiety potrafią wyjść z tych swoich czterech ścian i się integrować na takiej wycieczce. Ale potrzebny jest człowiek, który ich pociągnie za sobą innych.”
- „Liderzy też mają trudną sytuację, taka osoba która chce coś zrobić dla społeczeństwa, dla sąsiadów, to często jest atakowana. Ludzie od razu wszystko krytykują. Winny jest ten, który próbuje coś zorganizować. Ale większości się takie działania podobają, bo ludzie przychodzą.”

Teza druga: Warunki do rozwoju przemysłu są raczej znikome, można natomiast rozwijać firmy rodzinne i jednoosobową działalność gospodarczą, opierając się na lokalnym potencjale, który tkwi w rolnictwie, środowisku i ludziach. Rozwój nie będzie dynamiczny, bowiem mieszkańcy wsi zanim podejmą decyzję, że coś będą robić, wolą poczekać i zobaczyć jak to robią inni. Jeżeli innym się udało to i sami zaczynają się aktywizować.

- „Przeniosłem się z miasta na wieś, to jest aktywna wieś, na przykład działa Koło Gospodyń Wiejskich – jak porównuję miasto i wieś, to na wsi o wiele więcej się dzieje, ludzie są bardziej chętni do jakiejś wspólnej pracy. Ludzie – według mnie – są zniechęceni i jest trudno prowadzić działalność. Biurokracja przytłacza działalność gospodarczą i te warunki do działalności gospodarczej wcale nie są łatwe.”
- „Mam różne doświadczenia w tej kwestii, kilkanaście lat temu pracowałem jako doradca rolniczy, aktywizowałam środowiska wiejskie, założyłam Stowarzyszenia Kobiet Aktywnych ono do dziś nieźle funkcjonuje. Ale odeszłam od działalności społecznej, kiedy spotkałam się z pytaniami *co ona z tego ma, że się udziela społecznie*, to postanowiłam swoją aktywność skierować na przedsiębiorczość. Dziesięć lat temu założyłam firmę, zajmuję się przetwórstwem rolno-spożywczym, dziś są lepsze warunki bo jest rolniczy handel detaliczny. Wtedy trzeba było przejść kontrole SANEPID, HACAP, etc. Przez osiem lat prowadziłam firmę teraz przeszłam na rolniczy handel detaliczny. W zasadzie to robi mój mąż, ja zostałam przy działalności gospodarczej. Prowadzę działalność około turystyczną. Przyjeżdżają do mnie grupy i pokazuję im jak

robimy kaszę, jak robimy mąki. Stowarzyszenie, które założyłam funkcjonuje, ale nie ma dotacji bo nie ma kto pisać projektów.”

- „W mojej gminie nie ma dużych przedsiębiorstw, to są jednoosobowe działalności albo firmy rodzinne. Kierunek, jaki przyjęliśmy w gminie – to tworzenie warunków do zakładania małych podmiotów działających w obszarze turystyki, bo to jest kierunek priorytetowy, to się łączy również z przetwórstwem. Teraz z inwestorem litewskim będziemy tworzyć firmę zajmującą to się OZE – budujemy biogazownię. Główna zasada u nas to jest taka, że podejmujemy działania w oparciu o lokalny potencjał, czyli w oparciu o to, co mamy. Czyli jest to przetwórstwo rolnicze, przemysł drzewny i turystyka. Realizowaliśmy OZE dla mieszkańców gminy kompleksowo, począwszy od projektowania, wszystkie sprawy myśmy załatwiali, mieszkańcy zapłacili tylko 15% udziału + VAT. Były to pompy ciepła, panele słoneczne, urządzenia do biomasy itp. Zakończyliśmy projekt i go rozliczyliśmy, 200 gospodarstw skorzystało z dotacji. Teraz okazuje się, że ludzie przychodzą, bo zobaczyli u sąsiada jak to działa i też chcieliby, żeby u niego w domu to założyć, ale kiedy myśmy namawiali ludzi, mieliśmy możliwości dla 600, to nie bardzo byli na to chętni. No i co? To jest przykład na to, że ludzie na wsi przyglądają się jak co działa i wtedy się przekonują, że to jest coś warte. Podobnie zrealizowaliśmy projekt związany z przydomowymi oczyszczalnią ścieków, to było połączone również z modernizacją gminnej oczyszczalni ścieków i budową przydomowych oczyszczalni ścieków. Robiliśmy to w imieniu mieszkańców i dla mieszkańców. Udział mieszkańców też był niewielki. Gmina załatwiała wszystko i mieszkańcy są zadowoleni. Bo to jest właśnie ten postęp cywilizacyjny. Podobnie z infrastrukturą drogową. Miejscowe targowisko cieszy się dużym zainteresowaniem, toczy się handel, do niedawna mieliśmy jeden dzień w tygodniu handlowy, a teraz dwa.”

Teza trzecia: Rolnictwo dominuje w gospodarce na obszarach wiejskich województwa lubelskiego, co znacznie ogranicza możliwości pozarolniczej aktywności gospodarczej. Nie mniej młodzi ludzie są gotowi podejmować ryzyko gospodarcze i zakładają firmy, jeżeli pojawia się możliwość uzyskania wsparcia.

- „Żeby dobrze żyć trzeba tyle zarabiać aby godnie żyć. To nie jest na wsi takie łatwe. Wybór działalności niezwiązanej z rolnictwem jest mocno ograniczony. Co można na wsi robić? Prowadzić hotele, gastronomię, świadczyć różne usługi, w tym inżynierskie – ten potencjał lokalny ogranicza możliwości, bo trzeba się koncentrować na tym, co jest tu lokalne. Dostępność miejsc pracy na lokalnym rynku, zwłaszcza dla młodych, jest mocno ograniczona.”
- „Co do przedsiębiorczości, to widać było w naborach dotyczących podejmowania działalności gospodarczej, było dużo wniosków. Młodzi nie boją się ryzyka chcą startować po te premie i otwierać działalność.”

Teza czwarta: Na wsi rodzi się coraz mniej dzieci, bo znacząco wzrosły koszty utrzymania. To powoduje, że zamykane są małe wiejskie szkoły. Pozostają budynki, które można zagospodarować na inne ważne cele społeczne.

- „Kiedyś było tak, że na wsiach rodziło się dużo dzieci, było dużo szkół, a teraz się to zmieniło i trudno jest utrzymać obiekt szkolny jak jest mało uczniów. Trzeba likwidować szkoły i dowozić uczniów. Jest mniej przedszkoli, mniej żłobków.”
- „U nas gmina wyszła z taką inicjatywą, że w miejscu takiej małej szkółki powstał dzienny dom seniora, który świetnie się sprawdza.”
- „Czasy się zmieniły i ja mam jedno dziecko, bo na tyle mnie stać. Jak ktoś kiedyś miał pięcioro dzieci to teraz ma troje, tak to się zmienia ze względu na koszty utrzymania.”
- „Szkoła nigdy nie była instytucją dochodową, do szkoły zawsze trzeba dołożyć i jakoś trzeba wygospodarować pieniądze, aby do szkoły dopłacić.”
- „Jeszcze o zamykaniu szkół – podobnie jak koledzy tu już mówili, my też mamy problem z brakiem uczniów. Mamy tylko jedną szkołę w gminie na 26 wsi, a uczniów jest około 350. Gmina rocznie dokłada około półtora miliona na jej utrzymanie. Natomiast postanowiliśmy, że budynki po zamkniętych szkołach będziemy zagospodarowywać. Właśnie w budynku po zamkniętej kilka lat temu szkole powstał Ośrodek Trzech Kultur. Pięknie obiekt odremontowany, ze środków z Unii Europejskiej – są trzy sale nawiązujące do trzech kultur. Każda sala jest urządzona w sposób taki, że nawiązuje do konkretnej kultury, a na poddaszu są sale przystosowane do prowadzenia warsztatów. Są warsztaty różne, i garncarskie, i tkackie, i ikonopisanie – tak, że kilkanaście różnych rodzajów zajęć można prowadzić. W drugim budynku, starym drewnianym zrobiliśmy mini skansen nazwaliśmy ten obiekt Ośrodek Kultury i Tradycji. Stara chata drewniana ze starymi sprzętami, łózkami, różnymi starymi maszynkami, kołowrotkami itp. Jest tam stary piec chlebowy, bardzo chętnie przyjeżdża młodzież i organizowane są warsztaty. Przyjeżdżają dzieciaczki pieką chleb, a w tym czasie idą na Klinice, tam sobie pobierają wodę źródlaną. Przy piecu czuwa pan, który ze śmietany robi maselko. Jak chleb się upiecze, to z tym maselkiem dzieci go degustują.”

Teza piąta: Obszary wiejskie województwa lubelskiego wyróżniają się dobrze rozwiniętą gospodarką rolną, atrakcyjnym środowiskiem przyrodniczym, bogactwem dziedzictwa kulturowego i troską, tak władz gminnych jak i mieszkańców o to dziedzictwo. Ważnym czynnikiem wyróżniającym społeczeństwo Lubelszczyzny jest jego pracowitość, otwartość i gościnność. Te cechy nadają ważne znaczenie czynnikom charakteryzującym województwo lubelskie.

- „Myślę, że moja gmina się wyróżnia, ze względu na dużą aktywność projektową – takich projektów, które nie tylko coś dają mieszkańcom, ale ich przede wszystkim aktywizują, angażują do udziału w realizacji różnych zadań. Utworzyłem klub seniora „Aktywna

jesień” dla osób starszych. Obszar gminy bogaty jest w walory przyrodnicze, historyczne etc. Tu jest wielokulturowość związana z wielowyznaniowością. U nas zachowały się zabytki, kościół rzymsko-katolicki, który funkcjonuje, cerkiew – mimo, że nie ma wyznawców prawosławia, to jest utrzymana, odremontowana i jest szacunek ludzi do tej kultury. Jest też synagoga żydowska. Mamy zatem bogaty potencjał kulturowy, zabytkowy, ale również bardzo ciekawe walory przyrodnicze. Co roku mamy spotkania trzech kultur, zapraszamy zespoły zagraniczne – ludzie przychodzą, uczestniczą w spotkaniach, koncertach w kościołach. Mimo, że u nas nie ma wyznawców prawosławia, to cerkiew jest pełna ludzi, bowiem przyjeżdża pop odprawia nieszpory i ludzie to traktują jak wydarzenie kulturalne. Później idziemy do synagogi żydowskiej i tam też odprawiane są obrzędy, degustacja potraw. Te trzy kultury nie dzielą społeczeństwa a łączą.”

- „Walory przyrodnicze to źródła i wąwozy – zagospodarowaliśmy wąwozy poprzez utworzenie ścieżek przyrodniczo-edukacyjnych, też poprzez pozyskanie środków z różnych funduszy. To duża atrakcja dla dzieci, ale i dorosłych. Jak się wchodzi w taki wąwóz to co kilkadziesiąt metrów jest tablica informacyjno-poglądowa, która mówi o lesie, o zwierzętach, o roślinności o drzewach. Dzieci mogą się pobawić, są na przykład puzzle i dobierają odcisk łapy do zwierzęcia, do którego pasuje. Są też ławeczki – można usiąść i odpocząć. Z walorów turystycznych utworzyliśmy narzędzia do edukacji przyrodniczej. Druga atrakcja to źródła bijące z ziemi – były zarośnięte krzakami, niewidoczne, a teraz je odkrywamy, tworzymy szlak źródeł i wąwozów i sukcesywnie te źródelka rewitalizujemy. Obudowujemy, udostępniamy wodę za pomocą wiader, żurawi itp., jak w przeszłości. Wąwozy i źródelka to duży potencjał, który nie był wykorzystany. Teraz mieszkańcy i turyści korzystają z tych atrakcji i uznają, że to jest *coś fajnego*.”
- „Jedną rzecz chcę dodać – by powiedzieć generalnie o społeczeństwie Lubelszczyzny, nawet szerzej tzw. ściany wschodniej. Znam wiele regionów, dużo jeździłem po Polsce, miałem do czynienia z różnymi ludźmi. Co cechuje wschód? Trzy rzeczy: pracowitość, otwartość i gościnność. Te trzy cechy są wyróżnikiem mieszkańców tego regionu.”
- „To, co nas wyróżnia, to historia, mamy Henryka Sienkiewicza, tu się urodził, tu był ochrzczony w kościele w Okrzei. No i mamy amonity, ewenement na skalę światową. Przyjeżdżają ludzie z zagranicy i handlują tym za grube pieniądze – tysiące dolarów. Wyszukują i zabierają. Szkoda, że nie ma zorganizowanych wykopalisk. Co prawda są organizowane jakieś drobne wystawki, ostatnio gmina próbuje coś z tym zrobić.”
- „Odnosząc się do swojej gminy mogę powiedzieć, że to co nas wyróżnia to środowisko przyrodnicze. To nasza perełka – środowisko naturalne. Nasza gmina leży na terenie Nadwieprzańskiego Parku Krajobrazowego, i jeśli trafiłaby się osoba, która chciałaby poprowadzić działalność gospodarczą związaną z czystością środowiska i turystyką, to jest tu potencjał do wykorzystania. Ale to dopiero raczkuje, jedyne co mamy, to spływy

kajakowe – kajaki zakupione dzięki środkom z LGD w ramach małych projektów. To są początki, ale brakuje jeszcze rozwiniętej infrastruktury.”

- „Głównym potencjałem województwa lubelskiego jest rolnictwo. Mamy na liście produktów tradycyjnych 217 zarejestrowanych produktów i jesteśmy na trzecim miejscu w Polsce pod względem liczby tych produktów. Natomiast nie potrafimy na tych produktach zarabiać, włączyć je do biznesu. Często produkty rejestrują KGW i nie są one dostępne dla szerszego klienta. Turyści, którzy do nas przyjeżdżają chcą smakować tych produktów. To jest problem, bo KGW nie podejmuje działalności gospodarczej. Mimo, że powstają inkubatory przetwórstwa spożywczego, to jednak nie spełnia to oczekiwań turystów, którzy chcieliby mieć do tych produktów dostęp. Turysta nie tylko chce sam spróbować, ale kupić i przywieść do siebie pamiątkę z regionu, obdarować swoich bliskich takim właśnie regionalnym produktem. To niewykorzystana nisza, którą powinniśmy się zająć.”
- „Jeszcze chcę coś dodać na temat potencjału naszego regionu. Tu jest potężny potencjał energetyczny – OZE. Mamy najlepsze nasłonecznienie w Polsce. Potężny potencjał w postaci odpadów z produkcji rolnej. Jesteśmy województwem o rozwiniętym rolnictwie. Natomiast są bariery – można o nich książkę napisać. Prawo energetyczne nie sprzyja OZE.”

W **części trzeciej**, stanowiącej zasadniczą część badania fokusowego główny akcent został położony na identyfikację zmian zachodzących na obszarach wiejskich, tzn. na rozwój gospodarczy, społeczny i środowiskowy oraz oceną wpływu LSR na te zmiany. Uczestnicy wywiadu zadeklarowali, że znają podejście LEADER, co ma znaczenie dla kolejnego wątku rozmowy.

Teza szósta: Podejście LEADER wprowadza ważne zmiany na obszarach wiejskich Lubelszczyzny. Dzięki wsparciu rozwija się przedsiębiorczość, aktywizują lokalne społeczności, ludzie się integrują, rosną społeczne kompetencje i budzi się ciekawość „świata”. Niestety, co najbardziej zniechęca wnioskodawców to biurokracja, różnorodność interpretacji przepisów, brak „odważnych” decyzji wspierających beneficjentów w podejmowaniu ryzyka projektowego.

- „LEADER na pewno jest skutecznym podejściem dla rozwoju obszarów wiejskich. Dzięki LEADER trochę tych środków na obszar trafia. Jestem przewodniczącym rady LGD i wiem jakie to ma znaczenie mimo, że są pewne ograniczenia w dysponowaniu przez LGD tymi środkami. To ma znaczenie, że kilkudziesięciu przedsiębiorców dostaje wsparcie po 100 tys. na rozwój firmy. Chętnych jest znacznie więcej niż my mamy możliwości. Te projekty są bardzo ciekawe, na początku były zwyczajne, np. założenie sklepu, teraz mamy projekty – można powiedzieć – rewelacyjne, dotyczą różnych spraw, oczywiście wpisują się w LSR. Taki ciekawy przykład dotyczył hodowli zwierząt

wykorzystywanych w terapii – koniki, kuce, to jest łączone z turystyką. Podobnie hodowla alpak – to też ciekawe. Jeszcze taki przykład jak zagroda przyrodnicza – np. produkcja sałaty na wodzie a nie w ziemi. Projekt „Pucuś” młoda pani wymyśliła firmę sprzątającą stosującą technologie ekologiczne w sprzątaniu. Projekty wykorzystujące lokalny potencjał, np. pani mieszkająca w okolicy zbiornika wodnego uruchomiła wypożyczalnię sprzętu wodnego. Również gminy i stowarzyszenia zrealizowały bardzo dużo projektów, które wpłynęły na wzrost aktywności lokalnych społeczności. Chcę jedynie podkreślić, że tych środków jest o wiele za mało.”

- „Chcę zwrócić uwagę na to, że LEADER odpowiada na potrzeby mieszkańców. Mieszkańcy mają oczekiwania, potrzeby, ale zazwyczaj brakuje pieniędzy, aby je zaspokoić. To nie są zawsze duże pieniądze, na przykład żeby coś ludziom pokazać, zabrać ich do Muzeum Wsi Lubelskiej. Jak trzeba zapłacić tylko 20 zł, to zapłacą i pojedą, czyli są gotowi coś od siebie dołożyć. Taki wyjazd to edukacja, integracja i rozrywka.”
- „Tyko żeby to nie było tak sformalizowane jak jest, chodzi mi o te wnioski, załączniki, rozliczenia, żeby to choć trochę uprościć.”

Teza siódma: Nie tylko pieniądze są ważne dla rozwoju obszarów wiejskich, ale przede wszystkim partnerstwo, które dysponuje tymi środkami finansowymi, które potrafi zidentyfikować oczekiwania społeczne, rozpoznać potrzeby przedsiębiorców i samorządów, zidentyfikować lokalny potencjał i zbudować strategię. Co istotne to następnie poprowadzić proces animacji dla zaangażowania się ludzi i podmiotów w realizację tej strategii oraz wspierać ich w realizacji swoich pomysłów. Takie LGD dysponują potencjałem ludzkim, który decyduje o ich sukcesie i prestiżu społecznym.

- „Nasze LGD oceniam bardzo dobrze! Przez tyle lat dobrze wykorzystano środki z PROW, ale też środki z Funduszu Szwajcarskiego – chyba niewiele LGD z niego korzystało. To były dość duże środki, udało się je rozliczyć, administracja nie była aż tak bardzo rozbudowana – beneficjenci to dobrze oceniają, podkreślając, że przydałby się jeszcze jeden taki program.”
- „Też oceniam nasze LGD pozytywnie. To, co zostało wykonane dzięki wsparciu z LGD to jest to namacalny dowód, że zostało zrobione dobrze dzięki LGD. Gdyby nie było LGD to byśmy nie mieli placów zabaw, świetlic, inicjatyw oddolnych pań z KGW, różnych stowarzyszeń itd.”
- „Bardzo duży wpływ na rozwój gminy ma LGD, bo między innymi powstało wiele nowych firm, które funkcjonują. Duży pozytywny wpływ LGD na aktywizację poprzez dofinansowanie różnych inicjatyw stowarzyszeń.”
- „Sam wiele zawdzięczam paniom z LGD – pomogły przygotować wnioski, a potem rozliczyć i to super, pewnie sam bym sobie nie poradził.”

Teza ósma: Podejście LEADER samo w sobie jest wartością. Poprzez fakt, że ludzie czują się „sprawcami” zmiany na lepsze w swoim środowisku, angażują się w proces tej zmiany, identyfikują się z tym *co robią* i z tym *co zrobią*. Wiedzą, że to jest ich zasługą i ich satysfakcją. Sama wysokość środków finansowych ma drugoplanowe znaczenie – ale ma!. Dlatego wszyscy uważają, że rozszerzenie podejścia LEADER na inne fundusze jest konieczne, bo zwiększy skalę zmiany na obszarach wiejskich, tej zmiany kreowanej przez mieszkańców, przez mieszkańców realizowanej oraz wpływającej na postawy ludzi w zmianie uczestniczących i ze zmiany korzystających.

- „Według mnie realizacja LSR przyczynia się do rozwoju mojej miejscowości – wystarczy spojrzeć na park: ludzie idą, wydeptują ścieżkę, nie koniecznie tak jak został położony chodnik – otóż ludzie najlepiej wiedzą, gdzie ten chodnik powinien się znajdować, tak żeby ludziom pasował. Tu jest odpowiedź – ludzie pokazują swoje potrzeby i na te potrzeby powinna być odpowiedź – tak jest w przypadku podejścia LEADER.

Wśród uczestników wywiadu raczej nikt nie ma wątpliwości, że to jest dobre podejście i, że powinno być rozszerzone na inne fundusze.

- „Niewątpliwie należy rozszerzyć podejście LEADER na inne fundusze np. FIO. Również RPO. Program „Maluch”, z tego programu budowane są żłobki.”
- „Różnica pomiędzy funduszem rolnym i innymi jest bardzo duża, przede wszystkim tam są dużo większe pieniądze. Na budowę targowiska dostaliśmy milion złotych. Z RPO dostaliśmy 6,5 mln złotych na rozwój przedsiębiorczości. Natomiast w metodzie LEADER to te mniejsze środki z LSR są pod większą kontrolą lokalnej społeczności. To mieszkańcy mają wpływ na co one zostaną przeznaczone. Te duże pieniądze są bardziej zorientowane na potrzeby określone przez władze gminy. Oczywiście to też wynika z potrzeb społecznych, ale w procesie dystrybucji ludzie już nie uczestniczą. Podejście LEADER ma więc ten walor aktywizujący, tworzący poczucie sprawstwa przez ludzi. Z środków LGD korzystają małe środowiska, lokalne organizacje i to jest pewna ważna wartość tego podejścia. Bo to ludzi aktywizuje, angażuje, oni wymyślają co chcą robić i na to otrzymują wsparcie, nie tylko finansowe, ale doradztwo itp. To jest ważne, to również uczy ludzi kreatywnego myślenia i działania.”
- „To aktywizowanie ma już miejsce na etapie budowania strategii, ileż było spotkań organizowanych w terenie, konsultacji i uzgodnień. I to była ta trójsektorowość, uczestniczyli przedstawiciele sektorów: i społecznego, i gospodarczego, i publicznego. W podejściu LEADER ludzie nie tylko mówią co chcieliby, aby było zrobione, ale sami się w to angażują. Natomiast w tych programach, gdzie są duże środki to inni robią to dla ludzi. Na przykład gmina – wójt zabiega o środki i gmina realizuje projekt, z którego mieszkańcy będą korzystać.”

- „To dokładnie tak jest, jak pozyskałem ten milion na targowisko, to musiałem wyłonić w przetargu firmę i ona zbudowała to targowisko. Ludzie nie uczestniczyli w tej budowie, choć z targowiska korzystają.”
- „Tak właśnie jest w podejściu LEADER „my decydujemy i my robimy” – wówczas mamy inny stosunek do tego co robimy – czujemy się z tym przedsięwzięciem związani, mamy z tego satysfakcję. Weźmy taki przykład: stowarzyszenie otrzymało 20 tys. z LGD na drobny remont świetlicy i co, całą kwotę przeznaczyli na zakup materiałów, a robotę wykonali sami – 15 do 20 osób pracowało przez dłuższy czas. To jest ta ważna cecha LEADER – sami robimy, dla siebie, przy okazji się integrujemy, budujemy społeczną solidarność. Jak policzyliśmy, to wartość pracy była dwa razy większa od dotacji. Oni potem są związani z tym, co zrobili.”
- „Jest to taki efekt „ławeczki sołeckiej” – jeżeli w danej społeczności ludzie sami coś robią, tę przysłowiową ławeczkę, to potem będą pilnować, żeby jej nikt nie zniszczył. Jeżeli ktoś przywiezie tę ławeczkę i postawi, to ona zostanie błyskawicznie zniszczona, bo ona nie jest nasza.”
- „U nas było to samo tylko, że z remontem remizy, skrzyknęliśmy się i wyremontowali, koszty remontu zleconego firmie byłyby dużo większe.”
- „Możliwe, że to nas wyróżnia, że wielu ludzi w lokalnym środowisku się angażuje, żeby coś zrobić. To mnogie zaangażowanie, to jest ten nasz kapitał społeczny.”
- „Mimo, że jest ta zazdrość sąsiedzka, to jednak potrafimy ze sobą współpracować jak trzeba coś konkretnego dla siebie zrobić.”
- „Ważne żeby był cel i przywódca!”
- „Niekoniecznie musi być przywódca. Myśmy się skrzyknęli – pięciu przedsiębiorców i złożyliśmy wniosek dotyczący współpracy przedsiębiorców. Na zasadzie *wszyscy za jednego, jeden za wszystkich*. Musieliśmy się tak zgrać, żeby każdy swoje zadanie wykonał w 100%, aby nie pogrzebać projektu – i udało się, jednak współpraca popłaca!”

Teza dziewiąta: Gmina przez to, że jest najbliżej ludzi najmocniej na nich oddziałuje. Gmina jest ludziom potrzebna, ale też ludzie są gminie potrzebni i ta wzajemna relacja sprawia, że gmina ma największy wpływ na rozwój obszarów wiejskich. Współpraca pomiędzy gminami jest sprawą naturalną, Pomiędzy gminą a powiatem współpraca jest uwarunkowana nie tylko względami merytorycznymi, ale czasem politycznymi. Fakt, że gminy są członkami LGD znacząco wzmocnił współpracę pomiędzy gminami.

- „Byłem 8 lat radnym. Wiem jak duża jest rola samorządu w rozwoju wsi. Nie czuję się na siłach, aby udzielić odpowiedzi. Obawiam się, że moja odpowiedź będzie niewiarygodna.”
- „Poziom gminy jest najważniejszy w strukturze samorządu terytorialnego, ponieważ stamtąd wychodzą wszystkie inicjatywy, a gmina ma zasoby, w tym dysponuje budżetem,

określa swoje strategie, plany i w nich lokuje potrzeby społeczne, ma też możliwość sięgania po środki zewnętrzne.”

- „Gmina jest najbliżej mieszkańców, ludzie ze swoimi sprawami, w tym oczekiwaniami przychodzą do gminy.”
- „Gmina ma potencjał, aby przygotować, poprowadzić projekt i go rozliczyć. Gmina, radni, wójt, sołtys mogą też zmobilizować mieszkańców do działania.”
- „Powiem tak, w każdym regionie jest trochę inaczej. Taka idealna współpraca powinna być harmonijna i powinni się wszyscy jakoś tam dogadywać, bo to są wspólne problemy i wspólne zadania. U nas było takie hasło: *Gmina – powiat, wspólna sprawa*. Okazuje się, że w powiecie wybory są bardziej polityczne, niż w gminie. My się polityką mniej zajmujemy niż w powiatach. I zdarza się, że władza powiatowa, jeżeli ci z gminy nie są w ich formacji, gorzej ich traktuje – powiedziałbym inaczej. Między gminami nie widzę takich podziałów. Jest współpraca. LGD sprawia, że ta współpraca jest silniejsza. W ramach LGD bardzo dobrze się nam współpracuje.

Teza dziesiąta: Warunkiem utworzenia LGD było zadbanie o reprezentację trzech sektorów wśród członków. Przedstawiciele sektorów starają się ze sobą współpracować nie tylko w ramach LGD, ale również przy realizacji projektów. Można stwierdzić, że współpraca jest, ale mogłaby być bardziej rozwinięta, a to miałyby wpływ na aktywność lokalnych społeczności.

- „Współpraca pomiędzy sektorami jest możliwa, i jest możliwa w ramach realizacji projektów. Sektorowość nie przeszkadza w realizacji wspólnych pomysłów, przedsięwzięć. Mieliliśmy projekt, w którym stowarzyszenie współpracowało z przedsiębiorcami realizując na przykład szlaki rowerowe, ścieżki *nordic walking*, szlaki konne.”
- „Nie mam zbyt dużych doświadczeń, w zakresie mojej działalności gospodarczej, we współpracy z gminą. Natomiast powinno funkcjonować coś takiego jak partnerstwo publiczno-prywatne. Mogę powiedzieć na przykładzie mojej gminy, że czegoś takiego nie ma. Każdy mówi, że jest PP-P, ale zaraz wchodzi prokurator. W Norwegii miałem możliwość zobaczyć obiekty zrealizowane przez gminę – lodowisko, olbrzymia szkoła, sortownia odpadów – oni to realizowali w ramach PP-P. Byłem pełen podziwu, że można takie projekty realizować. Przykładowo – projekt energetyczny realizowany był w ten sposób, że gmina zatrudniła przedsiębiorstwo, ale nie tak, że musi być jakiś przetarg, tylko zrobili rozeznanie rynku i przedsiębiorstwo przyjęło warunki gminy. Dzięki tej inwestycji obniżone zostały koszty energetyczne, a to przedsiębiorstwo miało zysk tylko z tej różnicy, tych oszczędności. Można? Można! A w Polsce musi być przetarg. Niby w Polsce można, ale każdy się boi.”

- „W zasadzie nie współpracuję z gminą, ale mam z nimi dobre kontakty. Z NGO też nie współpracuję. Jedynie to ze szkołami współpracuję. Organizuję dla uczniów różne warsztaty.”

Teza jedenasta: Ludzie sami z siebie mogą być aktywni, ale zazwyczaj jest jakiś podmiot, instytucja, który powoduje, że ludzie się uaktywniają. Te instytucje pomagają ludziom się organizować, wspierają ich w tym procesie. Na wsi najczęściej rolę takich instytucji wspierających organizowanie się mieszkańców odgrywają instytucje sektora publicznego; urzędy gmin, domy kultury placówki oświatowe itp.

- „W moim przypadku to gmina (w zasadzie Urząd Gminy) jest tą instytucją, która w największym stopniu wpływa na aktywność mieszkańców naszych wsi. To pracownicy gminy zachęcali ludzi, aby zakładali stowarzyszenia. Organizowaliśmy spotkania, szkolenia i przygotowywaliśmy mieszkańców do tworzenia stowarzyszeń wskazując, że między innymi będą mogli z Programu LEADER skorzystać. I tak się stało, że kilka, a nawet kilkanaście stowarzyszeń powstało. Udzielaliśmy również pomocy prawnej przy zakładaniu stowarzyszeń.”
- „U nas Centrum Kultury ma bardzo duży wpływ na ludzi, na ich aktywność. Szkoła na przykład pomogła utworzyć koło seniorów, które spotyka się, występuje, bierze udział w imprezach gminnych, ale też poza gminą. Ale głównym liderem jest wójt i Urząd Gminy.”
- „Właśnie dzięki domom kultury powstają różne grupy zainteresowań. Podobnie działają szkoły.”

Teza dwunasta: Gminy ze sobą współpracują, co w konsekwencji prowadzi do poznawania się i współpracy mieszkańców różnych gmin. Podejście LEADER poprzez działanie nazwane Projekty Współpracy nadało nowego znaczenia kontaktom pomiędzy społecznościami różnych gmin. Współpracują nie tylko gminy i mieszkańcy z obszaru jednej LGD, ale również mieszkańcy różnych LGD z kraju i z zagranicy.

Na obszarze nie ma specjalistycznych instytucji zajmujących się wspieraniem organizacji pozarządowych.

- „Integracja najlepiej się udaje gdy realizujemy jakieś przedsięwzięcie, wspólne projekty. Mieliśmy taki projekt realizowany wspólnie przez kilka gmin sąsiadujących z gminą ukraińską. Projekt dotyczył zbiorników wodnych, atrakcji turystycznych itp. jak coś się działo w mojej gminie, to ludzie z innych gmin przyjeżdżali, były wspólne konferencje, spotkania, festyny itd. A my jeździliśmy do tych innych gmin – to był dobry moment na nawiązywanie współpracy.”
- „Dzięki LGD – to z ich inicjatywy – co roku organizujemy turniej gmin. Każdego roku w innej gminie. To bardzo mocno wpływa na integrację mieszkańców naszych gmin

skupionych w LGD. W ramach tych turniejów jest szereg zawodów sportowych, imprez widowiskowych, konkursów itp. To jest taki *fajny festyn*, który integruje ludzi.”

- „Sama LGD jest właśnie takim integratorem. Tu dużą rolę odgrywiają projekty współpracy pomiędzy różnymi LGD.”

Teza trzynasta: Ludzie angażują się w sprawy lokalne pod warunkiem, że cel działania jest im bliski. Są wówczas gotowi zrobić coś społecznie, bo wiedzą, że wynik ich pracy będzie służył im i ich bliskim. Aby taka aktywność się wyzwoliła, niezbędny jest lokalny lider, osoba, która językiem zrozumiałym dla mieszkańców, opowie co można wspólnie zrobić i co z tego będą mieć mieszkańcy.

- „Jak się pojawia wspólny cel to mieszkańcy się aktywizują, włączają do realizacji. Taki przykład, w jednej wsi wybrana została nowa sołtyska – 30 parę lat. Poprzednio nic się nie działo. Poprzednik nie miał pomysłu jak zaktywizować społeczność wsi. Nowa sołtyska zaproponowała, by wyremontować świetlicę. Ja (gmina) dałem pieniądze, a sołtyska zadeklarowała, że ludzie pomalują świetlicę. Przekazałem pieniądze na farbę, a sołtyska ogłosiła, że w tym dniu będzie malowanie. O wskazanej godzinie nikt na malowanie nie przyszedł. Co robi sołtyska, bierze drabinę, otwiera drzwi szeroko i maluje. Przychodzi trzech takich ze sklepu, zaglądają – *co tu Pani robi*, a ona ich zbesztala, że sama maluje, a oni piwo piją. I oni zadeklarowali, że jutro przyjdą. I te chłopaki, jak wytrzeźwieli, to na drugi dzień przyszli. Następnego dnia już przyszło dziesięciu. Później zrobiła podsumowanie, zaprosiła ludzi i poprosiła, aby każdy coś w koszyczku przyniósł. Zaprosiła proboszcza. Na podsumowanie przyszło prawie 50 ludzi. Trochę pobalowali i tak przełamała się niechęć do wspólnego działania. Ludzie sami proponowali, co by tu jeszcze zrobić – i teraz mogę powiedzieć, że świetlica jest perełką.”
- „To jest tak, jeżeli chodzi o mieszkańców – im ich bliżej sprawa dotyczy, to oni się zaangażują. Ale jak już sprawa dotyczy szerszej grupy, np. całej gminy, to ludzie nawet na konsultacje nie przychodzą. Ludzie są chętni coś zrobić, jeżeli to bezpośrednio ich dotyczy.”

Teza czternasta: LGD w swych LSR ma zapisane cele dotyczące dziedzictwa przyrodniczego i jego ochrony. Bardzo często wśród kryteriów oceny i wyboru operacji do wsparcia znajdują się te związane z wpływem realizowanego projektu na środowisko przyrodnicze, a także te sprzyjające przeciwdziałaniu zmianom klimatu. Nie mniej, to nie LGD została powołana do ponoszenia odpowiedzialności za ochronę środowiska przyrodniczego, ale wyspecjalizowane podmioty.

- „Czy LGD ma wpływ na środowisko przyrodnicze i czy ochrona środowiska powinna być finansowana przez takie programy jak LEADER? zdecydowanie tak. Mówiłem o środowisku przyrodniczym w kontekście turystyki, ale tu potrzebna jest na przykład

edukacja, konkretne działania służące ochronie środowiska – tu LEADER mógłby się przydać.”

- „Szeroko pojęta ochrona środowiska, to nie tylko jest wytyczanie ścieżek, ale takie ważne kwestie, jak ograniczenie emisji CO₂ do atmosfery. Rewitalizacja parków itp. – jak najbardziej.”
- „Starajmy się zachować przyrodę w jakimś dobrym stanie. Moje stowarzyszenie wiele robi dla edukacji przyrodniczej – otrzymałem pośrednio wsparcie z LGD na te działania. Jak robiłem projekt dotyczący ścieżki rowerowej, to wpisywałem działania edukacyjne.”

Teza piętnasta: Wiedza na temat systemu ochrony środowiska przyrodniczego wymaga uzupełnienia. Ludzie zaangażowani w działalność LGD, zwykle wszystkie zadania odnoszą do możliwości swojego partnerstwa, w tym również zadania związane z ochroną środowiska przyrodniczego. Wskazane byłoby, aby zwiększyć współpracę LGD z podmiotami powołanymi do ochrony przyrody, wówczas zaangażowanie samej LGD i jej beneficjentów w te sprawy znacznie by się zwiększyło.

- „Są przecież te różne fundusze ochrony środowiska.”
- „Wody Polskie – na razie to tylko z nimi są same kłopoty.”
- „Jest teraz program, który obejmuje budowę kanałów technologicznych przy budowie dróg – choć to bardzo utrudnia budowę dróg gminnych.”

W ostatniej części, będącej również elementem części zasadniczej badania, rozmowa koncentrowała się wokół oczekiwań beneficjentów względem przyszłości. Na pytanie o to, czy LGD w nowej perspektywie programowej 2021-2027 powinny dalej realizować LSR – gremialna odpowiedź brzmiała, *koniecznie! To jest oczywiste. Jak byśmy mieli realizować te małe zadania? Odgórnie ludziom narzucać, co mają robić? Nie psuć tego co jest dobre!*

Teza szesnasta: Jest dość powszechne oczekiwanie, że podejście LEADER będzie kontynuowane po 2020 roku. Nie mniej należałoby dokonać zmian w zakresie procedur, zwłaszcza w systemie oceny wniosków o przyznanie pomocy i rozliczania operacji. Mimo tych uwag, podejście LEADER jest bardzo pozytywnie oceniane przez beneficjentów.

- „LGD powinna mieć większą samodzielność w dysponowaniu środkami. Jakoś trzeba by podzielić role pomiędzy LGD i SW, aby nie robić tego samego podwójnie najpierw ocena i wybór przez LGD, a potem sprawdzanie przez SW i tak jakby ponowna ocena.”
- „Chodzi o to, aby była bardziej partnerska współpraca LGD z SW.”
- „Jeżeli LGD ocenia wnioski, to w LGD powinniśmy te wnioski rozliczać. Bo to jest tak, że LGD się napracuje, my się napracujemy, a potem to idzie do SW i wszystko trzeba robić od nowa. I cała praca LGD jest marnowana. Potem jest trochę tak, że: *LGD wszystko źle zrobiła, a beneficjent chciał wyłudzić pieniądze.* Wiem, że tak nie jest, ale tak to

czasem wygląda w opinii SW. Uważam, że kompetencje LGD są mocno ograniczone, w zasadzie do organizowania naborów. Ta cała oddolność kończy się na złożeniu wniosku. Projekt to organizm żywy, wcale nie jest tak, że to co się napisało, za pół roku nie ulegnie zmianie.”

- „Napisałem, w swoim projekcie, że będę miał tylko samozatrudnienie, ale okazało się, że jest dużo roboty i wystąpiłem do marszałka z pytaniem czy będę mógł dodatkowo zatrudnić pracownika – oczywiście odpowiedź była pozytywna, ale to trwało 2-3 miesiące, a w biznesie *czas to pieniądz*.”
- „Jako jedyni w województwie – pięciu przedsiębiorców – złożyliśmy wniosek na projekt sieciowy, to czekaliśmy na jego ocenę przez SW dwa lata. Jak otrzymaliśmy pierwsze wezwanie do usunięcia błędów, to nawet nie pamiętaliśmy, co tam w tym wniosku było napisane – realia biznesowe radykalnie się zmieniły. Kiedy przystępowaliśmy do jego realizacji, to część zaplanowanych działań straciło swoją aktualność, a trzeba było je robić.”
- „Czyli musi nastąpić uproszczenie procedur, szybsza ocena.”

Teza siedemnasta: Nowe kierunki wsparcia zasygnalizowane przez uczestników wywiadu to głównie rolniczy handel detaliczny oraz ochrona środowiska. Jednocześnie należałoby pomyśleć o powrocie do wsparcia agroturystyki. W każdej z tych inicjatyw należy dokonać głębszej analizy i wykorzystując doświadczenie z przeszłości wyeliminować „słabe” punkty, aby nie dochodziło do nieprawidłowości.

- „Jeżeli chodzi o nowe kierunki wsparcia realizowanego przez LGD, to myślę, że to co jest nowe, czyli rolniczy handel detaliczny (RHD) – tu można by pomyśleć o wsparciu dla rolników. Bo to jest dość ważna sprawa dla rolników, ale oni niekoniecznie wiedzą co i jak robić. To nie jest działalność gospodarcza, ale ma cechy takiej działalności. Czyli rolnik dziś nie może otrzymać wsparcia, ale warto pomyśleć jak to zmienić – żeby rolnik z zarejestrowanym RHD mógł otrzymać wsparcie. Trochę podobnie jak kiedyś wspierane były gospodarstwa agroturystyczne. Rozważyć należy jak przywrócić wsparcie dla agroturystyki eliminując nieprawidłowości, które występowały w latach 2007-2013.”
- „Jestem za wsparciem rolników z RHD, ale oni muszą spełnić określone kryteria, aby uniknąć naciągania. Można też rozważyć szersze wsparcie dla działań w zakresie ochrony środowiska.”

Teza osiemnasta: Wielofunduszowość jest zdaniem zdecydowanej większości uczestników wywiadu szansą na zwiększenie oddziaływania LGD na lokalny rozwój. To, co istotne, to fakt, że większe środki finansowe zostałyby skierowane do lokalnych społeczności, a to wpłynęłoby na zwiększenie ich aktywności, również w nowych kierunkach do tej pory niewspieranych przez LGD.

- „Zdecydowanie tak – jestem za wielofunduszowością, bo zwiększyłyby to oddziaływanie LGD na rozwój lokalny, m.in. poprzez nowe możliwości wspierania dodatkowych działań.”
- „Więcej środków i więcej ludzi, a także podmiotów mogłoby skorzystać ze wsparcia. Poszerzyłby się też zakres tego wsparcia. Więcej działań dotyczących ochrony środowiska.”
- „Nie bardzo wiem.”
- „Wzmocniłaby się ochrona środowiska.”
- „Więcej można by zrobić w zakresie rozwoju społecznego.”
- „Można by włączyć szerzej do programu działalność kulturalną, a także profilaktykę zdrowotną.”
- „Myślę, że więcej działań można by podejmować w zakresie zapobiegających zmianom klimatu.”

Teza dziewiętnasta: Lubelskie LGD są przygotowane do przyjęcia nowych zadań wynikających z wielofunduszowych strategii, których oczekują. W partnerstwach jest przygotowana kadra potrafiąca sprostać nowym wyzwaniom.

- „Nasze lubelskie LGD mają odpowiednie zasoby kadrowe, aby realizować więcej zadań. Mają również duże doświadczenie we współpracy z lokalnymi społecznościami.”
- „Wystarczająco duże zasoby mają nasze LGD, a jak trzeba będzie to pozyskają nowe.”
- „To należy mocno podkreślić, że LGD ma dobrych pracowników, biura bardzo dobrze pracują.”

Na tym rozmowę zakończono – moderator podziękował za aktywny udział wszystkim uczestnikom zogniskowanego wywiadu grupowego.

6.3. Opinie przedstawicieli LGD – wyniki badania ankietą audytoryjną

Ważnym elementem przygotowywanej ekspertyzy była realizacja badań z wykorzystaniem techniki ankiety audytoryjnej. Jej głównym celem była możliwość zebrania anonimowych odpowiedzi na temat roli i znaczenia LGD w rozwoju gospodarczym i społecznym wiejskich społeczności na terenie województwa lubelskiego. Respondentami byli pracownicy biur i członkowie zarządów LGD województwa lubelskiego. Przedstawiciele wszystkich 22 LGD działających na terenie województwa lubelskiego wypełnili ankietę. Wśród 22 respondentów było 16 kobiet i 6 mężczyzn. Wszyscy respondenci legitymowali się wyższym wykształceniem, były to osoby w średnim wieku, 13 osób w wieku 35-44 lata, siedem w wieku 45-54 i dwie osoby w wieku 25-34 lata. W zdecydowanej większości respondenci posiadają duże doświadczenie w pracy w LGD, 15 z nich pracuje w LGD ponad 10 lat, cztery osoby 6-10 lat, dwie osoby 3-5 lat i jedna do 2 lat. Osoby biorące udział w badaniu są wysokiej klasy ekspertami, znającymi bardzo dobrze funkcjonowanie Programu LEADER na obszarach wiejskich. Zespół ekspercki proponując takie narzędzie

w przygotowywanej ekspertyzie założył, że anonimizacja treści wypowiedzi daje swobodę odpowiedzi respondentom i dlatego w połączeniu ze zogniskowanymi wywiadami grupowymi (FGI) będzie ważnym elementem zaprojektowanych badań. Przedstawione w opracowaniu wyniki ankiety audytoryjnej są zbiorczym omówieniem wszystkich zebranych odpowiedzi.

Pierwszym zagadnieniem, o które zapytani zostali respondenci była ich ogólna ocena różnych wymiarów życia na terenie działania LGD. W tym celu badani mieli odpowiedzieć na pytanie: *Które dziedziny życia na obszarze działania Pana/i LGD funkcjonują najlepiej, a które najgorzej?* Odpowiedzi respondentów były bardzo zróżnicowane, co może świadczyć o występujących różnicach pomiędzy regionami wewnątrz województwa lubelskiego. Jednak istnieją dwie prawidłowości w analizowanych odpowiedziach. Za najlepiej funkcjonującą dziedzinę życia należałoby uznać w wymiarze gospodarczym rolnictwo i handel. W wymiarze społecznym najczęściej padała odpowiedź *dobrze funkcjonująca infrastruktura społeczna*. Jako przykłady respondenci wymieniali samoorganizację starszych osób i aktywność oddolną mieszkańców. Dla części respondentów *turystyka* była również taką dobrze funkcjonującą dziedziną życia. Do tych gorzej funkcjonujących dziedzin życia respondenci zaliczyli problem z rozwojem przedsiębiorczości, problemy z transportem wynikające ze słabej infrastruktury drogowej, słabą aktywizację zawodową i nie najlepiej zorganizowaną służbę zdrowia. Musimy w tym miejscu zaznaczyć, że tych najgorzej funkcjonujących dziedzin życia było więcej niż tych najlepiej. Tak jak wcześniej pisaliśmy, w części ankiet występowały przeciwstawne opinie. Taką kontrowersyjną dziedziną życia w województwie lubelskim jest turystyka. Na obszarze działania części LGD jest ona zaliczana do dziedzin najlepiej funkcjonujących, a dla części LGD najgorzej.

W kolejnym pytaniu poprosiliśmy respondentów o ocenę czynników wpływających na jakość życia mieszkańców. Respondenci mieli za zadanie ocenić spośród szeregu trzydziestu zaproponowanych w kafeterii odpowiedzi czynników mających wpływ na jakość życia mieszkańców obszaru funkcjonowania LGD, na ile mają one pozytywny, a na ile negatywny wpływ (tabela 6.1).

W pierwszej kolejności warto zauważyć, że jedynie trzy czynniki otrzymały średnią ocen powyżej 4, mianowicie dostęp do Internetu (4,27), liczba szkół (4,1) oraz infrastruktura społeczna (świetlice, place zabaw, boiska, etc.). Nie były to jednak jedyne odpowiedzi, dla których wartość najczęściej występująca (dominanta) osiągnęła ocenę 4 (najczęściej występującej oceny 5 nie osiągnęła żadna z wymienionych kategorii odpowiedzi). Wśród czynników, które były najczęściej oceniane na „4” zaliczyć należy – obok już wspomnianych – inicjatywy służące kultywowaniu lokalnej tradycji (średnia 3,64), dostęp do zajęć pozaszkolnych dla dzieci i młodzieży (średnia 3,05) oraz ogólnie jakość życia mieszkańców (średnia 3,64). Ta ostatnia odpowiedź odnosiła się do ogólnej oceny jakości życia mieszkańców w opinii badanych. Jest to o tyle istotna odpowiedź, że daje pewien obraz udzielanych szczegółowo odpowiedzi, które analizowane osobno nie dałyby tak pozytywnego

wyniku. Można zatem powiedzieć, że o ile w szczegółach badani umiarkowanie oceniają wpływ poszczególnych aspektów na jakość życia (jest on raczej umiarkowany i negatywny), tak w ogólnej ocenie uważają, że jakość życia na tych terenach jest relatywnie wysoka.

TABELA 6.1. OCENA CZYNNIKÓW WPŁYWAJĄCYCH NA JAKOŚĆ ŻYCIA MIESZKAŃCÓW OBSZARÓW OBJĘTYCH DZIAŁANIEM BADANYCH LGD WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO – OPINIE BADANYCH

Czynniki wpływające na jakość życia mieszkańców	Ocena	
	średnia	modalna
Funkcjonowanie komunikacji publicznej	2,5	2
Jakość i ilość dróg	3,45	3
Liczba szkół	4,1	4
Liczba przedszkoli, żłobków	3,27	3
Dostęp do Internetu	4,27	4
Dostęp do kursów i szkoleń dla dorosłych	3,05	3
Dostęp do zajęć pozaszkolnych dla dzieci i młodzieży	3,05	4
Oferta kulturalna skierowana do dzieci i młodzieży	3,14	3
Oferta sportowa skierowana do dzieci i młodzieży	3,5	3
Oferta kulturalna skierowana do dorosłych	3,14	3
Oferta sportowa skierowana do dorosłych	2,96	3
Infrastruktura społeczna (świetlice, place zabaw, boiska, etc.)	4,09	4
Rozwój turystyki w regionie	3,23	3
Ścieżki rowerowe/turystyczne	3,32	3
Inicjatywy służące kultywowaniu lokalnej tradycji	3,64	4
Przedsiębiorczość w regionie	3,55	3
Promocja produktów lokalnych	2,86	2
Liczba gospodarstw produkujących zdrową żywność	2,23	2
Zdrowie mieszkańców	2,9	3
Wpływ mieszkańców na to, co dzieje się w gminie	2,64	3
Rola organizacji pozarządowych w rozwoju regionu	3,44	3
Skala bezrobocia	3,09	3
Wykorzystywanie odnawialnych źródeł energii	3,09	3
Świadomość ekologiczna mieszkańców regionu	2,77	3
Dbłość o zabytki	3,14	3
Dbłość o środowisko przyrodniczo-krajobrazowe	3,14	3
Sytuacja osób niepełnosprawnych	2,76	3
Wsparcie dla bezrobotnych, osób z trudną sytuacją ekonomiczną	3,23	3
Pomoc dla osób starszych, po 60 roku życia	3,19	3
Ogólnie jakość życia mieszkańców	3,64	4

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietą audytoryjną, 2020.

Uwaga: Ocena została dokonana w skali 5-stopniowej, gdzie 1 – oznacza ocenę najmniej pozytywną, a 5 – ocenę najbardziej pozytywną.

Rozbieżności między średnią ocen poniżej 4, a modalną wynoszącą 4 należy tłumaczyć dużymi rozbieżnościami w udzielanych odpowiedziach. Zatem w przypadku zarówno inicjatyw służących kultywowaniu lokalnej tradycji, dostępu do zajęć pozaszkolnych dla

dzieci i młodzieży, tak i w przypadku ogólnej oceny z jakości życia należy mieć na uwadze, że wśród odpowiedzi często pojawiały się oceny niskie.

Najczęściej, badani oceniali wpływ czynników jako umiarkowany (ocena 3), co potwierdzają zbieżności w wartości średniej i modalnej w większości przypadków. Do tych odpowiedzi zaliczyć należy jakość i ilość dróg, liczbę przedszkoli i żłobków, dostęp do kursów i szkoleń dla dorosłych, ofertę kulturalną skierowaną do dzieci, młodzieży i dorosłych, ofertę sportową skierowaną do dzieci, młodzieży i dorosłych, rozwój turystyki w regionie, ścieżki rowerowe/turystyczne, przedsiębiorczość w regionie, rolę NGO w rozwoju regionu, skalę bezrobocia, wykorzystywanie odnawialnych źródeł energii, dbałość o zabytki oraz środowisko przyrodniczo-krajobrazowe, wsparcie dla bezrobotnych, osób z trudną sytuacją ekonomiczną, a także pomoc dla osób starszych po 60 roku życia.

Inaczej sytuacja przedstawia się w kilku przypadkach, gdzie wartość średnia została obliczona na >3 , natomiast modalna wskazuje na najczęściej występującą ocenę 3. Analogicznie do wyżej omówionej sytuacji, tak i tutaj wytłumaczeniem tego stanu rzeczy jest relatywnie spora ilość odpowiedzi zdecydowanie niższych od modalnej, co spowodowało obniżenie wartości średniej. Można zatem powiedzieć, że badani w tych aspektach relatywnie często oceniają negatywnie dany aspekt. Omawiana sytuacja dotyczy czterech czynników, mianowicie zdrowia mieszkańców, wpływu mieszkańców na to, co dzieje się w gminie, świadomości ekologicznej mieszkańców regionu oraz sytuacji osób niepełnosprawnych. Wreszcie, pozostaje grupa trzech aspektów, które rozważając zarówno wartość średnią jak i modalną wskazują na negatywną ocenę ich oddziaływania na jakość życia. Są to: funkcjonowanie komunikacji publicznej, promocja produktów lokalnych oraz liczba gospodarstw produkujących zdrową żywność.

Analiza zróżnicowania ocen w obrębie zarówno czynników ocenionych generalnie pozytywnie, jak i tych, których ocena wskazuje na neutralną ocenę nie pozwala wyodrębnić kategorii właściwych dla danej grupy. Taka sama sytuacja dotyczy także aspektów ocenionych negatywnie. Warto jednak zwrócić uwagę na szereg czynników pod względem tego, którymi z nich do tej pory zajmowały się LGD. Analiza pokazuje, że na pięć czynników z grupy pozytywnie ocenionych, trzema zagadnieniami LGD zajmowały się w ramach wdrażania LSR (inicjatywy służące kultywowaniu lokalnej tradycji, infrastruktura społeczna, świetlice, place zabaw, boiska, etc., dostęp do zajęć pozaszkolnych dla dzieci i młodzieży), natomiast w dwóch przypadkach, są to czynniki, na które LGD nie miały wpływu (dostęp do Internetu, liczba szkół). W przypadku czynników ocenionych umiarkowanie, analiza wskazuje, że na 19 czynników (włączając te, których średnia wskazuje na negatywną ocenę, a modalna na umiarkowaną), lokalne grupy działania zajmowały się około połową, a wśród nich: oferta kulturalna skierowana do dzieci i młodzieży, oferta sportowa skierowana do dzieci i młodzieży, oferta kulturalna skierowana do dorosłych, oferta sportowa skierowana do dorosłych, rozwój turystyki w regionie, przedsiębiorczość w regionie, wpływ mieszkańców na to, co dzieje się w gminie, rola organizacji pozarządowych w rozwoju regionu, skala

bezrobocia, wsparcie dla bezrobotnych, osób z trudną sytuacją ekonomiczną, pomoc dla osób starszych, po 60 roku życia. W przypadku czynników negatywnie ocenionych sytuacja jest podobna, tzn. na trzy czynniki, jednym (promocja produktów lokalnych) LGD zajmowały się, a dwoma nie.

Reasumując, trudno wskazać na kategorie czynników, które wymagają specjalnej uwagi w przyszłym planowaniu rozwoju lokalnego. **Lokalne Grupy Działania, które chcą całościowo zajmować się rozwojem lokalnym powinny zatem realizować wszechstronne projekty komplementarne względem siebie, wykorzystując posiadane zasoby.** Dla przykładu, wysoko ocenione inicjatywy służące kultywowaniu lokalnej tradycji kontrastują z najniżej ocenionymi promocją produktów lokalnych oraz liczbą gospodarstw produkujących bezpieczną żywność. Oznacza to, że o ile incydentalne wydarzenia mają zdaniem badanych wpływ na jakość życia mieszkańców, tak nie można mówić o jakichś systemowych i trwałych rozwiązaniach, które uwzględniałyby tradycyjnie rolniczy charakter omawianego obszaru. Kolejnym przykładem konieczności działań komplementarnych jest kwestia infrastruktury drogowej, której jakość i ilość została oceniona umiarkowanie, natomiast funkcjonowanie komunikacji publicznej negatywnie. Jest to kolejny obszar, który warto potraktować całościowo, zważając na potrzeby mieszkańców, a nie jedynie tranzyt.

Analizując sytuację społeczno-gospodarczą na obszarach wiejskich w województwie lubelskim poprosiliśmy respondentów o odpowiedź na następujące pytanie: *Jakie działania uważa Pan/i za najpilniejsze dla obszaru, na którym funkcjonuje Pana/i LGD? Na co w pierwszej kolejności powinno się przeznaczyć środki finansowe?* Podobnie jak we wcześniejszych pytaniach większość respondentów jest zgodna, że środki finansowe powinny być skierowane na wsparcie i rozwój wiejskiej przedsiębiorczości. Kolejne działania, na jakie powinny zostać przeznaczone środki finansowe to wsparcie turystyki i produktów lokalnych. Równie ważnym obszarem jak poprzedni, zdaniem respondentów jest problem jakości i ilości infrastruktury drogowej. W ramach tego zagadnienia można włączyć odpowiedzi postulujące, przeznaczenie środków finansowych na poprawę systemu komunikacji publicznej. Trzecim ważnym obszarem, na który powinny być zdaniem badanych przeznaczone środki finansowe są organizacje pozarządowe, a szczególnie takie, które działają na rzecz osób starszych. Tu widoczne są echa zauważalnego procesu demograficznego zachodzącego na obszarach wiejskich jakim jest starzenie się populacji mieszkańców wsi.

W dalszej części badań zadaliśmy pytanie: *Jakie grupy społeczne powinny zostać wsparte w pierwszej kolejności na obszarze działania Pana/i LGD?* Można powiedzieć, że respondenci konsekwentnie wiązali odpowiedzi o najpilniejsze działania z określonymi grupami społecznymi. Jako najważniejszą grupę społeczną wymagającą wsparcia respondenci uznali przedsiębiorców. Drugą grupą równie często wymienianą była młodzież, a szczególnie ta wchodząca na rynek pracy. Do tej listy należy dodać osoby działające w pozarządowych organizacjach, producenci lokalni, osoby starsze, bezrobotni, osoby zamierzające podjąć pracę, kobiety, a szczególnie matki z małymi dziećmi.

Na koniec tej serii pytań chcieliśmy się dowiedzieć, jakie dziedziny życia powinny być wspierane, a na które w tej perspektywie finansowej w programie LEADER nie przewidziano środków. Dlatego zadaliśmy pytanie: *Czy na terenie działania Pana/i LGD są takie dziedziny, które należałoby wspomagać, ale nie jest możliwe ich finansowanie z programu LEADER? Proszę wymienić, jakie?* Pierwszą rzeczą, o której chcemy wspomnieć jest duża różnorodność wymienianych przez respondentów dziedzin życia. Dokładna analiza odpowiedzi na tak postawione pytanie pozwala na sformułowanie ważnej tezy na temat programu LEADER. W obecnej perspektywie finansowej zakres obszarów objętych finansowaniem w ramach LSR jest zbyt wąski. Ważnym wnioskiem płynącym z analizy odpowiedzi jest fakt, że zdecydowana większość respondentów wymieniała co najmniej trzy dziedziny życia, na które powinny być skierowane środki z LGD. **Do najczęściej wymienianych dziedzin życia, na które chcieliby przeznaczyć środki w przyszłej perspektywie finansowej zaliczyć można: pomoc społeczną, pomoc osobom starszym, opiekę medyczną, ochronę środowiska, szkolenia zawodowe, budowę dróg (w jednym przypadku nawet sieci kolejowej), stołówki publiczne, ekologię, ochronę zabytków, wsparcie przedsiębiorców w małych gospodarstwach rolnych.**

Z analizy odpowiedzi na te trzy pytania można wysnuć wniosek, że **najważniejszym obszarem życia mieszkańców obszarów wiejskich w województwie lubelskim jest problem rozwoju przedsiębiorczości.** Finansowanie takich działań powinno być kierowane bezpośrednio do przedsiębiorców, ale również do otoczenia, w którym prowadzą swoją działalność. Drugim ważnym obszarem, na którym powinny być skupione działania jest szeroko rozumiana **sfera społeczna.** Mieszczą się tu działania związane z pomocą społeczną, ale również działania aktywizujące różne grupy społeczne, np. osoby starsze. Uczestnicy badania wskazali również takie obszary, które powinny być finansowane w przyszłej perspektywie w ramach wdrażania LSR. Na podstawie analizy odpowiedzi, trudno jest wskazać jakiś jeden obszar finansowania działań. **Respondenci wskazali różne obszary, które należy wspomagać i to wydaje się być ważnym argumentem** przemawiającym za wielofunduszowością programu LEADER w przyszłej perspektywie finansowej.

Bardzo ważną kwestią, którą poruszyliśmy w dalszej części badań było wykazanie doświadczenia w realizacji projektów związanych z różnymi obszarami życia społecznego. We wcześniejszych analizach respondenci wykazali się swoją wrażliwością na problemy społeczne w wielu wymiarach. Ciekawe zatem są odpowiedzi na pytanie, czy ta wrażliwość na różne problemy społeczne ma swoje poparcie w ich doświadczeniu przy realizacji różnorodnych projektów. Wyniki badań prezentuje tabela 6.2.

TABELA 6.2. DOŚWIADCZENIE RESPONDENTÓW W REALIZACJI PROJEKTÓW PRZEZ LGD

Cele realizowanych przez LGD projektów	Liczba wskazań
Wzrost integracji społecznej	19
Zwiększenie dostępu do zatrudnienia osób pozostających bez pracy	16
Promowanie przedsiębiorczości	15
Wsparcie dla małych i średnich przedsiębiorstw	13
Rozwój obszarów rewitalizowanych	3
Wsparcie wytwarzania i wykorzystania energii ze źródeł odnawialnych	3
Poprawa jakości usług medycznych i społecznych	1
Poprawa efektywności energetycznej w budownictwie	1
Dbłość o dobry stan wód powierzchniowych i podziemnych	0
Poprawa komunikacji	0

Źródło: opracowanie własne, na podstawie badań ankietą audytoryjną, 2020.

Wyniki zawarte w tabeli 6.2 wskazują, że **większość badanych LGD ma doświadczenie w realizacji różnorodnych projektów**. Najważniejszymi celami realizowanymi przez lubelskie LGD są projekty, których celem jest wzrost integracji społecznej. Tutaj może być niespodzianką fakt, że nie wszystkie LGD wskazały tę odpowiedź, a przecież jest to główny cel programu LEADER. Być może niektórzy uczestnicy błędnie założyli, że jest możliwość udzielenia jednej odpowiedzi, a było to pytanie z możliwością udzielenia dowolnej liczby odpowiedzi. Wyjaśnienie może być prawdopodobne, ponieważ przy analizie odpowiedzi w tym pytaniu okazało się, że w kilku ankietach wskazana była tylko jedna odpowiedź. W zdecydowanej większości badane LGD mają doświadczenie w realizacji projektów zarówno odnoszących się do sfery gospodarczej jak i ekonomicznej, a trzy z nich realizowały projekty z zakresu ochrony środowiska.

Konsekwentnie zapytaliśmy przedstawicieli LGD: *Czy Pana/i LGD współpracuje z organizacjami, które pozyskują środki finansowe z innych źródeł niż LEADER?* Wynik jest imponujący, **20 badanych LGD odpowiedziało, że współpracuje z kilkoma**, jedna LGD współpracuje z jedną taką organizacją, a tylko jedna LGD nie współpracuje z takimi organizacjami. **Jest to ważna informacja świadcząca o wysokim poziomie usieciowienia LGD na terenie województwa lubelskiego z innymi organizacjami działającymi na obszarach wdrażania LSR**. Organizacjami, z jakimi głównie współpracują badane LGD prezentuje tabela 6.3.

TABELA 6.3. WSPÓLPRACA LGD Z INNYMI ORGANIZACJAMI NA OBSZARACH WDRAŻANIA LSR

Rodzaj organizacji	Liczba wskazań
Organizacje kobiece, np. koła gospodyń wiejskich	21
Ochotnicza Straż Pożarna	19
Organizacje, kluby i stowarzyszenia sportowe	19
Stowarzyszenia miłośników regionu, np. zajmujące się ochroną zabytków, rozwojem kultury lokalnej, historii (np. grupy rekonstrukcyjne)	18
Organizacje, stowarzyszenia artystyczne, np. chór, orkiestra, zespół taneczny, teatralny	17
Organizacje, stowarzyszenia turystyczne	14
Organizacje emerytów, kluby seniorów	13
Inne organizacje, stowarzyszenia, ruchy, kluby lub fundacje	12
Organizacje działające na rzecz szkolnictwa, oświaty, np. komitet rodzicielski, rada rodziców, fundacja szkolna, itp.	10
Stowarzyszenia, hobbyści, grupy rekonstrukcyjne	9
Organizacje, ruchy religijne, kościelne, wspólnoty parafialne	8
Organizacje działające na rzecz ochrony środowiska naturalnego	3
Komitety starające się o załatwienie jakiejś konkretnej sprawy, (np. drogi, wywozu śmieci) grupy protestu	2
Partie lub stowarzyszenia polityczne	0

Źródło: opracowanie własne, na podstawie badań ankietą audytoryjną, 2020.

Jak wynika z analizy odpowiedzi przedstawionych w tabeli 6.3, najpopularniejszym rodzajem organizacji, z którymi współpracują wszystkie LGD, są organizacje kobiece, z pewnością najczęściej będzie to KGW. Do równie popularnych organizacji, z którymi współpracuje LGD należą: ochotnicze straże pożarne, kluby i stowarzyszenia sportowe, stowarzyszenia miłośników regionu i stowarzyszenia artystyczne. Jest tylko jeden typ organizacji, z którymi LGD nie współpracują, to partie lub stowarzyszenia polityczne, fakt ten jest bardzo ciekawy ze społecznego punktu widzenia. Wyjaśnienie kwestii braku współpracy LGD z partiami i stowarzyszeniami politycznymi wymaga osobnych badań, które mogą być ciekawym problemem naukowym. **Wyniki odpowiedzi dobrze świadczą o aktywności instytucjonalnej LGD w lokalnym środowisku. Można je uznać za swoiste węzły w sieci systemu instytucjonalnego na obszarach wiejskich, których jednym z najważniejszych zadań jest współpraca różnych instytucji działających na rzecz mieszkańców wsi. Duża aktywność LGD w środowisku wiejskim jest możliwa przede wszystkim dzięki współpracy z mieszkańcami.**

Zapytaliśmy również respondentów, czy mieszkańcy terenów działania Pana/i LGD chętnie wzięliby udział w pracach społecznych na rzecz swojej gminy? Tak jak można było się spodziewać 20 badanych odpowiedziało, że tak, tylko jeden odpowiedział nie i jeden udzielił odpowiedzi trudno powiedzieć. W zdecydowanej większości obszarów wiejskich

województwa lubelskiego mieszkańcy bardzo chętnie uczestniczyliby w pracach społecznych na rzecz swojej gminy.

W dalszej kolejności, badani zostali poproszeni o wyrażenie swojej opinii dotyczącej pięciu zagadnień na skali dziesięciopunktowej, gdzie 1 oznaczało ocenę najniższą, a 10 najwyższą. Zebrane oceny od wszystkich badanych uśredniono, aby zaprezentować ogólne przekonanie dotyczące poszczególnych kwestii wyrażane przez przedstawicieli LGD. Jako pierwsze, badani oceniali zaangażowanie innych członków LGD w działaniach na rzecz społeczności lokalnej. Uzyskana średnia z otrzymanych punktów wyniosła 6,55. Oznacza to, że badani raczej dobrze oceniają zaangażowanie członków LGD w życie społeczne.

Spójny jest wynik uzyskany przez drugie oceniane stwierdzenie „*W jakim stopniu członkowie Pana/i LGD mogliby być określani mianem społeczników?*” Średnia ocena wyniosła niemal tyle samo, co w przypadku pierwszego ocenianego wymiaru – 6,73. Można zatem uznać, że badani konsekwentnie dobrze oceniali zaangażowanie członków LGD. Warto jednak podkreślić, że ocena w granicach średniej 6,55-6,73 to nie jest bardzo wysoka ocena biorąc pod uwagę 10 punktową skalę.

Kolejne stwierdzenie dotyczyło – jak pokazują wcześniej prezentowane wyniki badań – jednego z najważniejszych wymiarów działalności LGD, mianowicie przedsiębiorczości: „*Na ile ogólnie rzecz biorąc ocenia Pan/i zaangażowanie LGD w działania na rzecz rozwoju potencjału gospodarczego na obszarach wiejskich województwa lubelskiego?*” Co ważne, średnia ocena wyniosła w tym przypadku aż 7,86. Jedynie analogicznie postawione twierdzenie dotyczące rozwoju potencjału społecznego – „*Na ile ogólnie rzecz biorąc ocenia Pan/i zaangażowanie LGD w działania na rzecz rozwoju potencjału społecznego na obszarach wiejskich województwa lubelskiego?*” uzyskało lepszy średni wynik – 8,14. **Wyliczone średnie dla zaangażowania LGD w działania na rzecz potencjału gospodarczego i społecznego pokazują, że są to ważne aspekty rozwoju lokalnego, ale również, że w oczach przedstawicieli LGD, instytucje te realnie oddziałują na te sfery życia.**

Na koniec tej serii pytań badani zostali poproszeni o ocenę zaangażowania LGD w działania na rzecz ochrony środowiska na obszarach wiejskich województwa lubelskiego. Średnia ocen tego aspektu była najniższą spośród wszystkich ocenianych wymiarów – 5,75. Oznacza to, że o ile przedstawiciele zdają sobie sprawę z ważności aspektu środowiskowego w zrównoważonym rozwoju i na poziomie opinii wskazują, że jest to niewątpliwie zasób, który może być dużą szansą dla rozwoju społeczno-gospodarczego, to w ich ocenie, dotychczasowa działalność LGD w umiarkowanym stopniu realnie podejmuje zadania związane z ochroną środowiska.

Ostatnią badaną kwestią w ankiecie audytoryjnej był potencjał LGD w województwie lubelskim w kontekście przyszłego okresu programowania. Na początek interesowała nas kwestia mocnych stron LGD jako jednego z ważnych aktorów rozwoju lokalnego. W tym celu poprosiliśmy respondentów o wymienienie trzech mocnych strony LGD, które

reprezentują. Oto trzy najmocniejsze strony LGD z punktu widzenia rozwoju lokalnego w opinii respondentów: po pierwsze, dobre przygotowanie pracowników posiadających wiedzę i doświadczenie w realizacji strategii lokalnego rozwoju, duże zaufanie, jakim lokalna społeczność darzy pracowników. Po drugie, znajomość potrzeb lokalnych wynikająca z prowadzonej diagnozy, osobista znajomość terenu. Po trzecie, doświadczenie w realizacji projektów, współpraca z instytucjami i organizacjami działającymi w tym regionie, szczególnie z jednostkami samorządu terytorialnego oraz NGO. Inne atuty LGD, które rzadziej były wymieniane, to: rozpoznawalność LGD, bezpartyjność, korzystanie z wielu źródeł finansowania projektów społecznych, realizacja projektów partnerskich.

Dalej zapytaliśmy respondentów: *Jakie są oczekiwania Pana/i LGD odnośnie przyszedłego okresu programowania?* W odpowiedzi na to pytanie respondenci wskazywali **konieczność poszerzenia oferty LGD wsparcia rozwoju lokalnego, ich zdaniem taka oferta powinna być komplementarna, dzięki czemu pozwoliłaby na podwyższenie jakości życia mieszkańców wsi. Temu miałyby sprzyjać, zdaniem respondentów, wprowadzenie wielofunduszowości w finansowaniu LSR.** Wszyscy respondenci wymieniali po kilka postulatów zmian w funkcjonowaniu LGD. Wśród odpowiedzi na to pytanie często pojawiały się następujące postulaty: **zmniejszenie formalności biurokratycznych, zwiększenie nacisku na rozwój przedsiębiorczości, zwiększenie środków finansowych do dyspozycji LGD, finansowanie ryczałtowe, umożliwienie realizacji projektów komplementarnych (drugi projekt „miękkiej” jest przedłużeniem trwałości pierwszego projektu „infrastrukturalnego”).**

Na koniec zadaliśmy wprost pytanie o wielofunduszowość: *Czy Pana/i zdaniem LGD powinny mieć możliwość korzystania z wielu różnych funduszy czy tylko z funduszy programu LEADER?* Tutaj w odpowiedzi na tak postawione pytanie była jednomyślność, zdaniem respondentów, **LGD powinny mieć możliwość korzystania z wielu różnych funduszy w następnej perspektywie finansowej UE.**

Lokalne Grupy Działania są wrażliwe na złożone problemy społeczne w lokalnym środowisku. Realizują z innymi organizacjami projekty ważne dla życia mieszkańców lokalnych społeczności. Dzięki odpowiedniej i głębokiej diagnozie obszaru, na którym działają rozwiązują najistotniejsze problemy dla życia mieszkańców wsi województwa lubelskiego. **Ich największym atutem jest wysoki poziom kapitału ludzkiego osób zaangażowanych w działalność LGD. Osoby zaangażowane w funkcjonowanie lubelskiej sieci LGD charakteryzują się dużą wrażliwością na ważne kwestie życia codziennego mieszkańców wsi. Dzięki współpracy z innymi instytucjami działającymi na obszarach wiejskich mogą skutecznie rozwiązywać najważniejsze problemy życia codziennego mieszkańców. Jednym z istotniejszych ograniczeń w rozwiązywaniu problemów mieszkańców wsi na obszarze ich działania są bariery związane z wielkością środków, jakimi dysponują i formalnymi ograniczeniami determinującymi zakres ich działania.**

7. PODSUMOWANIE

Województwo lubelskie zaliczane jest do regionów rolniczo-przemysłowych. Jedną z głównych gałęzi gospodarki jest przemysł spożywczy (cukrowniczy, mleczarski, mięsny, piwowarski, młynarski, tytoniowy, spirytusowy, zielarski, owocowo-warzywny). Region ten jest również jednym z największych w kraju producentów warzyw gruntowych oraz owoców z drzew i krzewów. Lubelszczyzna należy do najsłabiej rozwiniętych regionów Polski, gdzie największe znaczenie w strukturze gospodarki odgrywa rolnictwo. Rolnictwo zdaje się być ważnym sektorem rozwoju lokalnego zarówno ze względu na uwarunkowania przyrodnicze (przyczyny naturalne/środowiskowe), gospodarcze (w rozumieniu całego, skomplikowanego łańcucha żywieniowego począwszy od uprawy/hodowli, przez przetwórców, dystrybutorów, aż do konsumenta finalnego, a także jako ważny element tworzenia produktów turystycznych opartych o krajobraz, przestrzeń i lokalne produkty spożywcze) oraz element rozwoju społecznego (kultura ludowa, regionalne tradycje, specyficzne powiązania międzyludzkie oraz instytucjonalne).

Województwo lubelskie zaliczane jest do najbiedniejszych regionów w Polsce. Jest to region rzadko zaludniony, mało uprzemysłowiony i mało zurbanizowany. Występuje tu wiele negatywnych zjawisk społeczno-ekonomicznych, które zmniejszają potencjał rozwojowy regionu. W niektórych regionach wiejskich głównymi problemami są oddalenie i peryferyjność. Brak szans zawodowych, kontaktów i infrastruktury edukacyjnej dotyka szczególnie kobiet i młodych ludzi w oddalonych obszarach wiejskich. Sektor rolny stanowi ważną część gospodarki Polski, dając ponad 2 mln miejsc pracy i 4,4% PKB. Jednak sektor ten pozostaje silnie spolaryzowany i rozdrobniony pod względem wielkości obszarowej gospodarstw oraz z nadmiarem siły roboczej przypadającej na gospodarstwo rolne, co wpływa na małą produktywność rolnictwa. Następuje systematyczne zmniejszenie się aktywności rolniczej, spada zatrudnienie, młodzi ludzie migrują do miast, czego następstwem jest depopulacja wsi peryferyjnych. Wieś systematycznie starzeje się, następuje degradacja środowiska naturalnego. Ponadto występuje duże zróżnicowanie wewnętrzne regionu, przejawiające się w sąsiedowaniu ze sobą obszarów relatywnie zamożnych i rozwijających się oraz obszarów biedy i wykluczenia społecznego.

Wymienione tu niekorzystne zjawiska społeczno-gospodarcze nie stanowią jednak jakiejś szczególnej wady. W podobnej sytuacji są także inne regiony w kraju. Dla Lubelszczyzny wyzwaniem jest więc przewyższenie szeregu negatywnych zjawisk społecznych i ekonomicznych, które ograniczają potencjał rozwojowy regionu. A zatem te niekorzystne warunki mogą być motywatorem zmian i podejmowania kreatywnych działań prorozwojowych. Obecnie można zaobserwować wiele przykładów takich działań – a inspiratorem wielu z nich były lokalne grupy działania.

Podejście do rozwoju przedsiębiorczości, jej różnorodności i wykorzystania w podejmowanych przedsięwzięciach lokalnych zasobów jest różne w zależności od

subregionów Lubelszczyzny. Tam, gdzie jest wyższa świadomość walorów krajobrazowych, tam zakładane są przedsiębiorstwa związane z rozwojem turystyki i agroturystyki oraz działalność około-turystyczna. Na obszarach o charakterze rolniczym przedsięwzięcia gospodarcze są bardziej zróżnicowane i obserwowana jest zarówno przedsiębiorczość rolnicza, jak i szeroka sfera usług, np. budowlana, stolarska, czy szeroko rozumiane usługi kosmetyczne.

Obszary wiejskie województwa lubelskiego wyróżniają się dość dobrze rozwiniętą gospodarką rolną (mimo dużego rozdrobnienia obszarowego), atrakcyjnym środowiskiem przyrodniczym, bogactwem dziedzictwa kulturowego i troską o to dziedzictwo zarówno samorządów lokalnych jak i mieszkańców. Ważnym czynnikiem wyróżniającym społeczeństwo Lubelszczyzny jest jego pracowitość, otwartość i gościnność. Te cechy są znaczącymi czynnikami w rozwoju lokalnym.

Badania działalności lokalnych grup działania województwa lubelskiego w dwu okresach programowania finansowego 2007-2013 i 2014-2020, przeprowadzone w ramach tej ekspertyzy stały się podstawą do sformułowania następujących stwierdzeń i wniosków:

Stwierdzenia i wnioski:

1. O statusie wsi lub małego miasta, w którym jest obecnie lokalne centrum administracyjne i gospodarcze na ogół decydowały wyłącznie względy historyczne. W takich lokalnych centrach administracyjnych często mają swoje siedziby biura LGD.

Wniosek: Rewizji zatem wymaga dotychczasowa definicja obszarów wiejskich przyjęta przez GUS i włączenie do nich także małych miast o liczbie mieszkańców do 5 tys. Argumentami przemawiającymi za takim podejściem są doświadczenia dotychczasowej realizacji programów wspierających rozwój obszarów wiejskich oraz istniejące w terenie powiązania funkcjonalne, a ponadto małe miasta (do 5 tys. mieszkańców) pełnią podobne funkcje jak duże wsie, będące siedzibami władz gminnych.

2. W Polsce tak rozumiane obszary wiejskie (wraz z miastami liczącymi do 5 tys. mieszkańców) zamieszkuje około 15 mln mieszkańców, czyli ponad 40% ludności Polski. Obszary wiejskie różnią się w stosunku do obszarów niewiejskich pod względem szeregu wskaźników społeczno-ekonomicznych, w tym wskaźników strukturalnych. Na obszarach wiejskich dochód na mieszkańca jest niższy, wskaźniki aktywności zawodowej kobiet są niższe, sektor usług jest mniej rozwinięty, poziom wykształcenia jest zwykle niższy i mniejszy odsetek gospodarstw domowych ma dostęp do szerokopasmowego Internetu.

Wniosek: Taki stan rzeczy przekłada się bezpośrednio na konieczność zwiększenia poziomu interwencji publicznych w zakresie niwelowania dystansów społecznych. Dlatego tak ważne jest, aby w przyszłej perspektywie finansowej PROW zadbać o środki dedykowane właśnie obszarom wiejskim. LGD zdają się być dobrym pośrednikiem między mieszkańcami i instytucjami działającymi na rzecz rozwoju lokalnego a polityką

władz państwowych i wojewódzkich, które siłą rzeczy nie mogą precyzyjnie interweniować w zakresie rozwiązywania problemów społecznych i poprawy jakości życia.

3. W dotychczasowej polityce, nakierowanej na rozwój wsi, w zbyt małym stopniu wspierało się działania oddolne, powstające na szczeblu lokalnym. Duża skala ubóstwa na wsi doprowadziła, na pewnych obszarach, do apatii i stagnacji. Aby przezwyciężyć to bardzo niekorzystne zjawisko należy konsekwentnie włączać ludność wiejską w proces zmian jej najbliższego otoczenia, a w tym niezwykle pomocne są małe, lokalne programy, a nie tylko te duże, ogólnokrajowe.

Wniosek: Niezwykle ważnym sposobem przeciwdziałania marginalizacji terenów wiejskich, gdzie coraz mniej ludzi może utrzymać się z rolnictwa, jest podejście (program) LEADER, w którym ogromną rolę odgrywają lokalne grupy działania. Inicjatywa LEADER powstała przecież w celu zaspokojenia rosnącego zapotrzebowania na zrównoważony rozwój obszarów wiejskich i zaktywizowania społeczności lokalnych na tych terenach.

4. Inicjatywa LEADER, dla której stałe wsparcie Unii Europejskiej jest zapewniane od 1991 roku, stała się ważnym elementem polityki rozwoju obszarów wiejskich o wysokim poziomie akceptacji na terenie całej Europy. Obecnie, działania podejmowane w ramach programu LEADER należy ocenić jako efektywne w zakresie szeroko rozumianego rozwoju zrównoważonego obszarów wiejskich.

Wniosek: Wypracowane na przestrzeni ostatnich lat zaufanie do tego programu, a raczej do lokalnych grup działania, które w oczach beneficjentów bardzo często jawią się jako instytucje zarządzające, jest niewątpliwym kapitałem i szansą do jeszcze bardziej precyzyjnego i komplementarnego działania tak na poziomie lokalnym jak i regionalnym. Lokalne grupy działania są kompetentne, by pełnić nadal rolę głównego animatora rozwoju obszarów wiejskich.

5. Porównując liczbę uczestników korzystających z poszczególnych rodzajów doradztwa w obu okresach programowania można zauważyć, iż liczba ta uległa zwiększeniu w okresie programowania 2014-2020 (tabela 5.7). Liczba osób fizycznych, którym udzielono doradztwa w związku z zamiarem podjęcia działalności gospodarczej wzrosła w stosunku do poprzedniego okresu o 8,6%. Zainteresowanie przedsiębiorczością wśród mieszkańców obszaru wzrasta wraz z kolejnymi pozytywnymi przykładami realizacji projektów w najbliższym sąsiedztwie. Dobre przykłady zrealizowanych projektów, które na przestrzeni lat 2007-2020 pojawiły się w społecznościach lokalnych niewątpliwie zmobilizowały kolejne osoby, które zechciały skorzystać z możliwości rozwoju.

Wniosek: Dobre przykłady projektów zrealizowanych w obrębie danej społeczności lokalnej (przez sąsiadów, bliskich) i na skalę, która jest do wyobrażenia przez innych, są

postrzegane jako „będące w zasięgu każdego”. Są inspiracją i motywatorem do działania dla innych osób i sięgania po wsparcie finansowe planowanych projektów.

6. Wśród projektów realizowanych w okresie 2014-2020 przez LGD województwa lubelskiego były także projekty realizowane poza wsparciem finansowym z Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich (i poza LSR). Ogółem zrealizowanych w tym okresie zostało 119 takich projektów, których wartość wynosiła 55 016 339,15 zł (tabela 5.22). Dla porównania, w okresie 2007-2013 wartość zrealizowanych projektów poza PROW wyniosła 26 293 259,82 zł. Analiza wybranych przez lokalne grupy działania projektów poza LSR pokazała, iż były to często projekty o dużym stopniu skomplikowania, charakteryzujące się innowacyjnością i realizowane przez liczne konsorcja. Oczywiście należy mieć na uwadze większą dostępność środków zewnętrznych w ostatnich latach, jednak dwukrotny wzrost wartości projektów realizowanych przez LGD poza PROW jest także wskaźnikiem ich prężnego działania, kompetentnych kadr i umiejętności współpracy z innymi.

Wniosek: Realizacja tego typu projektów jest nie tylko wskaźnikiem efektywności działania, ale dowodzi też umiejętności kompetencyjnych w zakresie współpracy lokalnych grup działania z różnymi instytucjami zarządzającymi, a także z innymi instytucjami zarówno krajowymi jak i zagranicznymi. To doświadczenie staje się wybitnie ważne, kiedy o rozwoju lokalnym zaczniemy myśleć w sposób zrównoważony i kompleksowy, a nie fragmentaryczny.

7. Według „Prognozy ludności na lata 2008-2035” opracowanej przez Główny Urząd Statystyczny w Warszawie tendencja depopulacji będzie się nadal utrzymywała. Prognozowany ogólny spadek liczby ludności w kolejnych latach w województwie lubelskim spowoduje znaczne uszczuplenie zasobu potencjalnej siły roboczej. Prognoza przedstawiona przez Główny Urząd Statystyczny zakłada, że do roku 2035 liczba ludności w województwie lubelskim osiągnie poziom 86,7% liczby ludności odnotowanej w roku 2013. Taki spadek (o 286 tys.) oznacza, że liczba ludności będzie spadać do 2035 r. średnio o 0,7 proc. w stosunku do poprzedniego roku.

Wniosek: Konieczne jest podjęcie działań na rzecz powstrzymania tego negatywnego zjawiska między innymi poprzez poprawę warunków życia mieszkańców, aby odwrócić dotychczasowy kierunek migracyjny na terenach wiejskich województwa lubelskiego. Znaczną rolę w tym zakresie mogą mieć m.in. lokalne grupy działania, które dzięki podejściu LEADER do rozwoju lokalnego, swemu doświadczeniu i kompetencjach przyczyniają się do pozytywnych zmian zachodzących na obszarach swego działania.

8. Wraz z prognozowanym spadkiem ogólnej liczby ludności w kolejnych latach następować będzie niekorzystna zmiana struktury wiekowej ludności. Przewiduje się znaczny wzrost liczby ludności w wieku poprodukcyjnym oraz wzrost udziału ludności w tym wieku

w ogólnej liczbie ludności, co prowadzi do wyższego obciążenia osób pracujących kosztami utrzymania systemów zabezpieczenia społecznego. Zakładając obecne tendencje, w roku 2035 należy spodziewać się, że na 100 osób w wieku produkcyjnym przypadają będzie prawie 50 osób w wieku poprodukcyjnym.

Wniosek: Inwestycje w tzw. „srebrną gospodarkę” oraz wszelkie projekty społeczne skierowane do grupy seniorów są kolejnym ważnym kierunkiem w długookresowym myśleniu o rozwoju lokalnym i podnoszeniu jakości życia. Dużą rolę w tym zakresie mogą odegrać lokalne grupy działania pod warunkiem stworzenia im możliwości realizacji strategii wielofunduszowych.

9. Umiejętność efektywnej współpracy i wzajemne zrozumienie potrzeb pomiędzy partnerami różnych sektorów skupionych w lokalnych grupach działania pozytywnie wpływa na rozwój zrównowagony. Wypracowane modele dotychczasowej współpracy stanowią ważny zasób w kontekście możliwości podejmowania wielofunduszowych działań w ramach projektów współpracy.

Wniosek: Doświadczenia lokalnych grup działania województwa lubelskiego w zakresie zarówno współpracy jak i realizacji projektów finansowanych spoza PROW wskazują, iż w LGD istnieje potencjał w kierunku działań realizowanych przy wsparciu finansowym z wielu funduszy.

10. LGD cieszą się dużym zaufaniem społecznym. Ich działalność wykracza poza działalność związaną z wdrażaniem LSR, ponieważ LGD udziela m.in. wsparcia doradczego organizacjom pozarządowym w zakresie zarówno pomocy w przygotowaniu wniosków aplikacyjnych jak i pomocy w ich bieżącym funkcjonowaniu. Organizacje pozarządowe z obszaru działania LGD oraz przedsiębiorcy, którzy mają na danym terenie zlokalizowane swoje przedsiębiorstwa proszą nawet o pomoc w przygotowaniu wniosków aplikacyjnych o wsparcie finansowe planowanych przedsięwzięć z innych programów. Ten rodzaj wsparcia LGD dla potencjalnych beneficjentów jest widoczny praktycznie w każdej LGD województwa lubelskiego i jest doceniany przez beneficjentów. Jednocześnie stanowi on swoisty zasób i najlepiej pokazuje specyfikę lokalnych grup działania w odniesieniu do innych instytucji zajmujących się rozwojem lokalnym.

Wniosek: LGD animuje działalność zarówno społeczną jak i gospodarczą stając się bardzo często instytucją nie tylko dystrybuującą środki, ale także doradcą w szerokim zakresie wykraczającym poza wdrażanie LSR. Jest to unikalne podejście do beneficjentów, którego nie sposób odnaleźć w innych instytucjach wdrażających lub pośredniczących we wdrażaniu projektów, a które gwarantuje wybór najlepszych działań na rzecz realizacji celów strategicznych.

11. Atutem wdrażania LSR przez LGD jest partnerskie podejście do obszaru jako całości, a nie poszczególnych gmin, czy też podejście monotematyczne do rozwoju lokalnego. To

właśnie działalność LGD w zdecydowanym stopniu wpłynęła na obecnie szeroko zakrojoną wieloaspektową współpracę międzygminną. „Przed LGD gminy nie widziały wspólnych partnerskich celów, nie pozyskiwały partnersko środków. A teraz w wyniku działań na zasadach partnerskich w LGD takie podejście jest podtrzymywane również poza LGD. Wzmacniamy trójsektorowość i to działa również poza PROW. Inicjatorem działań partnerskich jest właśnie LGD”. Takie podejście powoduje komplementarność działań trójsektorowych i międzygminnych, czego efektów doszukiwać się można choćby we wspólnych działaniach nastawionych na rozwój turystyki, gdzie produkt turystyczny tworzony jest z uwzględnieniem udziału różnych partnerów zarówno horyzontalnych jak i wertykalnych.

Wniosek: Wzajemne zrozumienie potrzeb pomiędzy partnerami różnych sektorów pozytywnie wpływa na rozwój zrównoważony. Wypracowane modele dotychczasowej współpracy stanowią ważny zasób w kontekście możliwości podejmowania wielofunduszowych działań w ramach projektów współpracy.

12. Bardzo ważną kwestią jest wyjście LGD poza program LEADER i współpraca z instytucjami, które statutowo mają wpisane zadania związane z rozwojem obszarów wiejskich, w tym realizacja innych projektów, których LGD są beneficjentem. Lokalne grupy działania potrafią realizować nie tylko działania ściśle związane z wdrażaniem PROW (które LGD ma przydzielone do wykonania), ale także te, które chcą i potrafią realizować. LGD mają bowiem kompetentne zasoby kadrowe i bogate umiejętności organizacyjne. Mają również doświadczenie w realizacji projektów, w tym projektów współpracy krajowej i zagranicznej, np. z NGO z Niemiec, czy Włoch.

Wniosek: Szerokie kompetencje lokalnych grup działania w realizacji różnorodnych zadań stanowią wartość dodaną, która wyraża się tym, że LGD postrzegane są jako organizacje potrzebne na danym terenie.

13. Problemem LGD jest ograniczony dostęp do funduszy europejskich. Dostęp do PROW pozwala na aplikowanie o wsparcie projektów związanych np. z rozwojem turystyki, czy rozpoczynaniem działalności gospodarczej. Gdyby LGD miały dostęp do funduszy społecznych, to mogłyby mieć wpływ na rozwiązywanie problemów społecznych, czy budowę infrastruktury pomagającej rozwiązywać takie problemy. Z tego powodu możliwości wpływu LGD na rozwój lokalny są z natury ograniczone.

Wniosek: LGD posiadają wiedzę i narzędzia do tego, aby poszerzyć zakres swojej działalności o aspekt społeczny, a wieloletnie budowanie instytucjonalnego otoczenia LGD pozwala twierdzić, że realizacja zadań z zakresu szeroko rozumianych problemów społecznych będzie skuteczna w ich rozwiązywaniu, jednak pod warunkiem dostępu LGD do funduszy społecznych.

Podsumowując, podejście LEADER samo w sobie jest wartością. Poprzez fakt, że ludzie czują się „sprawcami” zmiany na lepsze w swoim środowisku, angażują się w proces tej zmiany, identyfikują się z tym co robią i z tym co jest wynikiem ich pracy. Wiedzą, że to jest ich zasługa i to daje im satysfakcję. Sama wysokość środków finansowych ma drugoplanowe znaczenie – ale jednak to znaczenie ma! Dlatego wszyscy, zwłaszcza beneficjenci uważają, że rozszerzenie podejścia LEADER na inne fundusze jest konieczne, bo zwiększy skalę zmiany na obszarach wiejskich, tej zmiany kreowanej przez mieszkańców, przez mieszkańców realizowanej oraz wpływającej na postawy ludzi w zmianie uczestniczących i ze zmiany korzystających.

Środki finansowe, jakimi dysponują lokalne grupy działania w porównaniu do innych podmiotów, np. urzędów marszałkowskich czy ARiMR są niewielkie. Jednak to nie zasoby finansowe decydują o znaczeniu wsparcia, jakiego udzielają lokalne grupy działania dla mieszkańców i podmiotów obszaru, ale sposób współpracy ze środowiskiem lokalnym i wpływ na proces zmian inspirowanych i wzmacnianych tym wsparciem. To dzięki umiejętnościom LGD w procesie identyfikowania oczekiwań społecznych, rozpoznawania potrzeb przedsiębiorców i samorządów, a także identyfikowania lokalnych zasobów i lokalnego potencjału, możliwe się stało budowanie strategii dopasowanych do wymogów i możliwości lokalnych środowisk. Co istotne, działalność LGD to w konsekwencji umiejętność poprowadzenia procesu animacji celem zaangażowania się ludzi i podmiotów w realizację tych strategii oraz wspieranie ich w realizacji swoich pomysłów. To właśnie takie są lubelskie LGD, dysponujące potencjałem intelektualnym, który decyduje o ich sukcesie i prestiżu społecznym.

Rekomendacje:

Szansą na zwiększenie oddziaływania LGD na lokalny rozwój są wielofunduszowe lokalne strategie rozwoju. Istotnym jest fakt, że wówczas większe środki finansowe zostałyby skierowane do lokalnych społeczności, a to wpłynęłoby na zwiększenie ich aktywności, również w nowych kierunkach, do tej pory niewspieranych przez LGD.

Lubelskie LGD są przygotowane do przyjęcia nowych zadań wynikających z wielofunduszowych strategii, których oczekują. W partnerstwach jest przygotowana kadra mająca potrafiąca sprostać nowym wyzwaniom.

8. ŹRÓDŁA BIBLIOGRAFICZNE WYKORZYSTANE W OPRACOWANIU

Babbie E. 2006. *Badania społeczne w praktyce*. PWN.

Lubelszczyzna 2020 Rozwój, ale w jakim kierunku? Wyd. Instytut Badań Strukturalnych. Redakcja naukowa: dr Maciej Bukowski dr Iga Magda. Warszawa 2011 r.

Maison D. 2001. *Zogniskowane wywiady grupowe. Jakościowa metoda badań marketingowych*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Makowska M. (red.) 2013. *Analiza danych zastanych. Przewodnik dla studentów*. Wydawnictwo Naukowe Scholar

Prognoza ludności na lata 2008-2035, opracowana przez Główny Urząd Statystyczny w Warszawie.

Rogall H., *Ekonomia zrównoważonego rozwoju. Teoria i Praktyka*. Wyd. Zysk i S-ka, Poznań, 2010.

Rolnictwo w województwie lubelskim w 2019 r. Wyd. Urząd Statystyczny w Lublinie 2019.

Yin, K. Robert. 2015. *Studium przypadku w badaniach naukowych. Projektowanie i metody*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Źródła internetowe:

<https://lublin.stat.gov.pl/wojewodztwo/> (dostęp 02.2020)

<http://lubelskie.ksow.pl/leader/wykaz-igd-wojewodztwa-lubelskiego.html> (dostęp 01.2020)

<https://enrd.ec.europa.eu/leader-clld/leader-toolkit/leaderclld-explained> (dostęp 03.2020)

www.ksow.pl/leader-2014-2020 (dostęp 03.2020)

<http://www.kapitalludzki.gov.pl/oprogramie> (dostęp 03.2020)

<https://www.funduszeuropejskie.gov.pl> (dostęp 03.2020)

<https://www.lubelskie.pl/funduszeuropejskie/rpo-wojewodztwa-lubelskiego-2014-2020> (dostęp 03.2020)

<https://pozytek.gov.pl/programy-wspierania-rozwoju-spoleczenstwa-obywatelskiego/fundusz-inicjatyw-obywatelskich> (dostęp 03.2020)

<https://www.gov.pl/web/rodzina/rzadowy-program-na-rzecz-aktywnosci-spolecznej-osob-starszych-na-lata-2014-2020> (dostęp 03.2020)

<https://muzhp.pl/pl/c/1532/patriotyzm-jutra> (dostęp 03.2020)

<http://www.pl-by-ua.eu.pl> (dostęp 03.2020)

WYKAZ TABEL, WYKRESÓW I SCHEMATÓW ZAMIESZCZONYCH W TEKŚCIE

TABELE		Nr rozdziału	Str.
Tabela 5.1.	Liczba Celów ogólnych i szczegółowych oraz przedsięwzięć planowanych przez poszczególne LGD województwa lubelskiego do realizacji w okresie 2014-2020 (zapisane w LSR 2014-2020)	5.1	36
Tabela 5.3.	Doradztwo świadczone przez LGD w okresie programowania 2007-2013 (stan na 30.06.2015) – według sektorów i rodzajów porad	5.2.1	42
Tabela 5.5.	Doradztwo świadczone przez LGD w okresie Programowania 2014-2020 (stan na 31.12.2020)	5.2.2	44
Tabela 5.7.	Doradztwo świadczone przez LGD według zakresu porad w zależności od rodzaju podmiotów (potencjalnych beneficjentów) w okresach programowania 2007-2013 (stan na 30.06.2015) oraz 2014-2020 (stan na 31.12.2019)	5.2.2.	45
Tabela 5.9	Doradztwo świadczone przez LGD przed naborami wniosków w zależności od rodzaju naborów w okresach programowania 2007-2013 (stan na 30.06.2015) oraz 2014-2020 (stan na 31.12.2019)	5.2.2	46
Tabela 5.11	Działalność LGD w okresie 2007-2013 (stan na 30.06.2015) – Wdrażanie LSR – Zestawienie zbiorcze	5.3.1	50
Tabela 5.14	Działalność LGD w okresie 2014-2020 (stan na 31.12.2019) – Wdrażanie LSR – Projekty złożone, wybrane i rozliczone w ramach konkursów, grantów i operacji własnych (zestawienie zbiorcze)	5.3.2	51
Tabela 5.15	Działalność LGD w okresie 2014-2020 (stan na 31.12.2019) – Wdrażanie LSR – Projekty złożone w ramach konkursów, wybrane i rozliczone	5.3.2	53
Tabela 5.17	Działalność LGD w okresie 2014-2020 (stan na 31.12.2019) – Wdrażanie LSR – Projekty złożone w ramach grantów i operacji własnych, wybrane i rozliczone	5.3.2	54
Tabela 5.19	Działalność LGD (poza PROW) w okresie 2007-2013 – projekty realizowane poza LSR	5.4.1	56
Tabela 5.21	Działalność LGD (poza PROW) w okresie 2014-2020 – projekty realizowane poza LSR	5.4.2	58
Tabela 6.1.	Ocena czynników wpływających na jakość życia mieszkańców obszarów objętych działaniem badanych LGD województwa lubelskiego – opinie respondentów	6.3	113
Tabela 6.2.	Doświadczenie respondentów w realizacji projektów przez LGD	6.3	117
Tabela 6.3.	Współpraca LGD z innymi organizacjami na obszarach wdrażania LSR	6.3	118

WYKRESY			
Wykres 5.1.	Liczba i rodzaj przedsięwzięć zrealizowanych na obszarze działania LGD województwa lubelskiego w okresie programowania 2014-2020 (stan na 31.12.2019)	5.1	37
Wykres 5.2.	Wielkość budżetu LGD (w zł) przeznaczanego na poszczególne zakresy działań w okresie 2007-2013 (stan na 30.06.2015)	5.3.1	48
Wykres 5.3.	Wielkość budżetu LGD (w %) przeznaczanego na poszczególne zakresy działań w okresie 2007-2013 (stan na 30.06.2015)	5.3.1	48
Wykres 5.4.	Liczba zrealizowanych projektów z podziałem na zakresy działań w okresie programowania 2007-2013 (stan na 30.06.2015)	5.3.1	49
Wykres 5.5.	Liczba złożonych wniosków aplikacyjnych o dofinansowanie projektów oraz liczba podpisanych umów na ich realizację w okresie programowania 2014-2020 (stan na 31.12.2020)	5.3.2	52
Wykres 5.6.	Rola LGD w projektach realizowanych poza LSR w okresie 2007-2013	5.4.1	57
Wykres 5.7.	Rola LGD w projektach realizowanych poza LSR w okresie 2014-2020	5.4.2	59

SCHEMATY			
Schemat 2.1.	Główne zasady podejścia LEADER	2.3	15
Schemat 4.1.	Wybrane cechy LGD województwa lubelskiego w okresach 2007-2013 i 2014-2020	2.4.	29

FOTOGRAFIE			
Fot. 1.	Miejsce postojowe dla kajakarzy w Zwierzyńcu	5.5	69
Fot. 2.	Otwarcie Lubelsko-Podkarpackiego Szlaku Karpia	5.5	71
Fot. 3.	Warsztaty kulinarne	5.5	72
Fot. 4.	Szklarnia – produkcja roślin owadożernych	5.5	73